

Uniwersytet
Wrocławski

Czytając o wieloetniczności

Joanna Wojdon

WROCLAW 2020

Czytając o wieloetniczności
Joanna Wojdon

WROCŁAW 2020

Projekt, w ramach którego powstała niniejsza publikacja, ma na celu uchwycenie i analizę mechanizmów zapewniających w Europie spójność społeczeństw wieloetnicznych. Koncentruje się na okresie średniowiecza i nowożytności, symbolicznie zamkniętym datami 962–1789, co podyktowane jest przekonaniem o unikalnym charakterze wprowadzonych wówczas rozwiązań w zakresie współżycia różnych grup etnicznych. Pozwoliły one Europejczykom na dynamiczny rozwój potencjału cywilizacyjnego i kulturowego dzięki zapewnieniu dostępu do informacji wytwarzanych przez różne społeczności. Jak udawało się minimalizować konflikty między różnymi grupami etnicznymi w państwach, których polityczne granice obejmowały wiele, czasami odmiennych językowo, kulturowo i religijnie grup? Na to pytanie można odpowiedzieć jedynie patrząc szeroko na nasz kontynent. Dlatego badania są realizowane na poziomie organizacji państwowych (Czechy, Litwa, Polska, Portugalia, Rosja, Węgry) oraz regionów (Śląsk, Katalonia, Transylwania) przez badaczy wywodzących się z dziewięciu współczesnych krajów Europy. Wspólnie patrzymy na mechanizmy umożliwiające współżycie różnych grup etnicznych w obrębie dawnych wspólnot politycznych przez pryzmat pamięci i opowieści o przeszłości, gospodarki i kultury, wreszcie – polityki. Mamy nadzieję, że zrozumienie minionych sposobów na wykorzystanie szansy ze wspólnego życia pomoże nam zrozumieć świat, który nas otacza i uznać go za szansę dla nas wszystkich. Projekt powstał i jest koordynowany w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego.

Dr hab. Joanna Wojdon, prof. UWr. jest kierownikiem Zakładu Dydaktyki Historii i Wiedzy o Społeczeństwie w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, członkiem zarządu Międzynarodowego Stowarzyszenia Dydaktyki Historii (International Society for History Didactics) i członkiem Komitetu Sterującego Międzynarodowej Federacji Public History (International Federation for Public History). Oprócz dydaktyki historii i historii w przestrzeni publicznej zajmuje się naukowo historią Polonii amerykańskiej. Była stypendystką Fulbrighta i Fundacji Kościuszkowskiej, jest laureatką Medalu Haimana oraz nagrody im. Oskara Haleckiego, nadawanych przez Polish American Historical Association. Publikowała w wydawnictwach polskich i międzynarodowych.

Powstanie i opublikowanie pracy naukowej finansowane w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2020 (0102/NPRH3/H12/82/2014), Mechanizmy budowania spójności w społecznościach wieloetnicznych, X-XXI w. / Cohesion building of multiethnic societies, 10th–21st c.

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

**Uniwersytet
Wrocławski**

© Copyright by Joanna Wojdon 2020

Łamanie, opracowanie techniczne i projekt okładki:
Bartłomiej Siedlarz, Barbara Krasieńska
Wydawnictwo **eBooki.com.pl**

Korekta:
Magdalena Wojcieszak

ISBN 978-83-955113-1-8 (druk)
ISBN 978-83-955113-2-5 (online)

Wydawca:
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Instytut Historyczny
<http://wnhip.uni.wroc.pl/Instytut-Historyczny>

Spis treści

Wprowadzenie. Czytać jak historyk	7
1. Krwawe treści ubrane w gładkie słowa. Czytanie tekstu źródłowego	13
2. O czym szumią drzewa genealogiczne? Badanie relacji rodzinnych	23
3. Kiedy świat stoi do góry nogami? Czytanie map	37
4. Obcy w średniowieczu. Czytanie miniatury	53
5. Co i jak zdejmuje fotograf? Odczytywanie fotografii	65
6. Co oznacza jednorozęć? Odczytywanie herbów	81
Wykaz źródeł	101

Wprowadzenie

Czytać jak historyk

Na pierwszych lekcjach historii uczniowie zwykle dowiadują się, że praca historyków polega na odtwarzaniu przeszłości na podstawie źródeł historycznych. Podręcznik, a w ślad za nim nauczyciel, przedstawia różne rodzaje źródeł, z których korzystają historycy. Dzieli je na pisane i niepisane, aktowe i opisowe i tak dalej, i tak dalej. W dalszej edukacji historycznej źródła pojawiają się jednak głównie w funkcji ilustracyjnej. Pisane służą temu, żeby potwierdzić tezy wykładu podręcznika lub nauczyciela albo zastąpić jego fragmenty jako swego rodzaju przerywnik czy atrakcja. Ikonografia jest ozdobą książki, czasem hakiem pamięci – elementem, który łatwo zapamiętać, a którego przywołanie wywołuje skojarzenia z kontekstem, w którym występował. Ma też pomóc wyobrazić sobie, jak wyglądały osoby lub miejsca w przeszłości – choćby był to portret Mieszka I stworzony przez Jana Matejkę w XIX wieku. Podobnie wygląda rola ilustracji czy map – wyjaśniają, urozmaicają, choć z punktu widzenia ucznia może czasem komplikują narrację. Wszystko razem ma tworzyć jeden spójny przekaz, który uczeń powinien przyswoić.

A przecież praca historyka nie polega na zapamiętywaniu źródeł, lecz na ich krytycznej analizie, a takie ilustracyjno-konfirmacyjne podejście do materiałów źródłowych może bardziej wypaczyć, niż przybliżyć uczniom wyobrażenie o badaniu przeszłości. Co prawda nie są odosobnione głosy wskazujące na przepaść między szkolną edukacją historyczną a badaniami naukowymi i jeszcze stosunkowo niedawno dydaktycy wyrażali przekonanie, że uczniowie sami nie są w stanie przeprowadzać rzetelnej analizy źródeł. Głosili, że praca ze źródłami może pojawiać się na lekcjach tylko okazjonalnie, bo jest trudna, żmudna i czasochłonna. Główną rolą nauczyciela podczas takich zajęć było zadbać o to, by uczniowie wyciągnęli prawidłowe wnioski – czyli takie, do których doszli uznawani za autorytety historycy. To, w jaki sposób rozumowali historycy, pozostawało tajemnicą. Nie ujawniano też toczonych między nimi sporów.

Co więcej, okazało się, że sami historycy (ani dydaktycy) nie zastanawiali się głębiej, w jaki sposób pracują ze źródłami. Gdy badania nad tym zagadnieniem podjął Sam Wineburg z Uniwersytetu Stanforda, skoncentrował się na procesie czytania. Chciał ustalić, jak zawodowi historycy czytają teksty historyczne i czy robią to inaczej niż zwykli „pożeracze lektur”. Obserwował pracę i słuchał „głośnego myślenia” towarzyszącego lekturze jednych i drugich, pochodzących z różnych środowisk i grup wiekowych, ale niezwiązanych z badaniem przeszłości. Okazało się, że historycy czytają inaczej niż reszta świata.

Zwykli czytelnicy zapoznają się z tekstem od początku do końca i najpierw próbują zrozumieć jego treść, korzystając ze zdrowego rozsądku i w zasadzie biorąc za dobrą monetę przekaz, z którym mają do czynienia. Tymczasem historycy zaczynają zwykle od końca i jeszcze zanim przystąpią do właściwej lektury, starają się ustalić, skąd pochodzi źródło, kto i kiedy je napisał, w jakim celu, w jakich okolicznościach. Następnie z możliwie wiarygodnych opracowań zdobywają informacje o owych okolicznościach, o autorze, o wydawcy i o wszelkich innych kwestiach, które mogły mieć wpływ

na powstanie tekstu – tworzą kontekst, który pozwoli odczytać sens dokumentu. Dopiero tak wyposażeni przystępują do czytania i wyciągania wniosków. Pozwala im to dostrzec nie tylko to, co jest napisane, ale także to, co zostało celowo lub przypadkowo pominięte. Mogą rozstrzygać o wyjątkowości lub typowości źródła, a także o jego wiarygodności. Pomaga w tym również konfrontacja tego jednostkowego dokumentu z innymi źródłami – tego samego rodzaju, z tego samego czasu czy miejsca.

W ten sposób Wineburg wyróżnił cztery etapy czytania tekstów historycznych, które nazwał uźródłowieniem (*sourcing*), kontekstualizacją, dokładnym czytaniem (*close reading*) oraz koroboracją. Uznał zarazem, że są to czynności, z którymi historycy się nie rodzą, lecz muszą je w sobie wykształcić. Wypracował techniki, oparte głównie na umiejętności dobranych pytań i poleceniach do źródeł, które w tym pomagają. Następnie sprawdził empirycznie, że można je wdrażać już w szkole średniej i że przyczynia się to do wzrostu atrakcyjności lekcji, ale przede wszystkim – do wzrostu umiejętności czytania ze zrozumieniem wszelkich tekstów, nie tylko historycznych. To niezwykle ważny argument pragmatyczny dla władz szkolnych, rodziców i młodzieży, bowiem czytanie ze zrozumieniem jest podstawą testów, którym poddawani są uczniowie. Wineburg skupia się jednak nie na wynikach egzaminacyjnych swoich podopiecznych (uznając je za rzecz wtórną), lecz pokazuje, że kto umie „czytać jak historyk”, lepiej odnajduje się we współczesnym świecie, bo umiejętność i nawyk krytycznej lektury zmniejsza jego podatność na manipulację, wyczula na intencje nadawcy, ułatwia czytanie między wierszami i samodzielne myślenie, zamiast bezrefleksyjnego podążania za wywodami autora.

Podzielając te wnioski, w niniejszym tomie proponuję zbiór lekcji, które koncentrują się na czytaniu źródeł historycznych z zastosowaniem wskazówek autorstwa Wineburga. Nie mam ambicji ani możliwości, by powtórzyć ani odwzorować stworzony przez jego zespół portal internetowy SHEG (Stanford History Education Group – sheg.stanford.edu), w ramach którego powstało kilkadziesiąt ogólnie dostępnych scenariuszy lekcji dotyczących materiału nauczania obowiązującego w szkołach amerykańskich, wraz ze wskazówkami dla nauczycieli i drukowalnymi materiałami dla uczniów.

Lekcje w tym tomie korzystają z ustaleń międzynarodowego projektu badawczego „Budowanie spójności społeczeństw wieloetnicznych w X-XXI wieku”. Wszystkie analizowane materiały w jakimś stopniu odzwierciedlają wieloetniczny charakter społeczeństw, z których pochodzą i których dotyczą. Pokazują rozmaite aspekty współistnienia grup etnicznych, wcale nie zawsze cukierkowo bezproblemowe. Planowane jest także anglojęzyczne wydanie tych materiałów, z przeznaczeniem dla nauczycieli i uczniów z różnych krajów. W związku z tym ani projekt, ani lekcje nie opierają się na żadnej urzędowej podstawie programowej. Nie mają przygotować do żadnego egzaminu czy konkursu.

Moją intencją było zainspirować nauczycieli i zachęcić ich do częstszego i głębszego sięgania do źródeł historycznych. Chciałabym, żeby uwierzyli,

że pytania źródłom mogą zadawać nie tylko zawodowi badacze, ale także myślący nastolatki — a badania potwierdzają, że nawet młodsze dzieci można wdrażać do myślenia historycznego. Trzeba ich do tego zachęcić i trochę pokierować ich pracą.

Biorąc pod uwagę dzisiejszą „epokę obrazkową”, ale także uwzględniając rolę ikonografii w tworzeniu i badaniu przekazów o przeszłości, „czytanie” źródeł odnosi się nie tylko do tradycyjnych tekstów pisanych, lecz w równym stopniu do odczytywania znaczeń przekazów ikonograficznych i symbolicznych, występujących samodzielnie lub w powiązaniu z przekazami tekstowymi.

Chociaż większość analiz zawiera interpretacje profesjonalnych historyków, nie należy ich traktować jako jedynych słusznych. Najczęściej cytowani historycy sami wyrażają niepewność co do ostatecznych wniosków, zostawiają pytania bez odpowiedzi, przedstawiają niektóre informacje jako propozycje, a nie ostateczne rozstrzygnięcia. Dobrze, by i uczniowie zapoznali się z tymi wątpliwościami. Może to ich przekona, że historia to nie zamknięta opowieść, lecz żywa dyscyplina badawcza. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby uczniowie nie zgodzili się z interpretacjami badaczy i zaproponowali własne rozwiązania — byle tylko potrafili ich bronić w zgodzie z kunsztem historycznym.

Głównym zadaniem nauczyciela w tej sytuacji jest podsuwanie dobrych pytań i poleceń, zachęcanie do formułowania istotnych problemów, doradztwo w kwestii poszukiwania dodatkowych źródeł informacji i troska o jakość argumentacji.

Zbiór wychodzi od analizy tekstów źródłowych, pochodzących ze średniowiecznej Rumunii, wraz z pytaniem o to, czy w ogóle warto takie teksty czytać i co one wnoszą do życia przeciętnego ucznia. Z kolei lektura opracowania historycznego, przedstawiającego dość skomplikowane koligacje rodzinne elit Sardynii i Aragonii, prowadzi nas do zagadnienia odczytywania drzewa genealogicznego. Pokazuje, że może ono spełniać nie tylko funkcję pomocniczą i ułatwiać odczytanie tekstu, lecz być źródłem wielu informacji, a także rodzić nowe pytania, na które nie zawsze da się znaleźć odpowiedź. Kolejne rozdziały dotyczą źródeł wizualnych, a zarazem koncentrują się na wybranym etapie czytania. Mapy pokazane są nie jako odzwierciedlenie, lecz jako pewna interpretacja historii, a weryfikacja źródeł i motywów ich powstania ułatwia jej dekonstrukcję. Z kolei odczytywanie ilustracji, towarzyszących średniowiecznym tekstom, czyli miniatur, podkreśla, jak ważne dla interpretacji przekazu jest wyjaśnienie kontekstu historycznego. Dwa ostatnie rozdziały koncentrują się na czasach bliższych współczesności. Pierwszy demistyfikuje fotografię i przedstawia ją nie jako wierne odzwierciedlenie, lecz jako twórczą interpretację rzeczywistości. I nie chodzi tu o słynne radzieckie fałszowanie zdjęć przez retusz polegający na usuwaniu czy dodawaniu nieistniejących w rzeczywistości elementów, ale o najzupełniej etyczne operowanie kadrem, oświetleniem i innymi narzędziami fotografa i o wnioski, jakie z tego może wyciągnąć historyk (w tym przypadku badający polską grupę etniczną w USA), przede wszystkim dzięki możliwo-

ści porównania wielu ujęć tego samego obiektu czy wydarzenia – czyli korektację. Do bliskiego czytania wykorzystane zostało godło Rosji z końca XIX wieku, które dostarcza niezwykle bogatego materiału symbolicznego.

W miarę możliwości dążyłam do tego, by w każdym przypadku zawrzeć także inne etapy czytania źródła, choć poświęcając im nieco mniejszą uwagę. Nie zakładam bowiem, że każdy materiał wykorzystywany na każdej lekcji historii będzie poddawany całej starannej procedurze „czytania jak historyk”. Zachęcam jednak, by wykorzystywać różne po temu okazje – także w odniesieniu do tekstu podręcznika, który przecież jest również przekazem historycznym, jedną z możliwych interpretacji, choć rzadko tak jest traktowany w nauczaniu.

Tak jak w przypadku poprzedniego tomu z tej serii, *Myśląc o wieloetniczności*, widzę możliwość wykorzystania proponowanych scenariuszy jako materiałów pomocniczych na lekcjach dodatkowych, w pracy kół zainteresowań czy w różnych formach edukacji pozaszkolnej. Zdaję sobie sprawę, że materiał zamieszczony w poszczególnych rozdziałach może okazać się zbyt obszerny, by zmieścić się w przeciętnej, czterdziestopięciominutowej jednostce lekcyjnej. Kółka i zajęcia pozaszkolne mogą jednak trwać dłużej, w niektórych szkołach praktykowane jest blokowanie dwóch lekcji, wreszcie – nic nie stoi na przeszkodzie, by nauczyciel wykorzystał tylko fragment całości (w szczególności zadania dodatkowe, „inne historie” czy zagadnienia ujęte „na marginesie”) albo zainspirował się samym pomysłem do własnych działań. Z tą intencją na końcu rozdziału poświęconego każdemu ze źródeł zamieszczony jest zestaw poleceń, na tyle ogólnych, by można je było zastosować do jak najszerzego wachlarza źródeł o podobnym charakterze. Wykorzystałam tu sugestie z projektu SHEG, a także z arkuszy analizy różnych materiałów archiwalnych, opracowanych przez Archiwum Narodowe USA.

Na końcu książki znajduje się bibliografia, wykaz wszystkich przytaczanych w rozdziałach źródeł, a także rozwiązania niektórych zadań, głównie zamkniętych – z wyłączeniem tych najprostszych – oraz zadań o charakterze otwartym, gdzie chodzi nie o uzyskanie „prawidłowej” odpowiedzi, lecz o zainspirowanie uczniów do własnych przemyśleń.

Krwawe treści ubrane w gładkie słowa
Czytanie tekstu źródłowego

1

Wyobraźcie sobie, że dostaliście za zadanie wyreżyserować i odegrać następującą scenkę, opisaną w średniowiecznym źródle.

Nr. 74. (300.)

Castrenses de Carasna de villa Ban⁶ scilicet: Damang, Duh, Nusata, et omnes alii de eadem villa, coadiuvante eos Tumpa centurione, ut pristaldus astruxit, impetierunt quendam, scilicet: Iecur, filium Redea, Sol et Boutun, filios Sacicu, Syteci filium Babuci, dicentes, quod concives essent eorum. Illi autem dixerunt, se esse liberos et genere Ruthenos, et adduxerunt defensorem libertatis suae, nomine Chedur, genere Ruthenum, ioubagionem Barnabae, qui dicens illos cognatos suos esse, tenuit libertatem eorum, iudice Tupa, curiali comite de Carasna, pristaldo Donca, de villa Bogus.⁷ Chedur itaque, portato ferro, iustificatus est. Probavit illos liberos esse.

¹ Nunc Namény in com. Szatmár.

² Sebes I. de genere Hont-Pázmány.

³ Supra nr. 39 Infra nr. 117, 133.

⁴ In editione principe: comiti.

⁵ Pagus Kups = Kupch = Köpcs a Debreczen septentr. et orientem versus in vicinitate pagorum Hatház et Sámson situs. Confer. Wenzel. Árp. okm. XII. 664. Zichy I. 523.

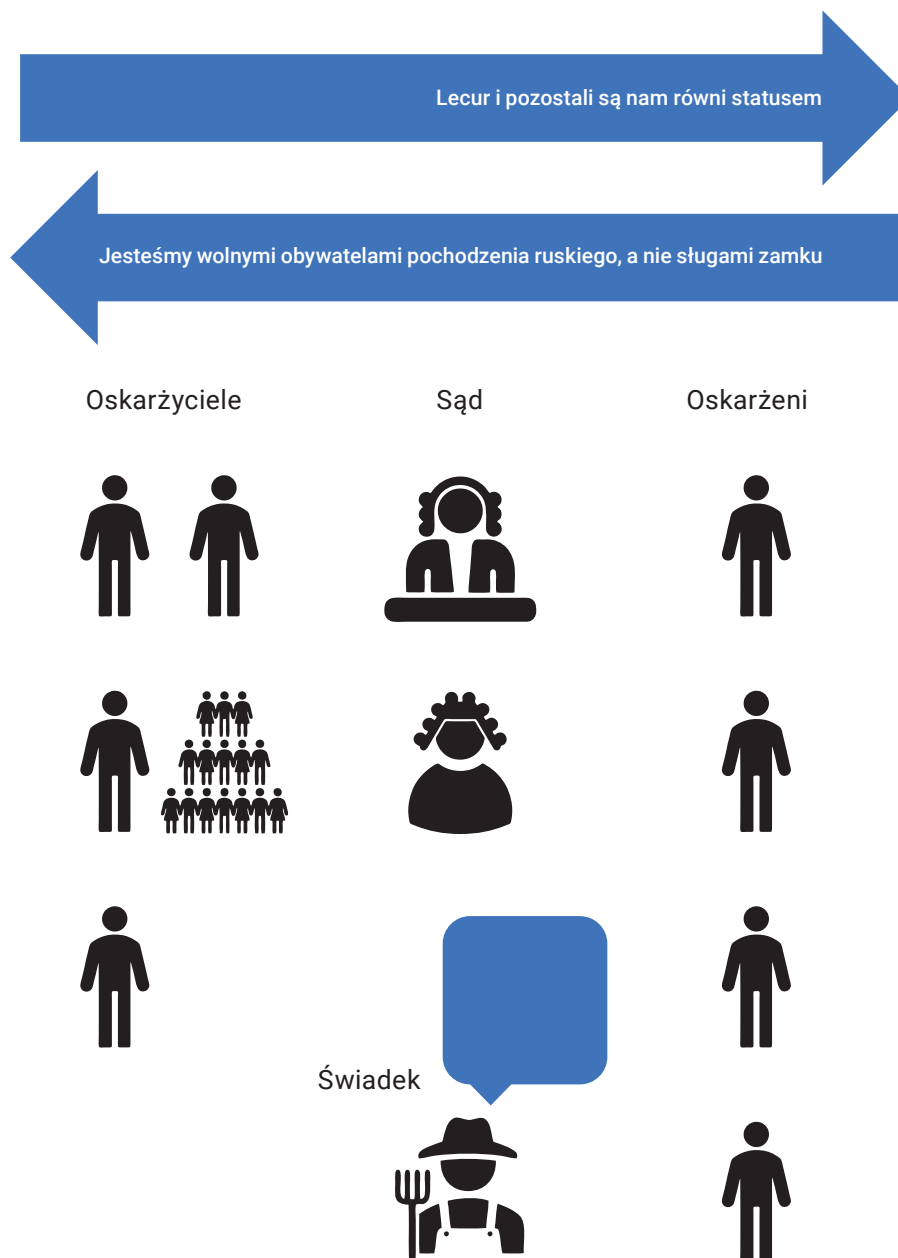
⁶ Hodie Alsó-Felső-Bán in com. Kraszna. Conf. supra nr. 22, 59.

⁷ Nunc Szilágy-Bagos.

▲ <https://archive.org/stream/registrumvaradi00nagy#page/180/mode/2up>

Słudzy zamku Crasna ze wsi Ban, mianowicie Dmang, Duh, Nusata i wszyscy inni z tej wsi, popierani przez swojego centuriona Tumpa oskarżyli Lecura, syna Redei, Sola i Boutuna, synów Saciscu, i Syteca, syna Babuci, że byli oni równego im statusu. Oskarżeni zaś powiedzieli, że byli wolnymi obywatelami, pochodzenia ruskiego. Jako swojego obrońcę przyprowadzili pewnego Chedura, też Rusina, najemnego chłopca pewnego Barnaby. Chedur, zapewniając, że są jego krewnymi, potwierdził ich wolność przed sędzią Tupą, komesem kurialnym z Karasny, i przystawem Dunca ze wsi Bogus. Następnie Chedur potwierdził swoje zeznanie próbą gorącego żelaza. Udowodnił, że byli wolni.

Zacznijmy od odczytania go tak, jak czytałby reżyser. Możemy pomocniczo rozrysować scenę, podpisać postaci i zaznaczyć, co mają mówić lub robić, a także odnotować niejasności.

Wynotuj trzy dostrzeżone niejasności.

- 1)
- 2)
- 3)

Wśród niejasności zapewne najważniejszą jest pytanie, co to znaczy, że Chedur „potwierdził swoje zeznanie próbą gorącego żelaza”?

Wypadałoby skonsultować tekst ze specjalistą-historykiem.

Ten powinien zacząć od ustalenia, co to za dokument, skąd pochodzi, jak bardzo dokładnie da się go datować, czy da się ustalić autorstwo i okoliczności powstania. Obserwacje pracy historyków pokazują, że zaczynają oni analizę od jak najbardziej szczegółowego określenia, z jakim źródłem mają do czynienia.

Na potrzeby tej książki skontaktowałam się z prof. Cosminem Popa-Gorjanu z Rumunii, który wyjaśnił, że dokument pochodzi z *Regestrum Varadiense*, czyli *Rejestru z Oradei*. Jest to zbiór około 400 krótkich notatek z rozpraw sądowych w Oradei, w których wyroki zapadły na podstawie próby rozpalonego żelaza. Dziś Oradea to miasto we wschodniej Rumunii. W okresie średniowiecza należało do Węgier pod nazwą Nagy Varad. Rozprawy odnotowane w rejestrze odbywały się między 1203 rokiem a latami 30. XIII wieku. Oryginalne notatki nie przetrwały do naszych czasów. Zachowały się natomiast odpisy, sporządzone i opublikowane w roku 1550 w rumuńskim Cluj (nieformalnej stolicy Transylwanii) z inicjatywy sędziego najwyższego Węgier i biskupa Oradei, Georgiusa Martinuzziego. Opublikowano je jednak wówczas w losowej kolejności. Dopiero późniejsze żmudne badania historyczne pozwoliły ustalić daty poszczególnych rozpraw, ułożyć całość w porządku chronologicznym, dołożyć komentarz historyczny i wydać drukiem w 1903 roku. Z tego właśnie wydania pochodzi cytowana sprawa.

Rejestr sporządzony został w języku łacińskim. Wydanie z 1903 roku trafiło do wielu bibliotek na świecie, pojawia się też na aukcjach, w tym internetowych. W Internecie można też znaleźć cyfrową kopię. Nasz dokument zamieszczony jest w rozdziale obejmującym rok 1214.

Korzystając z tych danych z ze zdobytej wcześniej wiedzy (opartej głównie na lekturze innych źródeł oraz dzieł napisanych przez innych historyków) historyk jest w stanie wyjaśnić nam **kontekst**, czyli opisać, co się wówczas działo w świecie przedstawionym w źródle, i na tym tle spróbować wyjaśnić, co tak naprawdę chciał przekazać jego autor.

W naszym przypadku prof. Popa-Gorjanu tłumaczy, że *Rejestr* odnotował informacje o rozprawach, które trafiły przed sąd biskupi, a więc były na tyle trudne, że sędziowie lokalni nie byli w stanie samodzielnie ich rozstrzygnąć. Dotyczą różnych przypadków, od oskarżeń o kradzież, rozbój czy czary, przez kwestie spadkowe, po wątpliwości co do statusu społecznego. Wypracowując swoje rozstrzygnięcia, sąd biskupi korzystał z procedury „sądu bożego” – w tym przypadku z próby ognia. Co to znaczy? Jak ta próba wyglądała?

Świadek, który miał udowodnić prawdziwość swoich zeznań, lub oskarżony, który miał dowieść swojej niewinności, miał najpierw przez trzy dni pościć. Następnie dokonywano obrzędu błogosławieństwa ognia i żelaza. Były to obrzędy liturgiczne z modlitwami o boskie objawienie prawdy. W ich trakcie osoba składająca zeznania miała wziąć do ręki rozżarzone żelazo i, trzymając je, wypowiedzieć specjalną formułę zapewnienia o prawdziwości.

Oczywiście rozżarzone żelazo wywołuje głębokie poparzenia. Wierzono jednak, że jeśli ktoś mówił prawdę, jego dłonie pozostaną nienaruszone albo poparzenie się zagoi. Ponieważ źródła odnotowały stosunkowo liczne przypadki osób, które rzekomo przeszły tę próbę bez szwanku, niektórzy badacze podejrzewają, że żelazo nie zawsze musiało być równie mocno rozgrzane. Nie ma jednak źródeł, które by to jednoznacznie potwierdziły.

W zwykłych przypadkach, gdy do poparzenia jednak dochodziło, ranę na trzy dni opatrywano zapieczętowanym bandażem. Po tym czasie, o ile pieczęć pozostawała nienaruszona, ściągano opatrunek i sprawdzano, czy poparzenie się goiło, czy gniło i w zależności od tego rozstrzygano o prawdziwości świadka/oskarżonego. Niektórzy z uczestników postępowania poddawali się jeszcze przed rozpoczęciem procedury – woleli odwołać swoje zeznania, niż wziąć rozpalone żelazo w dłoń. Inni nie wytrzymywali noszenia zamkniętego opatrunku i naruszali pieczęć. Tych także uznawano za poparzonych i nie dawano wiary ich słowom, podobnie jak tym, których poparzenie się nie goiło.

Teraz już wiemy, co to znaczy, że Chedur przeszedł próbę żelaza i udowodnił swoją prawdziwość. Aby to zainscenizować, trzeba by było uciec się do efektów specjalnych.

▲ Ilustracja „próby żelaza” z rękopisu niemieckiego z końca XII wieku, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Ordeal_of_fire.jpg

Jak widać, aby się tego dowiedzieć, sam cytowany tekst źródłowy by nie wystarczył. Czy historyk jest w stanie mimo wszystko się czegoś z niego dowiedzieć? Czy jedynie może go użyć do potwierdzenia, że na obszarze biskupstwa Oradei funkcjonowała praktyka sądów bożych, opisana gdzie indziej?

Tu przechodzimy do kolejnego etapu, czyli tak zwanego „dokładnego czytania”, w którym analizuje się słowo po słowie, starając się dostrzec ukryte znaczenia, typowe albo zaskakujące powiązania, cokolwiek, co mogłoby nas zainteresować albo wzbudzić wątpliwości.

Prof. Popa-Gorjanu zwraca uwagę na dwa aspekty:

Po pierwsze, co prawda Lecur i spółka byli ludźmi wolnymi, ale już ich krewniak Chedur występuje jako najemnik niejakiego Barnaby. Widzi w tym potwierdzenie procesu tworzenia się prywatnej (nie tylko książęcej) własności ziemskiej i powiązanego z nim wykształcania się warstwy najemnych chłopów – ludności zależnej od Kościoła lub świeckich właścicieli ziemskich. Wywodziła się ona często z byłych *castrenses*, czyli ludności służebnej zamków książęcych. Książę, nadając dobra kościelne lub świeckie na własność, przekazywał nowym właścicielom również ową ludność. Ale w dobrach tych mogli osiedlać się również wolni chłopci.

Po drugie, tekst daje nam pewność, że Rusini osiedlali się jako wolni chłopci na obszarach pogranicza rumuńsko-węgierskiego na przełomie XII i XIII wieku. Badacz zauważa przy tym, że jest to jedno z niewielu świadectw, w których obce (rusińskie) pochodzenie jest wspomniane podczas rozprawy o status społeczny. Dlaczego pochodzenie rusińskie miało być koronnym argumentem przekonującym o wolności osobistej oskarżonych, tego nie wiemy (historycy też nie). Pozostaje jednak faktem, że tak to zostało odnotowane.

Aby określić, które z odczytanych treści są typowe, a które wyjątkowe, potrzebna jest wiedza o innych dokumentach z danego obszaru i okresu. Potrzebujemy zatem **koroboracji** – potwierdzenia odczytanych danych za pomocą innych źródeł. Prof. Popa-Gorjanu potwierdza, że przytaczany tekst taką koroborację pomyślnie przechodzi.

W ten sposób od próby prostej inscenizacji krótkiego tekstu doszliśmy do jego analizy historycznej. Pokazuje ona, że jeden tekst można odczytywać na różne sposoby, zwracając uwagę na różne aspekty. Językoznawcy mogliby zwrócić uwagę na występujące w nim imiona i nazwy miejscowe, a prawnicy – na opisane procedury sądowe. Specyfika czytania tekstów przez historyków polega na ustaleniu źródła, określeniu kontekstu, dokładnej lekturze i konfrontacji z innymi przekazami, czyli koroboracji.

Co prawda, czasami potrzebna jest do tego specjalistyczna wiedza, ale odpowiedzi na wiele pytań są w zasięgu wszystkich zainteresowanych. Ważne, aby te pytania zadać.

Zadanie dodatkowe

1. Wyobraź sobie, że ktoś postawił pytanie o wiarygodność *Rejestru z Oradei*. Przytocz dwa lub trzy argumenty za tym, że informacjom zawartym w tym zbiorze można bez większych zastrzeżeń wierzyć.
2. Zadaj dwa inne pytania dotyczące całego *Rejestru* lub analizowanego źródła.
3. Zaproponuj materiały, w których szukałbyś na nie odpowiedzi.

Inna historia

Oto inny dokument średniowieczny, dotyczący pogranicza rumuńsko-węgierskiego: wydany w 1320 roku przywilej króla Karola Roberta dla miast Dej i Ocna Dejului, słynących z kopalni soli.

quicumque liberae conditionis homines ad civitates nostras Deeswar et Desakna vocatas causa commorandi venire voluerint sive Saxones sive Hungari sive alterius conditionis homines libere veniant et secure commorentur in eisdem sub nostra protectione speciali eademque libertate gaudeant et fruantur, quae per praedecessores reges reges regni Hungariae et per nos mediantibus signis et instrumentis nostris eisdem est concessa et in quibus ceteri civitatenses nostri commorantur

W języku polskim tekst znaczy, że każdy wolny człowiek, który zechciałby przybyć i się osiedlić w Deeswar i Desakna (Dej i Ocna Dejului), obojętnie czy byłby Sasem, czy Węgrem, czy człowiekiem innego stanu, może przyjść i osiedlić się pod specjalną opieką króla i cieszyć się wolnością, jaką zapewnili wszystkim mieszkańcom tych miast poprzednicy króla Karola.

A oto komentarz historyka

Inaczej mówiąc, dokument ten brał w opiekę każdego wolnego człowieka, który zechciałby się osiedlić w tych królewskich miastach, zapewniając mu takie same prawa, jakimi cieszyli się inni mieszkańcy. Dokument zabraniał jakimkolwiek urzędnikom królewskim lub możnym powstrzymywać ludzi, którzy chcieliby się osiedlać w miastach, niezależnie od tego, czy byli Sasami, czy Węgrami, czy mieliby jakikolwiek inny status społeczny.

Nie był to pierwszy przywilej nadany tym miastom. Wcześniejsze prawa ustalili król Bela IV i Stefan V. Potem nastąpił najazd tatarski, ale król Władysław IV potwierdził wcześniejsze przywileje dla Ocna Dejuli. Z kolei w przypadku Dej w 1261 król Stefan potwierdził prawo wydane przez wojewodę Erneya między rokiem 1252 a 1260. Kolejno potwierdzali je król Władysław IV w 1279, wojewoda Apor w 1283 i wojewoda Roland w 1284. W 1290 król Władysław IV w nowym przywileju zwolnił sól wydobytą przez mieszczan z Dej na własny użytek z wszelkich podatków. W 1291 roku król Andrzej III potwierdził wszystkie dotychczasowe przywileje.

Miasta wieloetniczne nie były zjawiskiem wyjątkowym w Transylwanii ani na innych obszarach Węgier, ale niektóre miasta saskie w tym rejonie nie były zbyt otwarte na przyjmowanie w swoje mury osadników z innych grup etnicznych.

Wskaż, które elementy historycznej analizy tekstu zostały uwzględnione w komentarzu historyka, i zacytuj stosowne fragmenty:

1. informacje o źródle,
2. kontekst,
3. koroboracja,
4. dokładna lektura.

Na marginesie

Oto fragment *Ferdydurke*, powieści Witolda Gombrowicza z 1937 roku, odnoszący się do czytania dzieł starożytnych w łacińskim oryginale. Czy podzielasz sceptycyzm Autora w odniesieniu do źródeł średniowiecznych, czy może uważasz, że warto je czytać? Zajmij stanowisko i podaj trzy argumenty na jego poparcie.

„[...] wszak w ciągu ubiegłego roku przerobiliśmy siedemdziesiąt trzy wiersze z Cezara, w których to wierszach Cezar opisuje, jak ustawił swoje kohorty na wzgórk. Czyż te siedemdziesiąt trzy wiersze tudzież słówka nie objawiły Gałkiewiczowi mistycznie wszystkich bogactw antycznego świata? Czyż nie nauczyły stylu, jasności myślenia, precyzji wystowienia i sztuki wojennej?

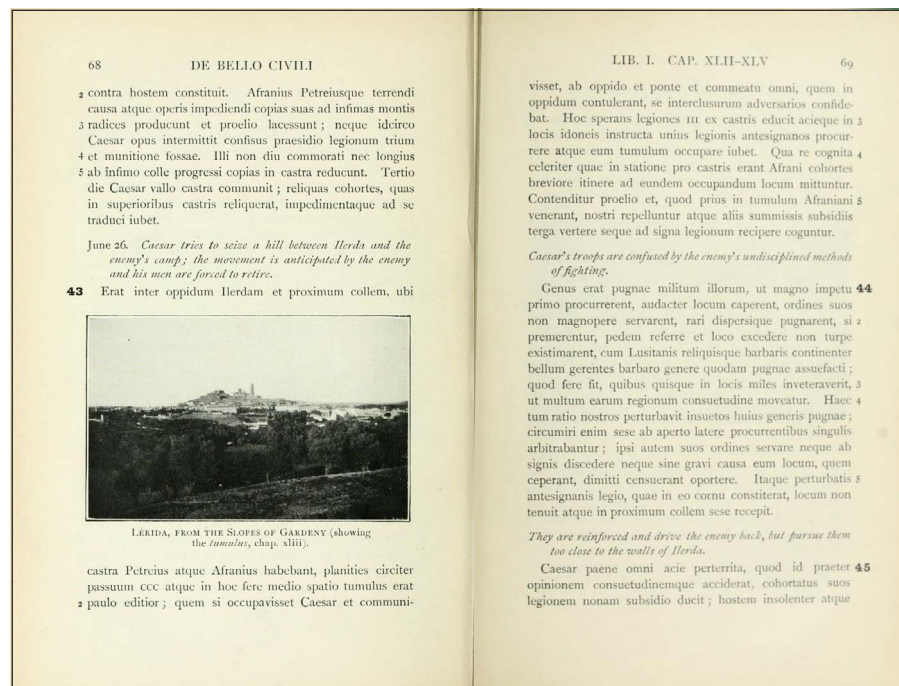
GAŁKIEWICZ

Niczego! Niczego! Żadnej sztuki...”

Afraniusz i Petrejusz, aby nas zastraszyć i przerwać roboty, podprowadzają swoje wojska do podnóża góry, zaczepiają i nękają naszych ludzi. Lecz Cezar nie przerywa roboty, ufny w osłonę trzech legionów i obronność fosy. Ci zaś, niedługo zabawiwszy i niedaleko wysunąwszy się od podnóża góry, odprowadzają z powrotem wojska do obozu. Na trzeci dzień Cezar otacza się wałem i każe sprowadzić tabory i resztę kohort, które zostawił w dawnym obozie.

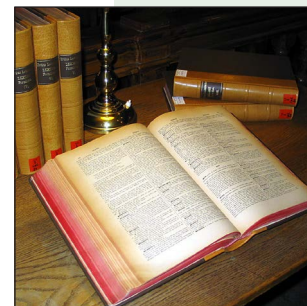
Między miastem Ilerdą a najbliższym wzgórzem, gdzie Petrejusz i Afraniusz rozbili obozy, była równina szeroka na jakieś trzysta kroków, a pośrodku tej przestrzeni niewielki pagórek; Cezar był pewny, że gdyby go zajął i obwarował, odciąłby przeciwników od miasta i wszystkich zapasów, które oni zwieźli do Ilerdy.

▲ Juliusz Cezar, *O wojnie domowej*, Edycja komputerowa, <https://epdf.pub/o-wwojnie-domowej.html>

▲ Juliusz Cezar, *Commentariorum de bello civili, liber primus*, <https://archive.org/stream/commentariorumde00caesuoft?ref=ol#page/68/mode/2up>

Analiza tekstu

Informacje o źródle

- ▶ Kto jest autorem tekstu?
- ▶ Czyj punkt widzenia może reprezentować?
- ▶ Kiedy tekst został napisany?
- ▶ Gdzie został napisany?
- ▶ Dlaczego został napisany?
- ▶ Do kogo był skierowany?
- ▶ Czy jest wiarygodny? Dlaczego?

Kontekst

- ▶ Czym się różniły przedstawione w tekście warunki od tych, które znasz z własnego doświadczenia?
- ▶ W jaki sposób okoliczności powstania tekstu mogły wpłynąć na jego treść? (zarówno przez wpływ na poglądy autora, jak i przez zamierzone działania autora nakierowane na odbiorców)

Koroboracja

- ▶ Co mówią inne dokumenty na podobny temat?
- ▶ Czy wszystkie dokumenty są zgodne? Dlaczego?
- ▶ Jakie dokumenty można wziąć pod uwagę przy porównaniu?
- ▶ Które z nich są najbardziej wiarygodne? Dlaczego?

Dokładne czytanie

- ▶ Jakie tezy stawia autor?
- ▶ Jakie dowody przedstawia na ich potwierdzenie?
- ▶ W jaki sposób prowadzi argumentację (za pomocą jakich słów i zwrotów, obrazów, symboli)?
- ▶ W jaki sposób język dokumentu odzwierciedla punkt widzenia autora?

Do Nauczyciela

Celem lekcji jest wywołanie refleksji i dyskusji dotyczącej analizy źródeł historycznych, w tym zwłaszcza pochodzących ze średniowiecza. W toku pracy uczniowie mają okazję zapoznać się z wersją łacińską, a także z jej wiernym tłumaczeniem. Nie zajmujemy się rękopisami, ale jeśli nauczyciel zechce, może dobrać takie dokumenty, dla których dostępne są rękopiśmienne oryginały, i zachęcić uczniów do ich odczytania albo przynajmniej odnalezienia znanych im imion czy innych nazw własnych. Następnie zawodowy historyk wyjaśnia zarówno pochodzenie źródła, jak i kontekst historyczny. Proponuje interpretację korzystając z wiedzy pozaźródłowej. Pokazuje zarazem wątpliwości i otwarte problemy. Słowem, przedstawia niemal wszystko, co z przytoczonego krótkiego fragmentu daje się „wycisnąć”.

Przytoczona analiza drugiego tekstu źródłowego służy nie tyle przekazaniu treści historycznych, co utrwaleniu części składowych procesu analizy (źródło, kontekst, koroboracja, szczegółowa analiza).

Ilustracja średniowieczna występuje tu w funkcji poglądowej (pokazuje „próbę ognia” narysowaną przez potencjalnego naocznego świadka), ale można ją także wykorzystać do dokładniejszej analizy, na przykład obok lub zamiast materiałów z rozdziału 4.

Jeśli nauczyciel zechce skupić się na obyczajowości i jurysprudencji średniowiecznej: „sądzie bożym” i próbie ognia – może zachęcić uczniów do odegrania scenki odtworzonej z dokumentów metodą dramowej techniki stop-klatki, by w końcowej fazie zapytać uczniów, odtwarzających poszczególne role, o ich uczucia i emocje, towarzyszące procesowi.

Jeśli będzie wolał skoncentrować się nie na treści, lecz na samym czytaniu tekstów źródłowych, może większą uwagę poświęcić dyskusji nad sensownością takich zadań w edukacji szkolnej, przywołując na przykład fragment *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza lub inny tekst, kwestionujący współczesną użyteczność dawnych tekstów. Może to stworzyć okazję do poznania opinii uczniów o różnych elementach szkolnej edukacji historycznej, o tym, co sprawia im trudność, a co może zainteresować.

Uwagi szczegółowe

Wątpliwości, które mogą pojawić się przy pierwszej lekturze opisu procesu sądowego, a które dla przyspieszenia analizy tekstu może wyjaśnić nauczyciel, bez angażowania uczniów w poszukiwania, np. w Internecie:

- ▶ centurion, komes kurialny i przystaw – to tytuły urzędników;
- ▶ miejscowość Crasna (Kraszna po węgiersku, ale to fonetyczny zapis słowiańskiego „piękna”) istnieje do dziś w północno-zachodniej Rumunii.

O czym szumią drzewa genealogiczne?

Badanie relacji rodzinnych

2

Badaniem relacji rodzinnych zajmuje się genealogia. Genealodzy przeczesują źródła historyczne w poszukiwaniu informacji o pokrewieństwie i powinowactwie osób. Może masz wśród znajomych genealoga-amatora, który opracował drzewo swojej (a może Twojej) rodziny? Istnieją stowarzyszenia genealogiczne, czasopisma, a także programy komputerowe i bazy danych, które ułatwiają im pracę. Przytaczane w tym rozdziale dane genealogiczne pochodzą z drzewa rodzinnego Louisa Bruna z 2005 roku ze strony internetowej gw.geneanet.org.

Na stronie internetowej gw.geneanet.org znajdują się informacje genealogiczne o sędzim Mariano IV Cappai de Bas-Serra z Sardynii.

♂ Mariano IV Cappai

[Print Family Tree](#)

Sosa : 8,842,974

Mariano IV el Grande(*Mariano d' Arborée*)
(*Mariano de Bas-Serra*)
Juge d' Arborée (1347-1376), Comte de Goceano and de la Marmilla, Vicomte de Bas

- Born - Oristano, Sardaigne, Italie
- Deceased in 1376 - Oristano, Sardaigne, Italie

2 files available

Parents

- Ugone II de Bas-Serra, *Juge d' Arborée (1321-1336), Vicomte de Bas, Seigneur d' Oristano, deceased in 1336*
Married to
- Benedetta .., deceased

Spouses, children, grandchildren and great-grandchildren

- Married in 1336 to Timbora de Rocaberti, deceased in 1361 (*Parents : ♂ Dalmu VII de Rocaberti, Vicomte de Rocaberti †1324 & ♀ Béatrice de Serralongue, Dame de Cabrens †1344*) with
 - ♀ Leonora d' Arborée de Bas-Serra, *Juge d' Arborée 1340-1401 Married in 1376 to ♂ Brancaleone Doria, Seigneur de Castelgenovese 1337-1409* with
 - ♂ Mariano V Doria, *Juge d' Arborée 1378-1407*
 - ♂ Branca Doria †1407/ *Married to Bianca Guarco †*
 - ♀ Violante Doria † *Married to ♂ Oberto Dorino II Doria, Seigneur de Loano †1375* with :
 - ♀ Valentine Doria †
 - ♂ Dorino III Doria, *Seigneur de Loano †1389/*
 - ♂ Pietro Doria, *Seigneur de Loano †1394*
 - ♂ Antonio Doria †1385/
 - ♀ Isotta Doria †
 - ♀ Ginevra Doria
 - ♂ Federico Doria, *Seigneur de Orani †1387*
 - ♀ Béatrice de Bas-Serra ca 1345-ca 1377 *Married to Aymeric VII de Narbonne-Lara, Vicomte de Narbonne †1388* with
 - ♂ Guillaume de Narbonne-Lara, *Vicomte de Narbonne †1397 Married in 1397 to Guérine de Beaufort-Canillac 1375- with :*
 - ♂ Guillaume II de Narbonne-Lara, *Vicomte de Narbonne †1424*
 - ♂ Ugone III de Bas-Serra, *Juge d' Arborée †1383*

Siblings

- ♀ Bonaventura de Bas-Serra †1375 *Married in 1331 to Pedro d' Ejerica, Baron d' Ejerica 1302-1362*
- ♂ Pedro III de Bas-Serra, *Juge d' Arborée †1347 Married in 1326 to Costanza de Saluces †1348*
- ♂ ♀ **Mariano IV Cappai de Bas-Serra, Juge d' Arborée †1376 Married in 1336 to ♂ Timbora de Rocaberti †1361**
- ♂ Giovanni de Bas-Serra, *Seigneur de Oranie 1331-1376 Married to Sibilla de Montcada †1386*
- ♀ Maria de Bas-Serra †1392 *Married to Guillem Galceran de Rocaberti, Baron de Cabrenys †1385*
- ♂ Nicola de Bas-Serra †1370

(hide)

Events

- : Birth - Oristano, Sardaigne, Italie
- : Note
Met son frère Giovanni en prison et occupe ses biens.
- 1336** : Marriage (with Timbora de Rocaberti)
- 1376** : Death - Oristano, Sardaigne, Italie
Mort de la peste

▲ <https://gw.geneanet.org/zardoz?lang=en&iz=1542&p=mariano&n=de+bas+serra>

▲ Mariano IV, https://www.albertomassaiu.it/wp-content/uploads/2018/08/8193830_orig-1.jpg

Na podstawie tej strony odpowiedz na pytania (lub zaznacz X, jeśli na stronie nie ma takich informacji):

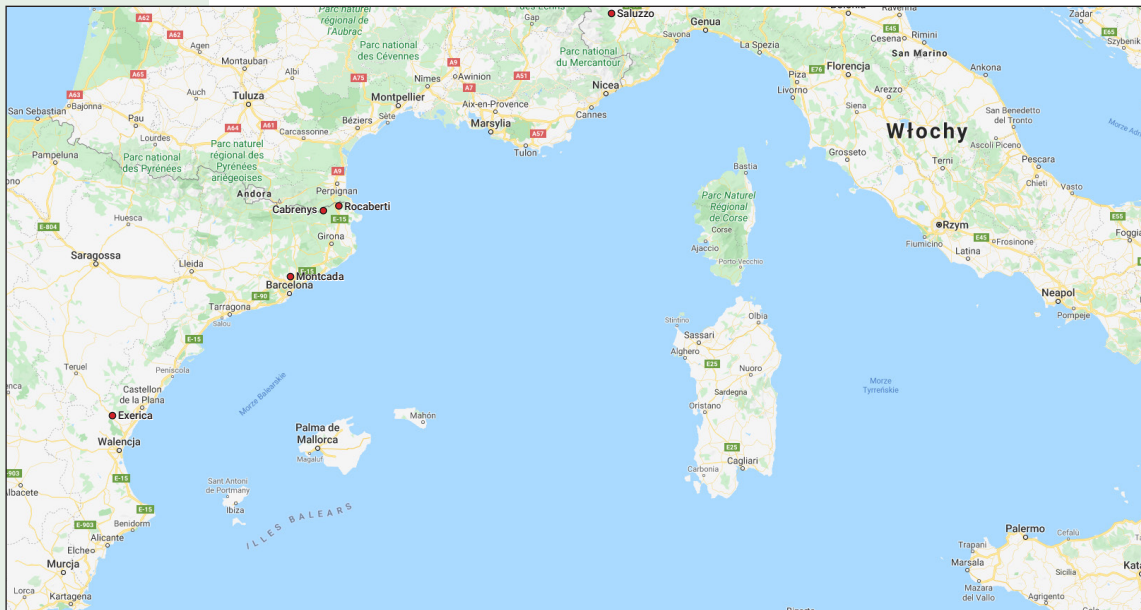
1. Czy Mariano był rodowitym Sardyńczykiem?
2. Czy żył dłużej niż 35 lat?
3. Ile razy zawierał związek małżeński?
4. Czy tytuł sędziego odziedziczył po ojcu?
5. Czy rozszerzył swoją władzę na Sardynii poza Arboreę?
6. Czy jego wnuki utrzymały władzę w Arborei?

Genealogia uważana jest za naukę pomocniczą historii. Oznacza to, że historycy korzystają z ustaleń genealogów (a niekiedy pomagają im, na przykład dostarczając danych z nowo znalezionych i opracowanych dokumentów, w tym potwierdzając autentyczność przekazów). Na przykład dzięki nim z „profilu” Mariana IV w serwisie genealogicznym można się dowiedzieć:

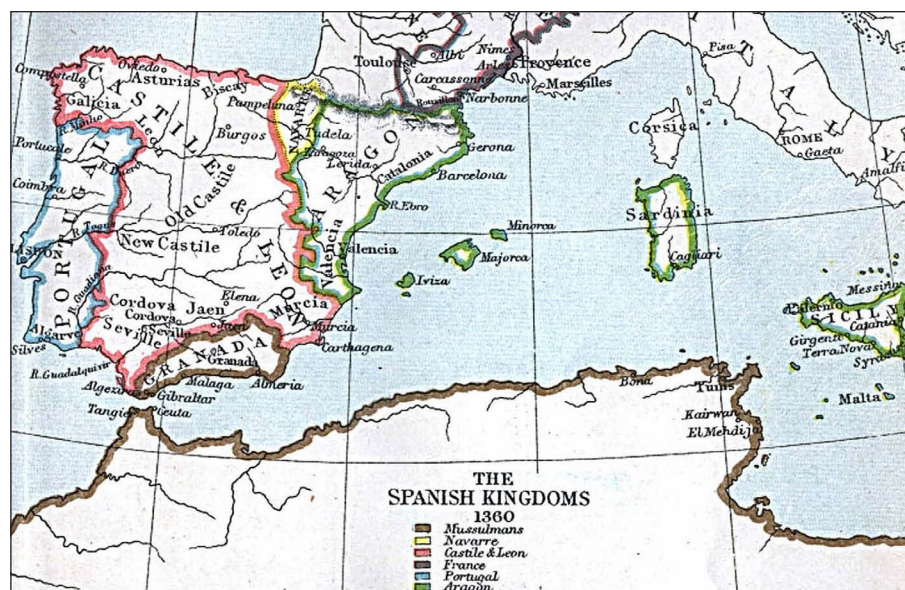
7. Czy miał wyłącznie dobre relacje z rodzeństwem?
8. Jaka była przyczyna jego śmierci?
9. Jakie cechy Mariana uwieczniono na portrecie, umieszczonym na ołtarzu kościoła św. Mikołaja w sardyńskiej miejscowości Ottana?

Historycy z informacji genealogicznych wyciągają jednak również szersze wnioski niż tylko te dotyczące koligacji, o czym przekonamy się na podstawie tekstu hiszpańskiego badacza Luciano Gallinari. Do Mariana IV wróci na końcu rozdziału.

Najpierw jednak zapoznajmy się z kontekstem. Sardynia to wyspa na Morzu Śródziemnym. Obecnie należy do Włoch, ale w starożytności była częścią włości m.in. Fenicjan, Kartagińczyków i Rzymian. Następnie jako lenno Bizancjum została złupiona przez Wandalów, piratów słowiańskich i arabskich. W średniowieczu budziła zainteresowanie państw włoskich: Genui i Pizy, a także władców hiszpańskiej Aragonii (ze stolicą w Saragossie).

▲ <https://www.google.com/maps/@40.0562194,7.8577928,8z>

▲ *Atlas to the Historical geography of Europe*, Edward Augustus Freeman, John Bagnell Bury, 1903, <https://archive.org/details/atlastohistorica00freeiala/page/lxii/mode/2up>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_kingdoms_1360.jpg

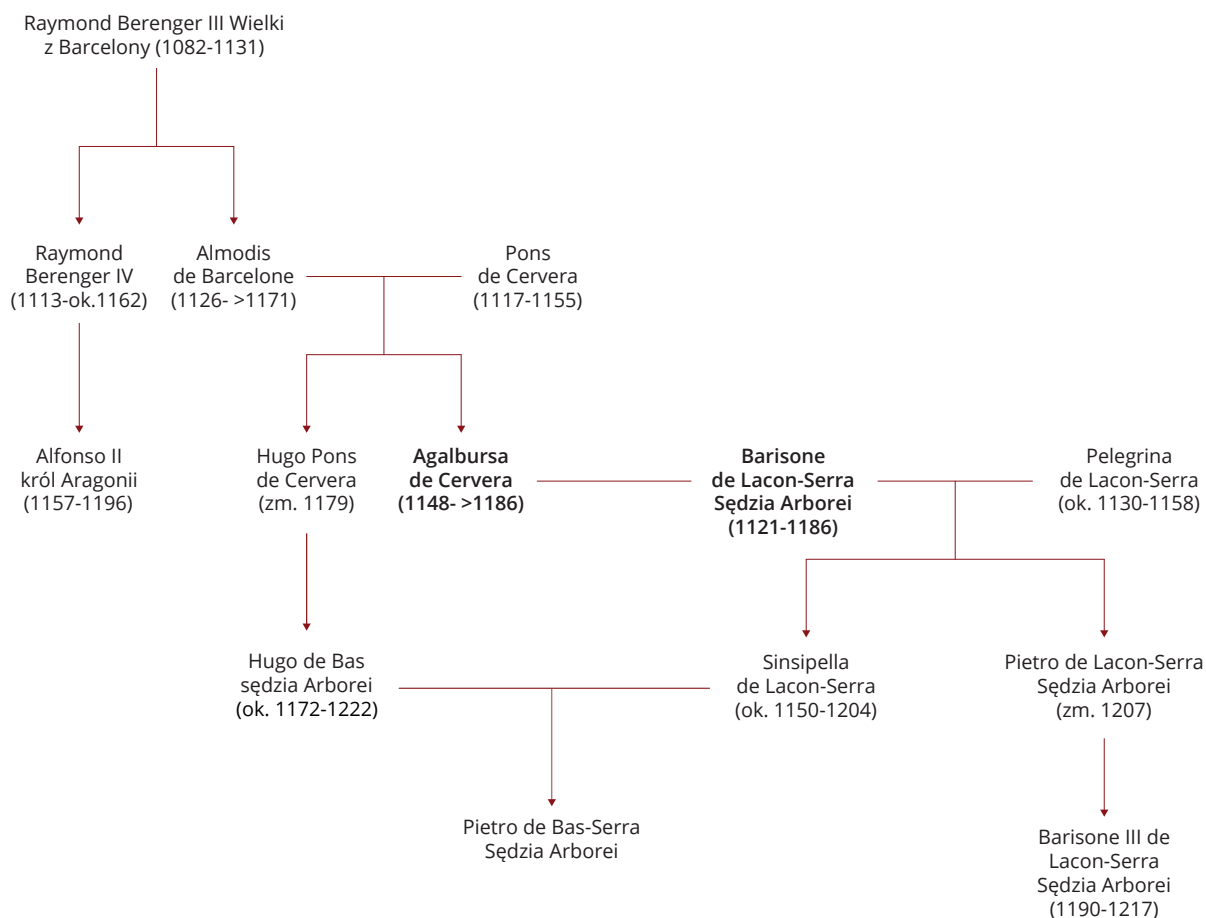
▲ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c5/Giudicati_sardi_1.svg

W połowie XII wieku Sardynia była podzielona na cztery państewka, tzw. giudicati (po łacinie *Judicates* – od *judices* – sędziów, którzy stali na ich czele), które nazywały się Arborea, Calari, Gallura i Logudoro, zwane też Torres. Trzy ostatnie w ciągu XIII wieku popadły w zależność od Pizy lub Genui, natomiast Arborea stosunkowo długo utrzymała niezależność, podejmowała próby zjednoczenia całej wyspy, a ostatecznie w XV wieku stała się autonomiczną częścią królestwa Aragonii (już od 1297 r. była jej lennem) i przetrwała w koronie hiszpańskiej aż do XVIII wieku.

Jak twierdzi badacz historii średniowiecznej Sardynii, Luciano Gallinari, proces budowania wpływów hiszpańskich w Sardynii został zapoczątkowany małżeństwami rodów rządzących sardyńską Arboreą i hiszpańską Aragonią. Pisze on tak:

„W 1157 roku sędzia Barisone I, który panował w Arborei, poślubił Agalbursę, córkę Ponç de Cervera, wicehrabiego Besalú (zwanego też Bas, w Katalonii) i księżniczki Almodis, siostry Ramona Berenguera IV, hrabiego Barcelony, księcia Aragonii i Tortosy oraz markiza Prowansji. Odtąd datują się formalne stosunki między Sardyńczykami i Aragończykami, rozpoczęły się też migracje osób i kultury z Półwyspu Iberyjskiego do Guidicato Arborei. Ale małżeństwo Barisone i Agalbursy doprowadziło do tego, że jej zaufani doradcy stali się właścicielami ziemskimi oraz urzędnikami w curadoriach – dystryktach administracyjnych Arborei – osłabiając pozycję członków tradycyjnych miejscowych rodów. Wywołało to napięcia społeczne, których wybuch nastąpił po śmierci sędziego Barisone w 1186 r. Z drugiej strony, związek z Aragonią pomógł sędziom Arborei ograniczyć próby podporządkowania całej wyspy przez Pizę w XII-XIII w. 8 października 1186 r. Agalbursa, która w międzyczasie została wdową, postanowiła zająć się sprawą długu Arborei względem Genui za koronację Barisone na pierwszego króla Sardynii przez cesarza Fryderyka I Barbarossę w 1164 r. Poprosiła więc króla Aragonii, Alfonsa I, aby pomógł jej odzyskać «królestwo Arborei» z rąk Piotra I, syna jej męża z pierwszego małżeństwa, który zastąpił ojca na tronie. Agalbursa określiła siebie jako «Arboree regina» (królowa Arborei), a na «króla» wyznaczyła Ponsa (Ponceta) – innego dziedzica Barisone, który współpanował z Piotrem I pod imieniem Hugona i uosabiał bezpośredni związek między Giudicato Arborei i Królestwem Aragonii. 30 listopada 1186 r. król Alfons I Aragoński poręczył za swoją [...] Agalbursę przed republiką Genui, jako że zobowiązał się pomóc jej w odzyskaniu Guidicato Arborei, które wcześniej zdążyło wejść do strefy wpływów Pizy. Począwszy od 1192 r. Piotr z Arborei używał podwójnego tytułu «król i sędzia Arborei» (rex et iudex Arobree) i współrządził z Hugo-Ponsem. Jest to dalsze potwierdzenie spójności społecznej i wymieszania wpływów elementu sardyńskiego z aragońskim w XII-wiecznej Sardynii”.

Tekst nie jest długi ani nie zawiera zbyt wielu nieznanymi słów, a jednak jest dość trudny do zrozumienia. **Przeczytajmy go jeszcze raz**, ale tym razem posiłkując się drzewem genealogicznym, które przedstawi koligacje rodzinne osób, o których pisze Gallinari.

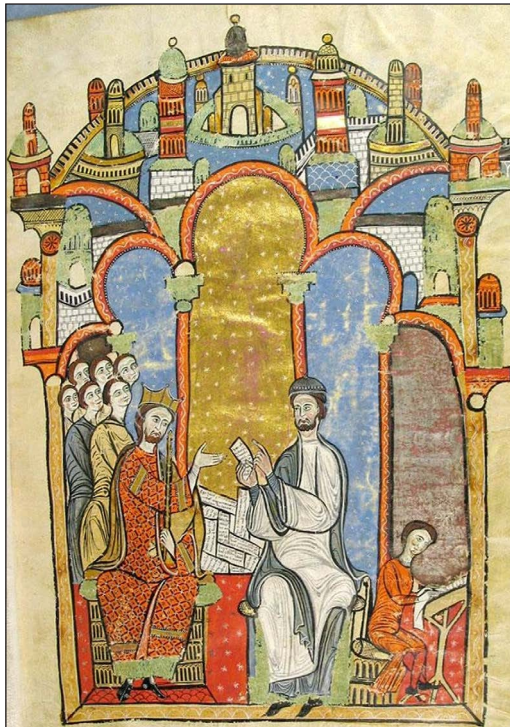
Strzałki pokazują relacje między rodzicami a dziećmi, zaś linie poziome – małżeństwa. Czy teraz tekst jest bardziej zrozumiały?

Korzystając z tekstu oraz drzewa genealogicznego odpowiedz na następujące pytania:

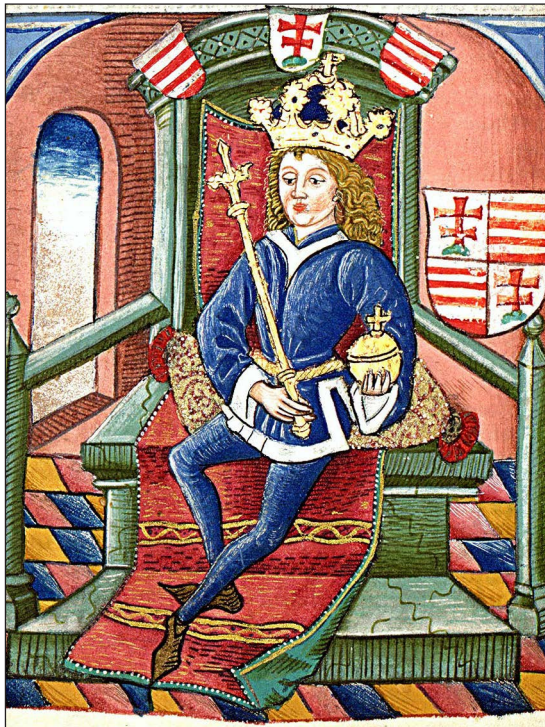
1. „30 listopada 1186 r. król Alfons I Aragoński poręczył za swoją [...] Agalbursę”. Kim była Agalbursa dla Alfonsa II: kuzynką czy siostrzenicą?
2. Kim był Barisone de Lacon-Serra dla Hugo de Basa?
3. Jaki stopień pokrewieństwa łączył Agalbursę i wyznaczonego przez nią następcę tronu Arborei?
4. Dlaczego Hugo Pons „uosabiał bezpośredni związek między Giudicato Arborei i Królestwem Aragonii”?
5. Jakie nazwisko nosił ród sędziów Arborei?
6. Po czym można poznać, że drzewo przedstawia jedynie wycinek rodziny Raymonda Berengera?

Na marginesie

Notabene, Alfons II, król Aragonii, był w prostej linii przodkiem króla Węgier i Polski, Ludwika Węgierskiego (mowa o nim w rozdziale 1, 4 i 6), był jego pra-pra-pra-pra-pradziadkiem.

▲ Alfons II według *Liber feudorum maior*. Zamawia dokumentację do sporządzenia tytułowego zbioru dokumentów. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Liber_feudorum_maior.jpg

▲ Ludwik Węgierski (1326-1382) według *Chronica Hungarorum*. W sprawie wyjaśnienia symboliki herbu Ludwika – zob. rozdział 6. [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_\(Chronica_Hungarorum\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_(Chronica_Hungarorum).jpg)

Wskaż insygnia władzy na obu ilustracjach. O malarskich przedstawieniach królów europejskich szerzej w rozdziale 4.

Małżeństwa sardyńsko-aragońskie z XII wieku wywarły niezwykle trwały wpływ na historię wyspy, a wzajemne związki były kontynuowane. Powiązania między Sardinia a Aragonią w XIV wieku potwierdza inny fragment drzewa genealogicznego, pokazującego dzieci sędziego Hugona II de Bas-Serra i ich małżonków.

1. Na podstawie miejsc pochodzenia małżonków rodziny Hugona II określ, czy wszyscy oni pochodzili z Aragonii.
2. Znajdź dwa małżeństwa, w których rodzeństwo z jednej rodziny poślubiło rodzeństwo z drugiej rodziny. Czy potwierdziły one związki sardyńsko-aragońskie? Podpowiedź: zwróć uwagę na nazwiska.

Zadanie dodatkowe

3. Wykaż, który z sędziów Arborei należał do tego samego pokolenia potomków Raymonda-Berengera III Wielkiego, co Ludwik Węgierski – a więc był jego dalekim kuzynem. Czy mogli się spotkać? Podpowiedz: Skorzystaj z obu drzew i informacji w ramce „Na marginesie”.

Hugo II de Bas-Serra Sędzia Arborei (zm. 1336) pra-prawnuk Pietro de Bas-Serra & Benedetta					
Bonaventura de Bas-Serra (zm. 1375)	Pedro III de Bas-Serra sędzia Arborei (zm. 1347)	Mariano IV Cappai de Bas-Serra sędzia Arborei (zm. 1376)	Jan de Bas-Serra (1331-1376)	Maria de Bas-Serra (zm. 1392)	Nicola de Bas-Serra (zm. 1370)
&1331	&1326	&1336	&	&	
Pedro d'Exerica, Baron Exerica (1302-1362)	Constanza de Saluces (zm. 1348)	Timbora de Rocaberti (zm. 1361)	Sibilia de Montcada (zm. 1386)	Guillem Galceran de Rocaberti Baron Cabrenys (zm. 1385)	

Warto zauważyć, że małżeństwa katalońsko-aragońskie bynajmniej nie zapobiegały konfliktom między oboma państwami. Na pewno sprzyjały jednak przenikaniu wpływów kulturowych. Aranżacji małżeństwa musiały towarzyszyć spotkania i rozmowy. Nowo poślubieni nie przybywali sami, lecz w towarzystwie dworów, doradców, służących. Dzieci wychowywane w mieszanych związkach utrzymują kontakty z obiema rodzinami, słuchają rodzinnych opowieści i pieśni, oglądają pamiątki, jedzą potrawy i otaczane są przedmiotami z obu kultur. Mimo że dziś Sardynia należy do Włoch, do tej pory nietrudno tam znaleźć wpływy katalońskie.

Wracamy do wstępu

Jako historyk, dążący do wyciągnięcia wielu wniosków z danych genealogicznych, na podstawie informacji o Marianie IV ze wstępu do lekcji odpowiedz na poniższe pytania. Wcześniej wyjaśnij występujące w nich pojęcia historyczne, których znajomość konieczna jest do wykonania tego polecenia. Skorzystaj też z pomocy mapy ze s. 26.

1. Czy można powiedzieć, że Mariano IV dążył do zjednoczenia Sardynii?
2. Czy Mariano IV łączył **unią personalną** Sardynię z władztwami aragońskimi?
3. Czy w swojej **polityce dynastycznej** preferował związki z Aragonią?
4. Czy władza w Arborei przechodziła wyłącznie w **linii męskiej**?

▲ Agnieszka Wiśła (w środku) w czasie I wojny światowej (fot. z archiwum Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w USA)

▼ Nagrobek Agnieszki Wiśły na cmentarzu polonijnym św. Wojciecha w Niles, północnym przedmieściu Chicago, 2012 rok (fot. Z. Goliński)

Inna historia

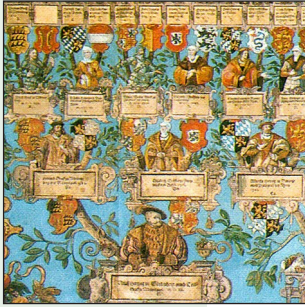
Dane, wykorzystywane w drzewach genealogicznych, zwłaszcza dotyczących bardzo odległych czasów lub mało znanych postaci, nie są zbyt łatwo dostępne, a niektórych w ogóle nie udaje się ustalić. Czasami dane te są sprzeczne i nie jest łatwo określić właściwą wersję. Przenieśmy się w okolice Poznania na przełomie XIX i XX wieku. Stamtąd pochodziła niejaka Agnieszka Wisła, która jako nastolatka wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych, gdzie włączyła się aktywnie w działania na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości – m.in. została pielęgniarką, opatrującą żołnierzy na froncie polsko-rosyjskim. Potem wróciła do USA i działała w różnych polonijnych organizacjach. We własnym życiorysie podawała, że urodziła się 10 stycznia 1889 roku.

- 1887 W księdze urodzeń Urzędu Stanu Cywilnego w Szlachcinie z 1887 r. znajduje się wpis, że Agnes (co byłoby zmienioną wersją imienia Agnieszka) Wisła urodziła się 10 stycznia 1887 roku w Szlachcinie w powiecie średzkim.
- 1906 Na liście pasażerów parowca „Bremen”, który 13 czerwca 1906 r. przyłynął z Bremy do Nowego Jorku, wymieniona jest Agnes Wisła, dwiętnastoletnia panna narodowości niemieckiej.
- 1910 W spisie ludności USA z 1910 r. przy jej nazwisku widnieje jednak informacja, że urodziła się „około roku 1888” w niemieckim zaborze Polski (German Poland).
- 1930 W danych ze spisu powszechnego z 1930 r. występuje A.E. Wisła, urodzona w Polsce.
- 1931 Świadectwo naturalizacji (czyli przyjęcia obywatelstwa amerykańskiego) wystawiono 9 października 1931 roku dla Agnes Emily Wisła, urodzonej 10 stycznia 1888 roku w Polsce.
- 1980 Na nagrobku na cmentarzu świętego Wojciecha w Chicago widać daty życia 1887-1980. Jakie dane powinno się przyjąć, gdybyśmy chcieli umieścić Agnieszkę Wisłę w drzewie genealogicznym? Jak zapisać jej imię (a może imiona) i nazwisko?

Zadanie dodatkowe

Zaznacz, jakie zagadnienia spośród niżej wymienionych można badać, korzystając z danych genealogicznych. Określ, jakie dane, zamieszczone w drzewach, są przydatne do każdego z zaznaczonych obszarów. W których obszarach dane z drzew genealogicznych mogą pełnić podstawową rolę, a w których – pomocniczą?

1. migracje ludności,
2. przenikanie wpływów kulturowych,
3. długość życia,
4. zdrowotność,
5. dzietność (liczba dzieci, przypadających na jedną matkę),
6. zróżnicowanie społeczne,
7. awans społeczny (przechodzenie od niższych do wyższych warstw społeczeństwa),
8. zajęcia ludności,
9. dieta mieszkańców,
10. wyznania religijne.

Analiza drzewa genealogicznego

Informacje o źródle

- ▶ Jakiego rodzaju dotyczy drzewo?
- ▶ Z jakiego okresu pochodzi drzewo?
- ▶ Jaki czas obejmuje?

Kontekst

- ▶ Na jakim obszarze żyli odnotowani przedstawiciele rodu?
- ▶ Wiedza o jakich wydarzeniach historycznych jest przydatna do lepszego zrozumienia powiązań rodzinnych i ich znaczenia?
- ▶ W szczególności: co wiadomo o pochodzeniu głowy tej rodziny? O pochodzeniu osób, które się w niej znalazły na skutek małżeństw? O okolicznościach śmierci przedstawionych osób?

Koroboracja

- ▶ Czego chcielibyście się dowiedzieć o tej rodzinie?
- ▶ Gdzie szukalibyście tych informacji?

Dokładne czytanie

- ▶ Gdybyście mieli dokładnie przyjrzeć się tylko kilku osobom, to które byście wybrali? Dlaczego?
- ▶ Wypiszcie na podstawie analizy drzewa jak najwięcej informacji dotyczących tych osób.

Interpretacja

- ▶ Gdybyście nic nie wiedzieli o świecie, w którym żyła rodzina, przedstawiona za pomocą tego drzewa, to czego byście się z niego dowiedzieli?
- ▶ Zwróćcie uwagę na przykład na długość życia poszczególnych osób, na liczbę dzieci w rodzinie, na imiona – ich pochodzenie i dziedziczenie, na rozkład płci.

Do Nauczyciela

Drzewo genealogiczne pojawia się czasem w podręcznikach i materiałach dydaktycznych, głównie w formie zadania dla początkujących historyków, by stworzyli drzewo genealogiczne swojej rodziny. W dyskusjach dydaktyków zgłaszane bywają wątpliwości, czy tego rodzaju zadania dla uczniów nie naruszają ich danych osobowych, czy nie stawiają w trudnej sytuacji uczniów z rodzin niepełnych, migracyjnych i innych, których dane odbiegają od szablonu przyjętego w drzewie. Podręczniki i testy maturalne posługują się też drzewami genealogicznymi rodów królewskich lub magnackich. Zazwyczaj ich odczytanie sprowadza się do znalezienia dat życia zamieszczonych tam osób, pełnionych przez nie funkcji (urzędów) oraz określenia stopnia pokrewieństwa, z zastosowaniem pojęć wuj, stryj, „po mieczu”, „po kądzieli” itp.

Ten rozdział po pierwsze pokazuje różne rodzaje układów danych, zamieszczonych w drzewach genealogicznych – wstępnym, zstępnym, koligacje w jednym lub w kilku pokoleniach, związki dynastyczne, wybór danych niezbędnych do wyjaśnienia danego zagadnienia.

Zaproponowane zadania nauczyciel może przydzielić do pracy w grupach – by każda z nich zajęła się analizą jednego drzewa, ilustrującego powiązania sardyńsko-aragońskie w pewnym okresie średniowiecza, tak by ostatecznie można było postawić tezę, że związki rodzinne sprzyjają budowaniu wspólnoty politycznej państw. Warto zadbać o to, by w toku dyskusji pojawiły się też kontrargumenty: np. że mimo tych związków dochodziło do wojen, że polityka dynastyczna prowadzona była także w innych kierunkach.

Można nieco abstrahować od Sardynii i Aragonii i skupić się na oprogramowaniu służącym do tworzenia drzew genealogicznych i różnych sposobach ich prezentacji – tym samym pogłębiając zwyczajowe przygotowanie do opracowania drzewa genealogicznego przez uczniów.

Prezentowane materiały i zadania nie obejmują krytyki danych zawartych w analizowanych drzewach genealogicznych. Traktują je jako źródła godne zaufania i materiał poglądowy, ułatwiający zrozumienie i wyjaśnienie związków dynastycznych. Skupiają się na danych, które z drzew da się uzyskać. Można natomiast więcej uwagi poświęcić źródłom informacji genealogicznych dla różnych okresów historycznych: w średniowieczu będą to wzmianki o danej postaci we wszelkich dokumentach, w późniejszym okresie – np. księgi parafialne, potem księgi stanu cywilnego; w USA są to dane z powszechnych spisów ludności, sukcesywnie odtajniane i udostępniane w Internecie; dla okresów i sytuacji, gdy tak precyzyjnych danych nie ma, genealodzy-pasjonaci posługują się m.in. nekrologami prasowymi. Można przeprowadzić rozmowę o celowości tworzenia drzew genealogicznych, modach, snobizmach, ale także praktycznym znaczeniu genealogii, zwłaszcza w dawniejszych czasach dla uzyskania określonych przywilejów (czy choćby pozycji towarzyskiej) i związanej z tym pokusy fałszowania danych.

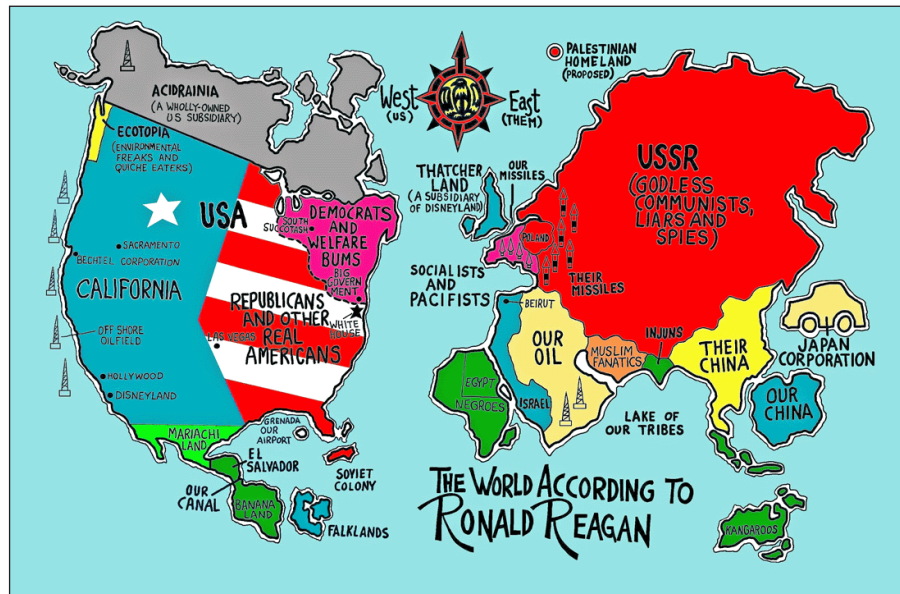

Kiedy świat stoi do góry nogami?

Czytanie map

3

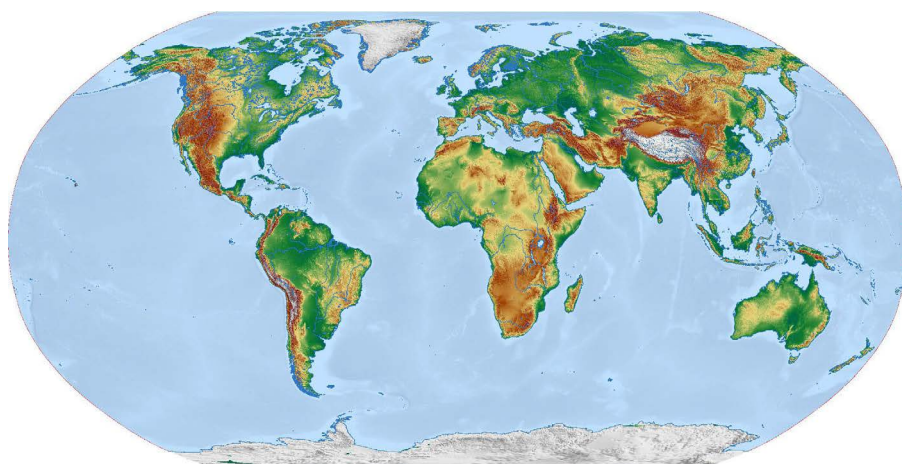
Oto mapa-karykatura świata ukazanego tak, jak zdaniem krytycznych obserwatorów, postrzegał go prezydent USA Ronald Reagan.

▲ <https://mapcollection.files.wordpress.com/2012/06/800px-reagan-digitised-poster1.jpg>

Mapa ta nie pretenduje do obiektywizmu, lecz z założenia prezentuje pewną interpretację przestrzeni geograficznej. Ale właściwie każdą inną mapę także możemy traktować jako interpretację przestrzeni geograficznej przez jej twórców. Nawet ułożenie kontynentów na mapie świata może sugerować, skąd pochodzi autor mapy, w jakim kręgu kulturowym się wychował albo jaki ogląd świata chce promować.

Mapa świata w wersji europejskiej wygląda na ogół tak:

▲ <https://mapswire.com/public-domain/world-physical-map-robinson.jpg>

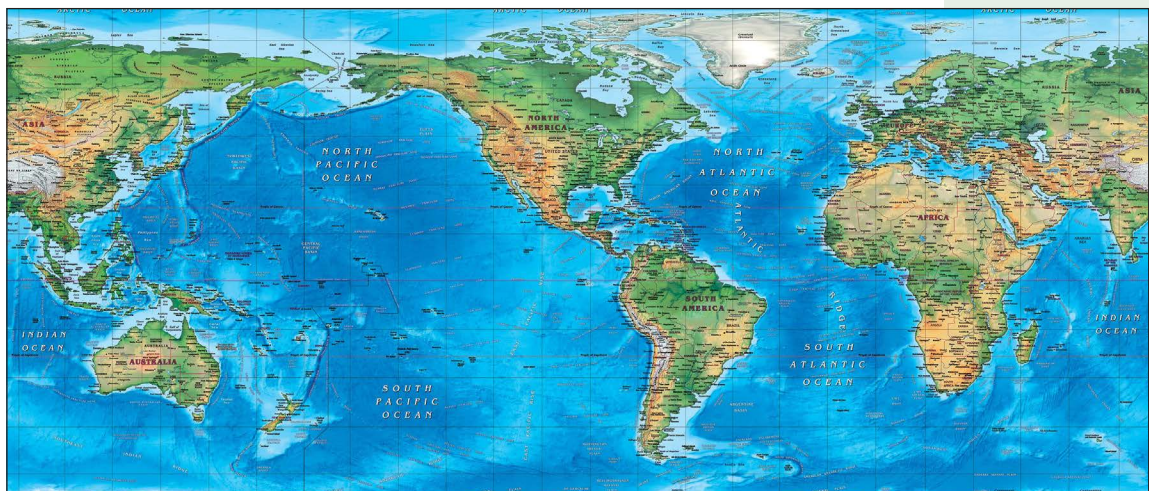
W wersji azjatyckiej tak:

▲ <https://imgur.com/gallery/FsbDS/comment/1262089813>

Wyjaśnij, na czym polega główna różnica między mapą „europejską” i „azjatycką”.

W wersji amerykańskiej tak:

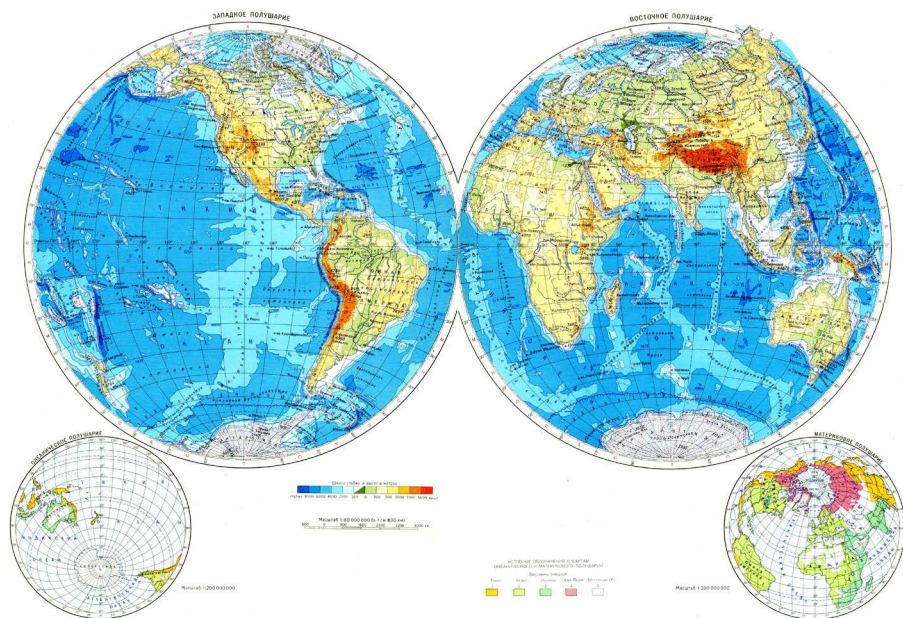
▲ https://cdn.shopify.com/s/files/1/0268/2549/0485/products/world_ocean_2400x.jpg?v=1572561104

A w wersji australijskiej mogłaby wyglądać tak:

▲ http://cdn.shopify.com/s/files/1/0071/5032/products/upside_down_2_grande.png?v=1541043133

Rosjanie, rysując półkule, zwykle „przyklejają” Półwysep Kamczacki jako wypustek w półkuli wschodniej i drugi raz rysują go też na półkuli zachodniej.

▲ <http://geography.su/atlas/item/f00/s00/z0000000/map000.shtml>

Wyjaśnij specyfikę każdej mapy oraz motyw, którymi kierują się ich autorzy.

Zwykle mapy nie poprzestają na samych konturach. Pokazują ukształtowanie terenu, rzeki, miasta, nazwy geograficzne różnych obiektów czy kontury państw. Decyzja o tym, co uwidocznic, jak podpisać (w sensie kroju czcionki albo zastosowania określonych nazw), jest subiektywną decyzją twórców. Bywa też odpowiedzią na naciski różnych grup interesów. Władze Korei zabiegają o to, by część Oceanu Spokojnego, rozciągającą się między Wyspami Japońskimi a Półwyspem Koreańskim, nazywać na mapach świata nie Morzem Japońskim (co było praktykowane od lat), lecz Morzem Wschodnim albo Morzem Wschodniokoreańskim. Ich lobbying skierowany jest zarówno do organizacji międzynarodowych, takich jako ONZ czy UNESCO, jak i do rządów poszczególnych państw, społeczności akademickiej, organizacji, grup wpływu. Pokolorowanie Półwyspu Krymskiego w barwach Rosji lub Ukrainy jest decyzją polityczną.

Motywy niektórych wyborów nie zawsze są jasne. Zwróćmy uwagę na wybór stolic europejskich oznaczonych na rosyjskiej mapie świata. Jest tam Londyn, Paryż, Rzym, Berlin, Kijów i Madryt. Ale nie ma Dublina, Helsinek, Warszawy ani Pragi, ani stolicy żadnego innego państwa z Europy środkowo-wschodniej.

Uwagi te odnoszą się także do map historycznych, gdzie dobór i sposób prezentacji miejsc czy tendencji (np. ruchów wojsk) jest wyrazem interpretacji przeszłości. Kryteria selekcji mogą być też pragmatyczne: na mapie Sardynii w basenie Morza Śródziemnego na s. 26 umieściliśmy nazwy miejscowości, potrzebne w zadaniu ze s. 31.

Oto najprostszą mapą historyczną. Zaznaczono na niej kontur Portugalii oraz miejscowości, w których w XV wieku zamieszkiwali Żydzi. Mapa pochodzi ze współczesnego, XX-wiecznego opracowania historycznego, co pozwala wysoko ocenić jej wiarygodność, nawet jeśli nie zostało wprost oznaczone, skąd pochodzą pokazane dane.

Etap wstępny odczytywania map (w tym historycznych) polega na identyfikacji użytych znaków kartograficznych i opisaniu elementów rzeczywistości historycznej w taki sposób, w jaki chciał ją przedstawić twórca mapy.

Samo wyliczenie tych miejscowości trudno jednak nazwać odczytaniem mapy i niewiele da się z tego wyciągnąć wniosków — o ile nie jest się na przykład mieszkańcem jednej z nich.

◀ Żydzi w Portugalii w XV wieku. Maria José Pimente Ferro TAVARES, *Os Judeus em Portugal no Século XV*, vol. I, Lisboa, Universidade Nova de Lisboa, 1982, s. 75

Wypiszmy pytania, które można zadać, analizując tę mapę.

1. Jak dużo było miejscowości, w których zamieszkiwali Żydzi?
2. Czy rozkładały się one równomiernie w całej Portugalii, czy były jakieś rejony o większym lub mniejszym zagęszczeniu?
3. Jakimi czynnikami było uwarunkowane zagęszczenie tych miejscowości (na przykład prawnymi, geograficznymi, społecznymi, gospodarczymi)?
4. Jakiej wielkości i jakiego charakteru były miejscowości, w których zamieszkiwali Żydzi (duże miasta, miasteczka, wsie)?
5. Dlaczego autor przedstawił akurat mniejszość żydowską?
6. Co wyróżniało XV wiek w historii portugalskich Żydów?
7. Jak przedstawiała się gęstość zaludnienia Portugalii przez mniejszość żydowską na tle innych rejonów Europy?
8. Jak przedstawiała się gęstość zaludnienia Portugalii przez mniejszość żydowską na tle innych portugalskich mniejszości etnicznych?
9. Na podstawie informacji z jakich źródeł autor określił przedstawione miejscowości?
10. Czy od czasu, w którym mapa powstała (1982 r.), zmieniły się ustalenia historiografii w tej sprawie?
11. Czy do dnia dzisiejszego pozostały jakieś ślady żydowskiej obecności w tych miejscach?
12. Dopisz własne pytanie lub pytania do mapy.

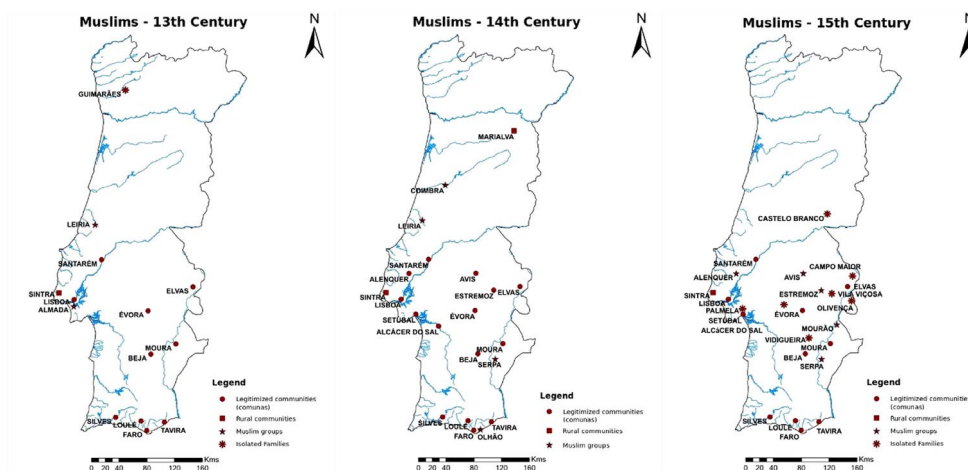
Na które z tych pytań daje odpowiedź sama mapa?

Na które trzeba szukać odpowiedzi w innych źródłach? W jakich?

Czy współczesna mapa geograficzna Portugalii może okazać się pomocna? W jaki sposób?

◀ <https://www.worldatlas.com/r/h600/img/country/portugal/physical.png>

A oto trzy mapy, przedstawiające rozmieszczenie ludności muzułmańskiej w Portugalii między XIII a XV wiekiem. W jaki sposób one mogą pomóc w odczytaniu mapy dotyczącej ludności żydowskiej? Jakich innych informacji można się po nich spodziewać? Które z pytań dotyczących ludności żydowskiej można powtórzyć także w przypadku tych map? Jakie nowe pytania się nasuwają?

▲ Muzułmanie w Portugalii w XIII, XIV i XV wieku

Jakie nowe informacje, w porównaniu z mapami dotyczącymi ludności żydowskiej, niosą mapy dotyczące muzułmanów:

- ▶ w kwestii rozmieszczenia geograficznego?
- ▶ w kwestii zmian chronologicznych?
- ▶ w kwestii charakteru obecności mniejszości etnicznej?

Jakie pytania można zadać twórcom map poświęconych ludności muzułmańskiej, na które mapy te nie dają jasnej odpowiedzi?

Oto fragment współczesnego (2019 r.) opracowania historycznego dotyczącego mniejszości żydowskiej i muzułmańskiej w Portugalii.

- ▶ Czy zawarte w tekście informacje znajdują potwierdzenie na mapach?
- ▶ Czy wnosi on dodatkowe informacje?
- ▶ Czy pomagają odpowiedzieć na jakies pytania z listy pytań do mapy?
- ▶ Czy z map można wyczytać informacje, o których nie ma mowy w tekście?

Chrześcijański podbój terytorium Portugalii (ukończony w połowie XIII wieku) obejmował żydowskie i muzułmańskie mniejszości etniczno-religijne. Legitymizowane przez państwa chrześcijańskie instytucje zwane komunami (gminami) zapewniały ramy prawne funkcjonowania żydów i muzułmanów, z ich własnymi sędziami (odpowiednio rabinami i alcaide) oraz własnym prawem wyznaniowym – choć podlegali

też ogólnemu prawu królestwa. Komuny stanowiły zatem podstawę wyrażania tożsamości tych mniejszości oraz, na poziomie politycznym, ich siły negocjacyjnej. Jednak nie wszyscy Żydzi i muzułmanie zostali włączeni do systemu komun. Poza nim funkcjonowały małe grupy lub wręcz izolowane rodziny, których liczba i rozmieszczenie zmieniały się w czasie.

Etnogenezy tych dwóch mniejszości są odmienne. Muzułmanie byli pozostałością dawnej większości – wrogiem wojennym chrześcijańskich zdobywców. Żydzi byli ugruntowaną mniejszością jeszcze w muzułmańskiej Al-Andalus i już od pierwszych etapów podboju chrześcijańskiego byli wykorzystywani do zadań związanych z kolizacją i mediacją kulturową. W Portugalii widzimy asymetrię dokumentacji w odniesieniu do tych dwóch procesów formacyjnych. Legitymację gmin muzułmańskich można datować na rok 1170, kiedy pierwszy król portugalski przyznał carta de foral (Kartę osadnictwa) mouros forros (wolnym Maurom) w Lizbonie, Almadzie, Palmeli i Alcácer. W przypadku żydów żaden znany dokument nie daje dowodów istnienia jakiegokolwiek wstępnego układu z mocarstwami chrześcijańskimi, w przeciwieństwie do tego, co widzimy w innych królestwach iberyjskich. Jednak dla obu grup koniec ich egzystencji w Portugalii przypada na 5 grudnia 1496 r., kiedy król Manuel I ogłasza edykt o wydaleni lub asymilacji dwóch mniejszości. Alternatywa – albo przymusowe nawrócenie na chrześcijaństwo, albo odejście z królestwa (z ostatecznym terminem w październiku 1497 r.) – konfiguruje nowe społeczeństwo, pozornie jednorodne i rzekomo oczyszczone ze wszystkich wyznań innych niż wyznanie większości.

Różne uwarunkowania w procesie podboju determinują wyraźne różnice między zinstytucjonalizowanymi osadami obu mniejszości: gminy żydowskie rozprzestrzeniły się po całym królestwie, podczas gdy ich muzułmańskie odpowiedniki ograniczają się do regionu na południu, ograniczonego dorzeczem Tagu. Z punktu widzenia demograficznego ciężar żydów jest znacznie większy niż muzułmanów, przynajmniej jeśli weźmiemy pod uwagę późne średniowiecze – z kilkoma wyjątkami w niektórych ośrodkach miejskich w Algarve, takich jak Silves i Loulé. Ciągłe wydalenia i prześladowania żydów w całej Europie spowodują migrację tych grup na Półwysep Iberyjski. W przypadku terytorium Portugalii zjawisko to wyraża się przede wszystkim w dwóch kluczowych momentach, obejmujących Królestwa Kastylii i Aragonii: prześladowania w 1391 r. i wydalenie w 1492 r. W ten sposób Maria José Tavares wyjaśnia pięciokrotny wzrost liczby społeczności żydowskich, począwszy od około 30 do 150 w okresie od końca XIV wieku do dekretu o wydaleni / przymusowej konwersji z 1496 roku. Liczebność gmin muzułmańskich przeciwnie, w tym samym okresie zmniejsza się, choć w znacznie wolniejszym tempie.

Zadanie dodatkowe

Wykorzystując mapę konturową lub geograficzną Portugalii, zaprojektuj własną mapę, która wykorzystywałaby dane przedstawione na mapach i w tekście. Na przykład:

1. Osiedla muzułmańskie i żydowskie w Portugalii w XV wieku.
2. Przemiany osadnictwa ludności muzułmańskiej w Portugalii w XIII-XV wieku.
3. Osiedla muzułmańskie i żydowskie w Portugalii w XVI wieku.

Uwzględnij stosowane kolory, znaki kartograficzne, listę obiektów do zaznaczenia, podpisy i sposób ich naniesienia.

Na marginesie

Zwykle, odczytując mapę, wchodzimy w rolę planowanych przez twórcę odbiorców jej treści. Innymi słowy, staramy się odczytać w dobrej wierze to, co twórca mapy chciał swoim odbiorcom (czyli nam) przekazać. Niekiedy jednak historycy traktują samą mapę jako źródło historyczne i dążą do odczytania tego, co z niej wynika obok przekazu założonego przez twórcę. Szukają więc na przykład, co chciał on przekazać swoim odbiorcom – ale postrzegającym już nie jako „my”, tylko jako „oni”.

Mapa może nieść przekaz nieuświadomiany przez twórcę, na przykład dotyczący jego mentalności czy świata, w którym mapa powstawała, albo rozwoju kartografii. Poniższa mapa z XVII wieku miała ułatwiać nawigację, ale współcześni historycy nie próbują przy jej pomocy żeglować, lecz dowiadują się, jakie obszary kuli ziemskiej były wówczas znane Europejczykom.

▲ <https://en.wikipedia.org/wiki/File:WrightMolyneux-ChartoftheWorld-c1599-large.jpg>

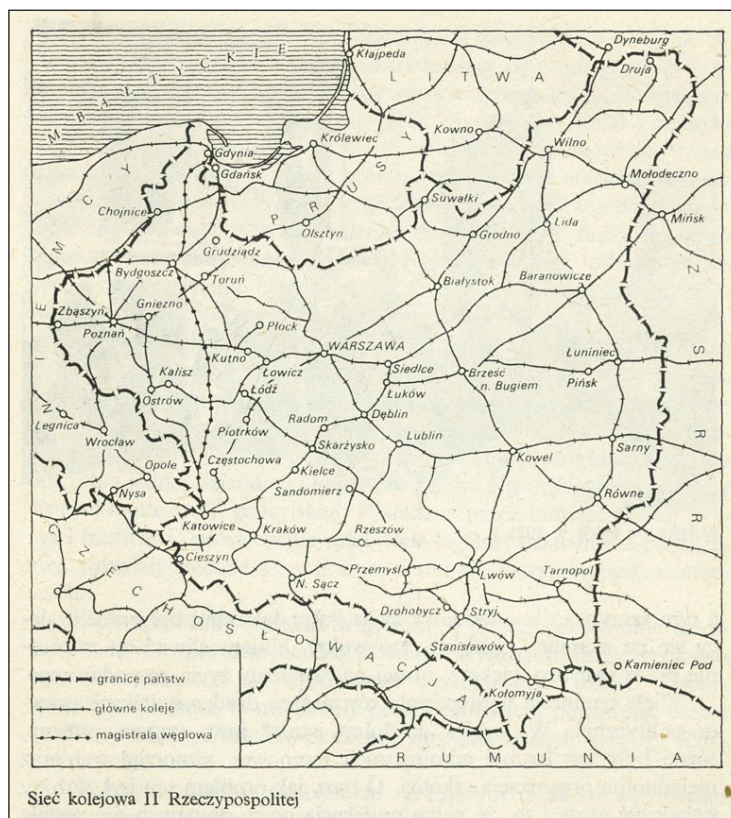
Historycy szukają też przypadków, gdy twórca mapy umieszcza pewne treści obok lub wbrew temu, co mapa oficjalnie głosiła, albo pomija istotne dane. Pozwala to określić przekaz ukryty danej mapy.

Na przykład na polskich mapach pokazujących Europę środkową w XIX wieku zaznaczone są ziemie polskie, choć państwo polskie wówczas nie istniało. Na mapach opublikowanych w państwach Europy Zachodniej poświęconych temu okresowi żadnych śladów Polski nie ma. Przedstaw uzasadnienie każdej z tych strategii. Rozstrzygnij, która z nich jest Ci bliższa i uzasadnij swoje stanowisko.

Taką polską mapą jest „Rozwój gospodarczy ziem polskich ok. 1900 roku”, pochodząca z podręcznika dla klasy VI szkoły podstawowej, wydawanego w latach siedemdziesiątych XX wieku. Scharakteryzuj wyobrażenie ziem polskich, jakie starali się wytworzyć u młodzieży szkolnej autorzy. Zwróć uwagę, w jaki sposób zaznaczono granice „ziem polskich” oraz jak wyeksponowane są państwa zaborcze.

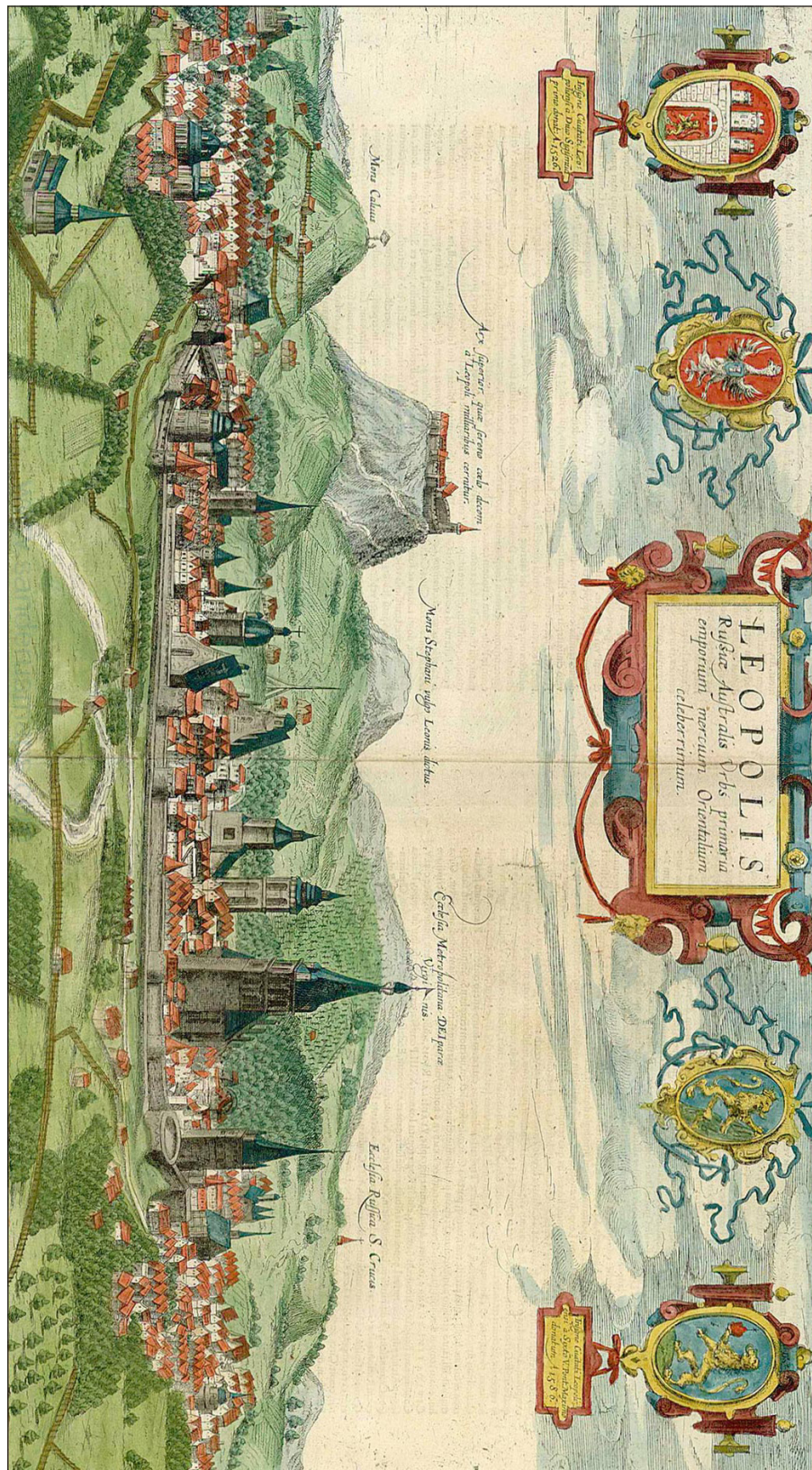
Przyjrzyj się, w jaki sposób zaznaczono na mapie linie kolejowe. Porównaj ich przedstawienie z mapą sieci kolejowej w II Rzeczypospolitej z podręcznika dla III klasy liceum z tego samego okresu oraz ze współczesną mapą przedstawiającą sieć linii kolejowych w dzisiejszych granicach państwa polskiego według stanu z 1914 r.

Porównując te trzy mapy sformułuj wniosek dotyczący intencji twórców map szkolnych z okresu PRL w przedstawianiu sieci kolejowej na ziemiach polskich. Wskaż powody, dla których zdecydowali się pokazać „główne” albo „ważniejsze” linie kolejowe.

Inna historia

Oto rodzaj mapy: panorama miasta Lwowa na rycinie z 1616 roku

▲ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Lwow_1.jpg

Według ustaleń badaczy (m.in. Andrzeja Pleszczyńskiego) Lwów był po Gdańsku drugim co do wielkości miastem Rzeczypospolitej, już pod koniec XVI wieku liczył 30 tysięcy mieszkańców. Jego ludność była wielonarodowa, choć od końca średniowiecza dominował język polski. Od 1361 roku miasto było siedzibą arcybiskupstwa ormiańskiego (od 1630 r. pozostającego w unii z Rzymem), skupiającego największą ówczesnie diasporę ormiańską w Europie. Od 1412 r. funkcjonowało tam także arcybiskupstwo katolickie, a od 1539 r. – prawosławne, obejmujące swoim zwierzchnictwem nie tylko Rusinów, ale także Wołochów. Nie mamy danych dotyczących składu etnicznego miasta, jedynie w przypadku Żydów szacuje się, że przez cały okres nowożytny stanowili około 20-25% populacji miasta. Co istotne, mogli budować swoje domy w obrębie murów miejskich.

Wskaż, jakie odzwierciedlenie ta wielokulturowość znalazła na mapie. Zwróć uwagę na kształt krzyży na wieżach kościołów i na ich architekturę. Które budowle zwieńczone krzyżami nawiązują do stylów zachodnioeuropejskich: romańskiego lub gotyckiego z dominującą wieżą, a które – do wschodnich cerkwi z wiankiem kopuł? Gdzie są rozmieszczone jedne i drugie na planie miasta?

Znajdź znacznych rozmiarów budynki nieposiadający wieży ani krzyża – może to być synagoga.

Zaproponuj, jakie wnioski możemy na tej podstawie wyciągnąć:

- ▶ o mieście i jego rozwoju,
- ▶ o autorze mapy i jej zakładanych odbiorcach.

Analiza mapy historycznej

Informacje o źródle

- ▶ Kto jest autorem mapy?
- ▶ Kiedy i gdzie powstała?
- ▶ Na czyje zlecenie?
- ▶ Kto był jej zamierzonym odbiorcą?

Kontekst

- ▶ Jaka wiedza historyczna jest niezbędna, a jaka przydatna, by właściwie odczytać tę mapę?

Dokładne czytanie

- ▶ Jaki jest tytuł mapy? Czy zakres geograficzny, chronologiczny, tematyczny mapy odpowiada tytułowi?
- ▶ Czy skala mapy jest adekwatna do przedstawianych zjawisk?
- ▶ Jakimi kolorami posługuje się mapa i co one oznaczają?
- ▶ Jakie obiekty są oznaczone na mapie? Za pomocą jakich symboli?
- ▶ Jakie obiekty są podpisane na mapie? Jakimi nazwami posługują się twórcy?

Analiza i interpretacja

- ▶ Jaki jest jej jawny przekaz, czyli co możemy z niej wywnioskować my, odbiorcy?
- ▶ Co mówi nam o twórcach i zamierzonych odbiorcach?
- ▶ W tym: czy niesie jakieś przekazy ukryte, manipulujące zakładanymi odbiorcami? Jakie elementy zostały nadmiernie wyeksponowane, a jakie celowo pominięte? Czy niesie jakieś przekazy nieuświadomiane przez twórców?
- ▶ Jak oceniasz klarowność jej przekazu, w tym dobór i czytelność podpisów, znaków kartograficznych, legendę? Czy służą one osiągnięciu zakładanych przez twórcę celów? Czy gęstość oznaczeń (symboli, podpisów) niesie jakieś przesłanie?

Koroboracja

- ▶ Czy twórcy mapy podają źródła danych, które prezentują?
- ▶ Gdzie można sprawdzić wiarygodność danych, ukazanych na mapie?

Pytania dodatkowe

- ▶ Jakie pytania mapa rodzi, pozostawiając je bez odpowiedzi?
- ▶ Gdzie można szukać odpowiedzi na te pytania?
- ▶ Co pozostało niezmiennie od czasów, które mapa przedstawia, w przestrzeni, którą przedstawia, do dziś? Co uległo zmianie? Jakie elementy już nie istnieją?

Do Nauczyciela

Mapy – zgodnie z definicją – są odwzorowaniem powierzchni Ziemi na płaszczyźnie, w skali i na siatce kartograficznej. Wydają się zatem obiektywnym naukowym przekazem na temat rzeczywistości. Stwierdzenie to jest właściwie prawdziwe w przypadku konturów kontynentów, aczkolwiek już ich rozplanowanie na powierzchni nosi znamiona subiektywizmu – jak pokazują ilustracje we wstępnej części rozdziału.

Mapy historyczne odzwierciedlają zjawiska i procesy, rozgrywające się w określonym czasie. Dlatego oprócz przestrzeni zwykle starają się też uchwycić upływający czas i związane z nim zmiany, co wymaga interpretacji zarówno na poziomie ustalenia owych procesów, jak i przedstawienia ich na płaszczyźnie.

Ta lekcja pokazuje, że tworzenie mapy można traktować jako kodowanie informacji za pomocą znaków kartograficznych. Wówczas czytanie mapy będzie odszyfrowywaniem tego kodu, co powinno doprowadzić do odtworzenia przekazu, który chciał zawrzeć twórca mapy. Podobnie jak w przypadku każdego innego przekazu, można na tym nie poprzestawać i przekaz poddać następnie bardziej dogłębnej analizie albo ocenie.

Uwagi szczegółowe:

W pracy nad mapami Portugalii można podzielić klasę na dwie grupy. Jedna będzie analizować mapy, a druga – tekst opracowania historycznego. Następnie porównamy wiedzę każdej z grup na temat obecności ludności muzułmańskiej i żydowskiej w Portugalii.

Wówczas grupa, która pracuje z mapą, zajmuje się następującymi kwestiami:

- ▶ Która grupa, muzułmańska czy żydowska, była liczniejsza?
- ▶ Która grupa była bardziej równomiernie rozmieszczona po całej Portugalii?
- ▶ Czy mniejszości etniczne zamieszkiwały Lizbonę? A Porto?
- ▶ Czy przedstawiciele mniejszości etnicznych mieszkali w Portugalii wyłącznie w zorganizowanych wspólnotach (komunach)?
- ▶ Co się stało z muzułmanami i żydami w Portugalii po 1493 roku?

Natomiast grupa, która pracuje z samym tekstem, otrzymuje następujące polecenie: Wypisz dziesięć najważniejszych informacji, dotyczących rozmieszczenia i losów ludności żydowskiej i muzułmańskiej, zawartych w tekście. Uszereguj je w trzech grupach względem ważności: 3 najważniejsze, 4 średnio ważne, 3 najmniej ważne.

Mapy dotyczące rozwoju kolei:

Warto zwrócić uwagę na następujące techniki potencjalnego manipulowania odbiorem treści mapy:

- ▶ zagęszczenie symboli (tu: linii kolejowych)
- ▶ wielkość symboli (tu: ledwo widoczne granice państw zaborczych na mapie dotyczącej 1900 r.)
- ▶ posługiwanie się kolorem (choć na tych mapach tego nie widać)
- ▶ podpisy – forma i treść (tu: pojęcie ziem polskich w 1900 r., kryteria „ważności” linii kolejowych)

Panorama Lwowa:

Można podyskutować o tym, w jakim stopniu przedstawiona Panorama jest mapą, a w jakim – ilustracją.

Obcy w średniowieczu
Czytanie miniatury

4

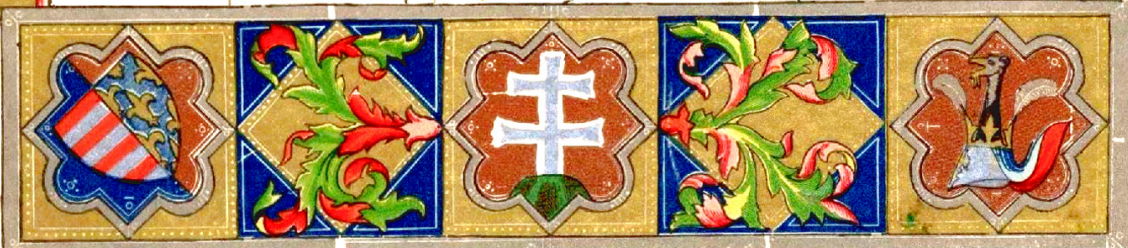
Inno dñi
 m.ccc. ;
 Quinq̄
 gesimo oc
 tauo. s̄ia
 terra ista
 octauas
 ascensionis
 emide co

mmi incepra e ista Cronica. de
 ḡtis hungarorum antiquis et
 nomissimis ortu et progressu me
 tona coluntem q̄ audacia collia
 exouissis Cronica uetenibz. can
 tem uentates ascribico. q̄ fallita
 tem omnino refutatio Inno
 mme dom̄m am̄e. In cap̄it̄ p̄lof
 m Cronica hungarorum.

Er n. e reges regnat
 alt̄ rommus deus
 p̄ sapiensē salomo
 nem p̄sbior. vii.

Capitulo Glosus ds in lris suis
 in maiestate mirabilis in ineffa
 bilis altitue prudentie nulus in
 chusa in omibz milis terminis q̄
 p̄chisa rati cen sima iudum celestia
 p̄ter disponit et trina Et si
 cunctos eius nuntios maḡaret
 et altis reor̄et honoꝛi. 7 celestus est
 sunt biuidinis possēdores. illes ta
 men ut dignis digua repentlat po
 tioz illis attolht insignis dignita
 tum et p̄miorum uberoꝛi retribu
 tione p̄oseq̄untur. quos digniores
 agnoscit t̄ commēdat ingenioꝛ
 excellentia meritoꝛum p̄ ut appar
 lucis lerrissime in celo licentia regū
 illustriam et ittoꝛiati exercitio ce
 lebratissimam p̄ges hungaroz
 patratam Qui dūno freti
 auctoritatis p̄sidio gladioꝛ ane
 bz ualio illine p̄ fugatis Castra
 subū tentes regum et impatoꝛū:

Oto pierwsza strona *Kroniki Ilustrowanej*, zwanej też *Chronica Hungarorum*. *Kronika Ilustrowana* pochodzi z 1358 roku. Jej autorem był Marek z Kaltu (*Kálti Márk*). Księga znajduje się w zbiorach węgierskiej Biblioteki Narodowej w Budapeszcie. Ma wymiary 300×210 mm, czyli tyle, co kartka A4. Oprócz tekstu zawiera 43 miniatury i ponad 100 inicjałów. Napisana jest w języku łacińskim czcionką średniowieczną, bez specjalnego przygotowania trudno ją odczytać.

Dość łatwo można jednak zauważyć, że w pierwszym zdaniu, zapisanym na czerwono, zamieszczonym tuż pod ilustracją, zawarta jest data jej powstania: Anno d[omi]n[i] M.CCC.quindecimo octavio. Litera „A” to ozdobny inicjał, przedstawiający – jak głosi podpis towarzyszący reprodukcji na stronie internetowej – świętą Katarzynę (męczennicę z IV wieku, patronkę między innymi uniwersytetów i ludzi książek: bibliotekarzy, uczonych, studentów, drukarzy, pisarzy; widać aureolę, ale także koło i palmę męczeństwa, które są jej częstymi atrybutami – poniosła męczeńską śmierć przez ścięcie, po tym, gdy koło, za pomocą którego była łamana na torturach, pękło), oraz klęczące postaci Ludwika Węgierskiego i jego żony, Elżbiety (córkę Władysława Łokietka, króla Polski) – widać korony na ich głowach.

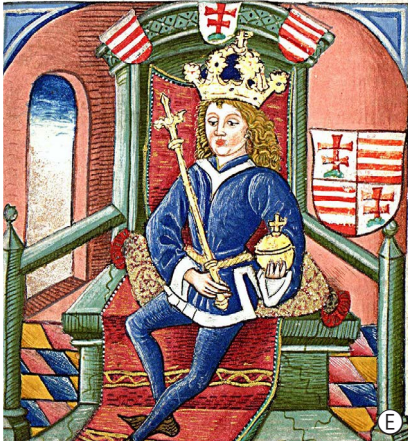
Po takiej rozgrzewce przejdźmy do dokładnej analizy ilustracji, umieszczonej na samej górze pierwszej strony *Kroniki*. Miniatura przedstawia króla Ludwika Węgierskiego, z dynastii andegaweńskiej, w otoczeniu węgierskich możnych.

▲ Wikipedia pokazuje też inne przedstawienia świętej Katarzyny, na przykład na rysunku Agostino Carracciego z XVI wieku, z Włoch. Wskaż podobieństwa z *Kroniką Ilustrowaną* (https://pl.wikipedia.org/wiki/Katarzyna_Aleksandryjska#/media/Plik:Agostino_Carracci_Hl._Katharina.jpg).

Najpierw ustalmy następujące kwestie:

1. Ile osób widać na miniaturze?
2. Jakie przedmioty zostały przedstawione?
3. Jak są ułożone postaci i obiekty na ilustracji?
4. Kim są te osoby? Po czym można to poznać?
5. O czym może świadczyć położenie poszczególnych postaci lub grup postaci na miniaturze?
6. Gdybyście nic nie wiedzieli o świecie przedstawionym na miniaturze, to czego można się z niej dowiedzieć?
7. Czego się z tej miniatury nie dowiadujecie, a chcielibyście się dowiedzieć?
8. Wiedza o jakich wydarzeniach historycznych jest przydatna do lepszego zrozumienia tej miniatury?

Wróć do odpowiedzi na pytania po zapoznaniu się z następującymi ilustracjami i tekstami.

Wśród portretów królów rozpoznaj postaci:

1. Ludwika Węgierskiego jeszcze raz w tej samej Kronice
2. Ludwika Węgierskiego na portrecie autorstwa Marcello Bacciarelli (1768–1771)
3. Ludwika Węgierskiego na portrecie Jana Matejki (1892)
4. Króla Czech Wacława II na miniaturze z *Codex Manesse* (między 1305 a 1340):
5. Króla Niemiec Alfonsa X Mądrego z *Libro de los Juegos* z hiszpańskiego Toledo (1283)
6. Króla Anglii Henryka VIII na portrecie autorstwa Hansa Holbeina Młodsze (1537–1547)
7. Króla Francji Ludwika XIV na portrecie autorstwa Hiacynta Rigaud (1701)
8. Króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego na portrecie autorstwa Bacciarellego (1792)

Przedstaw drogę, która doprowadziła Cię do odpowiedzi.

Na marginesie

1. Wskaż ciągłość i zmianę w portretowaniu królów europejskich. Weź pod uwagę w szczególności, jakie miejsce na obrazach zajmuje postać króla, jakie atrybuty mu towarzyszą, jak jest ubrany, jaką pozę przyjmuje. Zwróć uwagę na konwencje malarskie. Wskaż dwa obrazy, z których jeden jest wyraźnie inspirowany drugim.
2. Zidentyfikuj te portrety, które mogły powstać z natury, i te, które mogą być wyłącznie efektem twórczej wyobraźni malarza.
3. Scharakteryzuj, w jakim stopniu i w jaki sposób portrety odzwierciedlają umiejętności ich twórców, a w jaki – obowiązujące kanony sztuki i piękna.
4. Nadaj każdemu z portretów tytuł, który będzie odzwierciedlał sposób, w jaki przedstawiono króla.

Z historii Węgier:

Historię państwa węgierskiego wywodzi się od wędrówki ludu Madziarów, którego pochodzenie nie jest do końca jasne, ale około 3000 roku p.n.e. lokuje się ich nad rzeką Kamą w okolicach gór Ural, skąd w I tysiącleciu przenieśli się nad Wołgę, a stamtąd dotarli stopniowo nad Dunaj. Korzystając z zamieszania towarzyszącemu rozpadowi monarchii Karola Wielkiego najechali i łupili Europę Zachodnią, przejściowo dochodząc nawet do Atlantyku. Działo się to za panowania legendarnego wodza Arpada – uznawanego za założyciela pierwszej węgierskiej dynastii. Najazdy te skończyły się około roku 970, gdy Madziarowie zostali pokonani na Zachodzie przez cesarza Ottona I, a na wschodzie – przez Bizancjum.

Osiadli na terenie doliny naddunajskiej władcy z dynastii Arpadów przystąpili do tworzenia państwa węgierskiego. Pierwszym historycznym władcą Węgier był potomek Arpada – Geza, a najsłynniejszym – jego syn, ogłoszony świętym: Stefan. Przyjął on chrześcijaństwo w obrządku zachodnim, wprowadzając tym samym Węgry w orbitę cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Kolejni władcy dokonywali ekspansji terytorialnej, głównie w kierunku Dalmacji, ale także Słowacji i Siedmiogrodu. Zmagali się też jednak z najazdami z zewnątrz, m.in. ze strony Mongołów, którzy w 1241 r. wręcz zagrozili istnieniu państwa węgierskiego. Arpadowie nadawali liczne przywileje możnym i Kościołowi, ale ich zwierzchnia władza nad państwem była dość słaba.

Gdy ostatni władca z tej dynastii zmarł bezpotomnie w roku 1301, państwo pogrążyło się w trwającym kilka lat bezkrólewiu. Na nowego króla możni węgierscy powołali wywodzącego się z francuskiej dynastii Andegawenów, panującej w Neapolu, Karola Roberta. Nowy władca cieszył się wsparciem papieża, wprowadził na dwór węgierski wpływy francuskie, a wyrugował niemieckie. Od początku zajął się wzmacnianiem władzy królewskiej, równocześnie ograniczając wpływy możnych. Jego syn i następca, Ludwik, korzystał z osiągnięć ojca. Z powodzeniem prowadził wojny z Wenecją o Dalmację i na Bałkanach, zawarł też unię z Polską. Na Węgrzech rozwijała się kultura w stylu gotyckim: piśmiennictwo, architektura świecka (w tym rezydencje królewskie w Budzie i Koszycach) i kościelna.

(Na podstawie *Historii Węgier* W. Felczaka).

Poniżej znajdują się dwa opisy miniatur przedstawiającej Ludwika z *Kroniki Ilustrowanej*. Wskaż podobieństwa i różnice między nimi. Która interpretacja wydaje Ci się bardziej przekonująca? Dlaczego?

Według opisu z biblioteki, w której przechowywana jest Kronika:

Król Ludwik Wielki siedzący na tronie w pełnym królewskim stroju z koroną liliową na głowie. Po jego prawej stronie – węgierska szlachta, po lewej, w długich kwiecistych szatach – przedstawiciele podbitych narodów.

Według węgierskiego historyka, Daniela Bagi (2019):

Królowie z rodu Andegawenów byli pierwszymi władcami w historii Węgier, którzy starali się zmodernizować królestwo, wprowadzając wiele przedsięwzięć reformatorskich zapożyczonych z praktyki państw zachodnich, ale byli też pierwszymi, którzy musieli przyjąć i zaakceptować, że polityka królewska musi się zmierzyć z oporem pewnych grup społecznych. Ci właśnie niezadowoleni, przedstawieni jako ubrani na modłę wschodnią „starożytnicy”, otrzymali swoje przywileje i prawa od poprzednich królów, z dynastii Arpadów, i starali się je utrzymać wbrew polityce reform królewskich z XIV wieku.

Zadanie dodatkowe

Wyobraźmy sobie, że miniatura przedstawia scenę z filmu na bazie powieści historycznej, którą chcemy ożywić. Na podstawie historycznych danych wybranej osoby stwórz jej postać filmową i przedstaw ją w 1–2 akapitach, tak jakby występowała w tej scenie w scenariuszu. Skorzystaj z informacji o historii Węgier i z poniższej dalszej części wywodu historyka Bagi.

Wśród postaci po lewej stronie mogą pojawić się:

- ▶ Filip Druget
- ▶ Jan Druget
- ▶ Władysław Opolczyk
- ▶ Ścibor ze Ściborzyc
- ▶ Ulrich z Celje (ok. 1331–1368) – szlachcic ze Styrii
- ▶ Oliver Paksi – pan hrabstwa Somogy w południowo-zachodnich Węgrzech w początkach XIV w.

A wśród postaci z prawej:

- ▶ Stephen I Lackfi
- ▶ Mikołaj (Miklos) Toldi
- ▶ Simon Meggyesi
- ▶ Andrzej Lackfi
- ▶ Thomas Szécsényi

Według węgierskiego historyka, Daniela Bagi (2019) cd.:

Ale oprócz interpretacji alegorycznej, miniatura jest dowodem na zmiany składu etnicznego elit węgierskich. Podczas długiego panowania królów andegaweńskich, oprócz dawnych rodów szlacheckich, które zachowały wierność nowej dynastii w czasie walk o tron między 1301 a 1310 r., pomiędzy nowymi klanami pochodzenia węgierskiego możemy dostrzec wielu przybyszów z różnych części Europy.

Jednym z najbardziej znanych przykładów jest ród Drugetów, pochodzący z Włoch, przybyły razem z Karolem I [Robertem] z Anjou na Węgry, który zrobił potem wybitną karierę na dworze węgierskim. Dwóch z trzech braci Drugetów, Filip i Jan, doszło do najwyższej godności w królestwie: zostali palatynami. Ale dwór Andegawenów wzbogacali nie tylko Włosi. Karol Robert poślubił Elżbietę Łokietkównę, córkę króla Polski Władysława Łokietka. Stąd przez cały ten okres możemy zobaczyć także polską szlachtę wśród elity władzy. Dwaj najważniejsi przedstawiciele tej grupy to bez wątpienia Władysław Opolczyk, który zajmował wiele ważnych stanowisk w hierarchii politycznej Królestwa Węgier. Był wojewodą w kilku województwach, aż w końcu został palatynem i odegrał doniosłą rolę w objęciu przez Ludwika władzy w Polsce w 1370 r. Drugim był Ścibor ze Ściborzyc, którego kariera rozbiła się za panowania Zygmunta Luksemburskiego.

W każdym razie świeckie i kościelne elity średniowiecznego Królestwa Węgier do końca XIV wieku uległy globalizacji i stały się czymś w rodzaju współczesnej ponadnarodowej korporacji. Umiejdzynarodowienie miało wpływ nie tylko na najwyższy szczebel władzy, nawet w składzie władz prowincjonalnych katedr było więcej niż dotąd kanoników pochodzenia zagranicznego. Przy czym, jak zwykle, kryterium umiejdzynarodowienia nie odgrywało kluczowej roli ani przy wyborze, ani w działalności danej osoby. To wierność królowi oraz lojalność uzyskiwana przez podarowane posiadłości i dobra gwarantowały pokój i porządek.

Inne historie o obcych

Nie wszystkie ilustracje w średniowiecznych księgach, choć pracołonne i zawierające wiele szczegółów, należy traktować i interpretować z pełną powagą. Oto niektóre przykłady z gatunku mniej poważnych.

▲ Księga godzin – Anglia, początek XIV w. <http://www.lazerhorse.org/wp-content/uploads/2015/05/Weird-Medieval-Art-Book-Of-Hours-England-early-14th-century.jpg>

▲ Detal z angielskiego „Psałterza Gorleston” z pierwszej połowy XIV wieku <http://s.ciekawostkihistoryczne.pl/uploads/2016/05/wystaw.jpg>

▲ Chodząca ryba z XIII-wiecznej angielskiej Biblii. https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--y2Jb65Z8--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194xb1staggqjjpg.jpg

▼ Dość popularnym motywem były walki rycerzy ze ślimakami, jak ta z *The Smithsfield Decretals*, Tuluza, ok. 1300. https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--laXxX1MJ--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x70g7dpq4cjpg.jpg

▼ Czyżby ufoludki? *Livres du roi Modus et de la reine Ratio*, Francja, XV w. https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--bl7rFIP--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x8kkn2a8qkjpg.jpg

▲ A także wojownicze króliki, jak ten z angielskiego Psalterza z Gorleston z XIV wieku: https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--Ak7eT_UD--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x8dzv9iaqgjpg.jpg

Analiza ilustracji

Informacje o źródle

- ▶ Skąd pochodzi ilustracja?
Gdzie została opublikowana?
- ▶ Z którego roku pochodzi?
- ▶ Jaki tekst ilustruje?
O czym ten tekst traktuje?
- ▶ Kto był autorem (jeśli jest znany)?
- ▶ Gdzie znajduje się oryginał?

Dokładne czytanie

- ▶ Ile osób widać na ilustracji?
- ▶ Jakie przedmioty widać?
- ▶ Jak są ułożone postaci i obiekty na ilustracji?
- ▶ Czym zajmują się postaci?
- ▶ Jaką funkcję pełnią przedmioty?

Kontekst

- ▶ Kim są postaci? Po czym można to poznać?
- ▶ O czym może świadczyć położenie poszczególnych postaci lub grup postaci na ilustracji?
- ▶ Gdyby ktoś nie wiedział o świecie przedstawionym na ilustracji, to czego by się z niej dowiedział?
- ▶ Czego się z tej ilustracji nie dowiadujesz, a chciał(a)byś się dowiedzieć?
- ▶ Wiedza o jakich wydarzeniach historycznych jest przydatna do lepszego zrozumienia tej ilustracji?
- ▶ Kto miał w założeniu ją oglądać? Do kogo była skierowana?

Interpretacja

- ▶ Jak można zatytułować ilustrację?
- ▶ Co chciał pokazać twórca ilustracji? Jaki cel mu przyświecał? Jakie jest przesłanie tej ilustracji (warto uwzględnić dobór obiektów i sposób ich przedstawienia)?

Korroboracja

- ▶ Znajdź inną ilustrację lub inny przekaz, który potwierdzałby lub kwestionował przesłanie tej ilustracji. Uzasadnij swój wybór i swoją opinię.
- ▶ Jakie treści zostały celowo pominięte?
- ▶ Jakie zostały szczególnie wyeksponowane?
- ▶ Jakie treści znalazły się na ilustracji wbrew lub niezależnie od intencji twórcy?
- ▶ Co pozostało niezmiennie od czasów, które ilustracja przedstawia, w przestrzeni, którą przedstawia, do dziś? Co uległo zmianie? Jakie elementy już nie istnieją?

Do Nauczyciela

Miniatury prezentowane są w szkolnej edukacji historycznej jako forma sztuki średniowiecznej. Wprowadzane jest pojęcie miniatury, wspomniana jej funkcja dekoracyjna i edukacyjna, a przedstawienia z miniatur bywają wykorzystywane jako podręcznikowe ilustracje wyglądu postaci historycznych albo na przykład średniowiecznej szkoły. Traktuje się je jako rodzaj fotografii z epoki – skoro fotografii jako takich w średniowieczu nie było. Czy jednak praca z miniaturą w praktyce szkolnej nie ogranicza się do pobieżnego przyjrzenia się „obrazkom”? Czy analizujemy, co dokładnie i jak zostało przedstawione? Czy zachęcamy uczniów do wyszukiwania na ilustracjach nowych, dotąd nieznanymi, informacji, i do ich krytycznej analizy i interpretacji? Czy mówiąc o kunszcie iluminatorów średniowiecznych ksiąg i pokazując miniatury w charakterze dowodów, pozwalamy na dostrzeżenie niedoskonałości warsztatu?

Ten rozdział proponuje pogłębioną pracę z miniaturą pochodzącą ze średniowiecznej węgierskiej *Kroniki ilustrowanej*. Nie wiąże jej z konkretnym tematem lekcji, ale pokazuje wielość możliwych powiązań i kontynuacji – od omawiania sztuki średniowiecznej, rękopiśmiennictwa, dziejopisarstwa, przez nawiązania do historii Węgier i zachodzących w tym kraju w XIV wieku przemian politycznych, społecznych i kulturowych albo – abstrahując od Węgier – analizę sposobów malarskiego przedstawiania wizerunku króla i atrybutów jego władzy, albo – jeszcze szerzej – omawianie konwencji w sztuce, po przytoczone w tytule rozdziału pytania o „swoich” i „obcych” oraz o wieloetniczność społeczeństwa węgierskiego, albo refleksje nad warsztatem naukowym historyka, opartym na wiązaniu różnych źródeł i badań interdyscyplinarnych.

W polskiej edukacji historycznej Węgry pojawiają się zwykle mimochodem, w nawiązaniu do wydarzeń z dziejów Polski: tam udał się na wygnanie Bolesław Śmiały po zabójstwie biskupa Stanisława, ale przede wszystkim stamtąd pochodził król Polski – Ludwik Węgierski i święta królowa Jadwiga. To za ich sprawą uczniowie mają okazję zapoznać się nieco z problemami rodzinnymi węgierskich Andegawenów, które doprowadziły do nadania polskiej szlachcie pierwszych przywilejów stanowych, a także z obyczajami dworskimi, zgodnie z którymi kilkuletnia Jadwiga poślubiła księcia Wilhelma. Potem przemknęły jeszcze Stefan Batory z Siedmiogrodu i generał Józef Bem oraz Wiosna Ludów, wreszcie powstanie z 1956 roku, a o premierze Orbanie wspomną nauczyciele wiedzy o społeczeństwie. Zapewne podobnie sytuacja wygląda w innych krajach, w których dominuje zachodnioeuropejska wizja przeszłości, promująca wydarzenia obejmujące obszar dzisiejszej Francji, Anglii, Niemiec, Beneluksu i Włoch, a do pozostałych obszarów sięgająca głównie w nawiązaniu do rozgrywających się tam wydarzeń oraz jeśli jest to historia ojczysta. Dlatego w kontekście zamieszczone zostały podstawowe informacje dotyczące procesów, zachodzących na Węgrzech w okresie, którego dotyczyła, i w czasie, w którym powstawała *Kronika ilustrowana*. W myśl ustaleń Sama Wineburga, historyk analizuje bowiem przekazy z przeszłości w odniesieniu do szerszego kontekstu historycznego. Bez tego łatwo o niezrozumienie lub nadinterpretację, polegającą

Co i jak zdejmuje fotograf?
Odczytywanie fotografii

5

Fotografie uchodzą za wierne odzwierciedlenie rzeczywistości. Gdy oglądamy namalowany portret, zwracamy uwagę na wizję, ale i na umiejętności malarza. Natomiast gdy patrzymy na zdjęcie osoby, najczęściej uznajemy, że tak po prostu wyglądała.

Oto trzy portrety Fryderyka Chopina – fotografia, akwarela i grafika. Porównaj je i zapisz swoje spostrzeżenia.

▲ Zdjęcie autorstwa Louisa Augusta Bissona z 1847 r., zrobione w Paryżu. Chopin miał wówczas 37 lat. Zmarł w 1849 roku. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e8/Frederic_Chopin_photo.jpeg

▲ Akwarela z 1835 r. pędzla Marii Wodzińskiej, z którą Chopin był zaręczony. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/33/Chopin%2C_by_Wodzinska.JPG

◀ Grafika Eugène'a Delacroix z 1838 r. <https://evivid.ru/wp-content/uploads/2018/04/YEzhen-Delakrua-SHopen-1838.jpg>

Najczęściej fotografia także zależy od wizji i umiejętności fotografa. Zapewne każdy z Was widział dobre i złe zdjęcia. W tym samym momencie można zrobić zdjęcia eksponujące różne elementy – przez odpowiednie ujęcie, zbliżenie, oświetlenie. Inaczej zrobimy selfie, którym chcemy pochwalić się nowymi okularami, a inaczej – tym, że byliśmy w ciekawym miejscu.

Zadanie dodatkowe

Zróbcie zdjęcia swojej klasy, a następnie określcie, na co chciał zwrócić uwagę autor danego zdjęcia, co za jego pomocą wyrazić.

Czasem ograniczenia sprzętowe lub okoliczności zewnętrzne wymuszają zrobienie takiego, a nie innego ujęcia. Wysoki wieżowiec nie zmieści się w kadrze, jeśli nie możemy się wystarczająco oddalić – zrobimy więc tylko fragment. Gdy chcemy uwiecznić coś, co dzieje się bardzo szybko, nie ma czasu na układanie kompozycji, bo nasz obiekt może się przemieścić lub całkiem zniknąć.

W tej lekcji skupimy się na zdjęciach polonijnych kościołów w Stanach Zjednoczonych. Zaczniemy od kontekstu historycznego. Polacy w XIX wieku masowo emigrowali do Stanów Zjednoczonych. Według różnych szacunków na krótszy lub dłuższy pobyt przemieściło się tam – łącznie z osiedleniem się na stałe – od miliona do dwóch milionów osób polskiego pochodzenia. Zamieszkiwali zwykle w dość zwartych wspólnotach w przemysłowych dzielnicach wielkich miast Środkowego Zachodu, w górniczych miastach Pensylwanii oraz w niewielkich ośrodkach Wschodniego Wybrzeża USA. Polacy tradycyjnie wyznawali katolicyzm. Reformacja ani oświeceniowa laicyzacja nie wywarły większego wpływu na polskie społeczeństwo. Gdy przybywali do USA, parafie katolickie stały się ich pierwszymi formami organizacyjnymi, tym bardziej że sama emigracja często była inspirowana, a nawet organizowana przez księży katolickich. I tak pierwsza trwała polska osada na terenie USA, Panna Maria w Teksasie, powstała z inicjatywy księdza Leopolda Moczygemby, który najpierw wyjechał sam, a potem zachęcił do przyjazdu mieszkańców jednej z górnośląskich wsi. Kościół był jedną z pierwszych budowli w Pannie Marii. Stoi tam po dziś dzień.

W dużych miastach z czasem powstawało kilka, a nawet kilkadziesiąt (np. w Chicago czy Nowym Jorku) polonijnych parafii. Imigranci z własnych środków budowali świątynie, a także inne parafialne budynki: plebanie, szkoły, szpitale, sierocińce, domy opieki. Robili to spontanicznie lub za namową księży. Budowle te miały cele pragmatyczne: zapewniały miejsce modlitwy, nauki czy opieki, ale także świadczyły o zasobności i pozycji tych, którzy je fundowali. Wywodzący się głównie z warstwy chłopskiej imigranci mogli poczuć dumę, że jak szlachta czy magnaci w Polsce, tak oni w USA są w stanie ufundować takie obiekty. Starali się za ich pomocą zaimponować otoczeniu. Kościoły miały być więc wysokie, masywne, bogato ozdobione. Były też wyrazem nostalgii za krajem pochodzenia, stąd nawiązywały do lokalnych polskich tradycji budownictwa sakralnego, miały polskie elementy wyposażenia, takie jak wizerunki polskich świętych czy Matki Boskiej Częstochowskiej. Wykształcił się tak zwany „polski styl katedralny”.

Oto przykłady fotografii kilku polonijnych świątyń. Zwróć uwagę na sposób wykonania zdjęć i określ zamierzenia artysty lub zewnętrzne uwarunkowania, które skłoniły go do takich a nie innych ujęć.

- ◀ Kościół świętego Stanisława Biskupa i Męczennika w Nowym Jorku na Manhattanie (widok z 2011 r.) https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/03/St._Stanislaus_Bishop_&_Martyr_Church.jpg

- ◀ Kościół Świętej Trójcy w Chicago (2009 r.). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/27/Holy_Trinity_Polish_Mission_facade_090321.jpg/577px-Holy_Trinity_Polish_Mission_facade_090321.jpg

▲ Kościół świętego Jozafata w Milwaukee (2009 r.). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a5/Basilica_of_St._Josaphat.jpg

▼ Wnętrze kościoła świętego Jozafata w Milwaukee. https://4.bp.blogspot.com/-rzzfrz3fv40/WgHiWgoZIXI/AAAAAAAAARl/cnzG5NTUHWsOe-VOQAnaA1vxzeKa0E5QACLcBGAs/s1600/23213391_708378559371691_3659183958479289209_o.jpg

- ▲ Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w New Britain, Connecticut (2007 r.)
<https://connecticuthistory.org/wp-content/uploads/sites/6/2016/05/PolishFestival2016.jpg>
- ▼ Kościół świętego Stanisława w New Haven, Connecticut (2014 r.) https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c8/St_stanislaus_church_new_haven_nave.jpg

- ▲ Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Panna Maria w Teksasie (2018 r.)
[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f8/Panna_Maria_\(1_of_1\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f8/Panna_Maria_(1_of_1).jpg)
- ▼ Kościół świętego Jacka w Chicago. https://chicago.simpleviewcrm.com/images/listings/original_AK_Avondale_18921.jpg

- ◀ Kościół świętego Jacka w Chicago. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e9/Chicago_IL_Basilica_of_St_Hyacinth.jpg
- ▼ Wnętrze kościoła św. Jacka w Chicago. <https://sthyacinthbasilica.org/wp-content/uploads/2018/07/st-hyacinth-1920x850.jpg>

▲ Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Pittsburghu, w Pensylwanii.
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/91/Polishill.JPG>

Wybierz zdjęcie, które najlepiej pokazuje:

- ▶ ogrom budowli,
- ▶ dominację budowli nad lokalnym krajobrazem,
- ▶ polski styl katedralny,
- ▶ piękno otaczającego krajobrazu,
- ▶ przynależność świątyni do polskiej grupy etnicznej,
- ▶ żywotność polonijnej parafii.

Wybierz zdjęcie, z którego można wywnioskować, że:

- ▶ kościół jest usytuowany w ciasnej zabudowie,
- ▶ wewnątrz jest mniej atrakcyjne niż bryła.

Na podstawie zdjęć sformułuj opis polskiego stylu katedralnego w USA.

W jaki sposób można sprawdzić, czy Twoja definicja jest poprawna? Z czym ją porównać?

- ▶ z literaturą przedmiotu,
- ▶ ze zdjęciami kościołów związanych z innymi grupami etnicznymi, np.:

▲ Kościół św. Marii w Milwaukee (niemiecki). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/21/Old_St_Mary_altarpiece_Sep11.jpg

▼ Katedra św. Ludwika w Nowym Orleanie, przebudowana w 1850 r. w ramach powiększania kościoła z czasów, gdy Luizjana była kolonią Francji. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cathedral_new_orleans.jpg

▲ św. Rity w Filadelfii (włoski). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:National_Shrine_of_St._Rita_of_Cascia_from_east.jpg

▼ Misja św. Karola Boromeusza w Carmel-by-the-Sea w północnej Kalifornii, założona w 1770 r. przez hiszpańskich kolonizatorów. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:16_21_0440_carmel_mission.jpg

Inna historia

Na podstawie otrzymanego w 1789 roku zezwolenia carycy Katarzyny II w XIX wieku Francuzi mieszkający w Moskwie zbudowali kościół katolicki pod wezwaniem świętego Ludwika przy ul. Mała Łubianka.

▲ Oto dzisiejszy (z 2007 r.) widok tego kościoła – jednej z dwóch świątyń katolickich w Moskwie:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Saint_Louis_Moscou.jpg

Czy zdjęcie odzwierciedla którąś z cech, właściwych kościołom polonijnym w USA?

- ▶ ogrom budowli
- ▶ dominację budowli nad lokalnym krajobrazem
- ▶ specyficzny styl budowli
- ▶ piękno otaczającego krajobrazu
- ▶ przynależność świątyni do francuskiej grupy etnicznej
- ▶ żywotność miejscowej parafii
- ▶ usytuowanie w ciasnej zabudowie

Które odpowiedzi wynikają ze specyfiki tego zdjęcia, a które – z oddania przez nie stanu faktycznego?

Wypisz pięć informacji, których dostarczyło Ci to zdjęcie.

Zadanie dodatkowe

Oto fotografia absydy świętego Rufusa w hiszpańskiej Lleidzie. Jak głosi *Wikipedia*, absyda (lub absyda) to pomieszczenie na rzucie półkola, półelipsy lub wieloboku, dostawione do bryły świątyni i otwarte do jej wnętrza.

Określ, w jakim celu zostało wykonane to zdjęcie, co chciał przekazać jego twórca.

A to inne zdjęcie fragmentu budowli oraz opis.

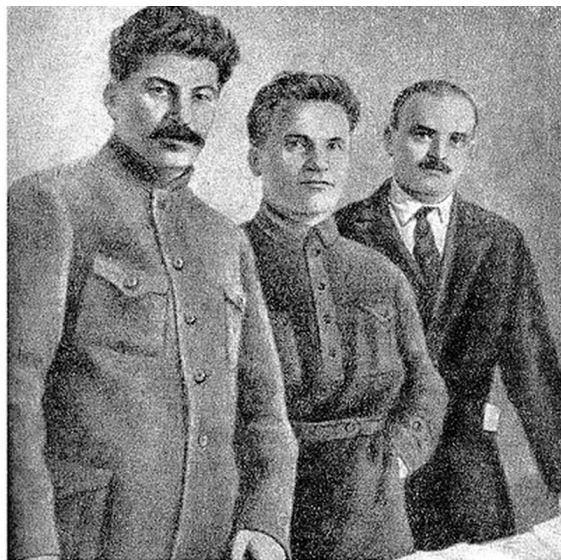

Czy potwierdziło się Twoje przypuszczenie co do przekazu zdjęcia absydy? Podpowiedź: kamienie na zbliżeniu mają tę samą proveniencję, co te opisane w tekście.

Wypędzenie/asymilacja religijna mniejszości żydowskiej i muzułmańskiej przez króla Manuela (omówione bardziej szczegółowo w rozdziale 3) ukształtowało nową, z pozoru homogeniczną, rzeczywistość społeczną. Ta jednorodność zmaterializowała się symbolicznie w nowym wielkim przedsięwzięciu królewskim, „Szpitalu Wszystkich Świętych”, zbudowanym w Lizbonie. Do jego budowy wykorzystano jednak materialne ślady pamięci po tych, których nieistnienie miano promować: podarowane przez króla żydowskie i muzułmańskie kamienie nagrobne z cmentarzy miejskich. Tylko inskrypcje nagrobne zostały skrzętnie ukryte. Ściany szpitala, tak jak i całe społeczeństwo, są więc jednolite tylko z pozoru.

Na marginesie

Osobną kwestią jest obróbka zdjęć – od zwykłego retuszu (stosowanego np. w popularnej prasie), przez słynne wymazywanie z odbitek towarzyszy Józefa Stalina w miarę, jak popadali w niełaskę i ginęli w ramach czystek...

▲ http://cdn8.openculture.com/2017/08/20195126/800px-Soviet_censorship_with_Stalin2.jpg

Na górnym zdjęciu od lewej: komisarz ludowy do spraw poczt i telegrafów, Mikołaj Antipow; Józef Stalin; sekretarz partii w Leningradzie Siergiej Kirow; przewodniczący prezydium Rady Najwyższej Mikołaj Szewernik.

... do umieszczenia kontrolera od konsoli do gier w rękach Barracka Obamy, obserwującego na monitorze w Białym Domu operację pozbawienia życia Osamy bin Ladena przez amerykańskie służby specjalne.

▲ Oryginalne zdjęcie. <https://icdn2.digitaltrends.com/image/obama-osama-bin-laden-situation-room-1024x683.jpg>

◀ Zdjęcie z kontrolerem. <https://specials-images.forbes.com/imageserve/0gjo2xt4K4fIB/400x400.jpg>

Analiza fotografii

Informacje o źródle

- ▶ Tytuł fotografii
- ▶ Autor
- ▶ Rok powstania
- ▶ Miejsce, w którym została zrobiona
- ▶ Cechy fizyczne fotografii: rozmiar, kolor, sposób utrwalenia

Kontekst

- ▶ Jakie obiekty i jakie osoby przedstawia fotografia?
- ▶ Na czyj użytek została wykonana?
- ▶ Kto jest jej zamierzonym odbiorcą?
- ▶ Wiedza o jakich wydarzeniach historycznych jest przydatna do lepszego zrozumienia tej fotografii?

Dokładne czytanie

- ▶ Jakie obiekty i jakie osoby przedstawia fotografia?
- ▶ Podziel fotografię na 4 części i przyjrzyj się bliżej każdej z nich. Wypisz osoby i obiekty, które widzisz na każdej z części.
- ▶ Jedną z nich podziel na cztery jeszcze mniejsze części. Czy zauważyłeś obiekty, które wcześniej umknęły Twojej uwadze? Jeśli tak, to przyjrzyj się w ten sam sposób kolejnym częściom. Jeśli nie – idź dalej.
- ▶ Które obiekty lub przedmioty uważasz za najważniejsze? Dlaczego?
- ▶ Jakie elementy są wyeksponowane na fotografii? Czy to te same, które uznałeś za najważniejsze?
- ▶ Jakie elementy z tła są elementami znaczącymi? W jaki sposób są znaczące?
- ▶ Jakie są dominujące kolory?
- ▶ Jaki nastrój panuje na fotografii?

Interpretacja

- ▶ Gdybyście nic nie wiedzieli o świecie przedstawionym na tej fotografii, to czego byście się z niej dowiedzieli?
- ▶ Czego się z tej fotografii nie dowiecie, a chcielibyście się dowiedzieć?
- ▶ Jakie treści zostały celowo pominięte?
- ▶ Jakie treści znalazły się na fotografii wbrew lub niezależnie od intencji twórcy?
- ▶ Jaki cel przyświecał fotografowi, gdy wykonywał tę fotografię?
- ▶ Jaki cel przyświecał wydawcy, gdy ją publikował?
- ▶ Czy uważasz, że tytuł jest adekwatny? Jaki inny tytuł mogłaby nosić ta fotografia?

Koroboracja

- ▶ Czy różni się ta fotografia od innych fotografii tego miejsca lub obiektu?
- ▶ Znajdź inną fotografię lub inny przekaz, który potwierdzałby lub kwestionował przesłanie tego zdjęcia. Uzasadnij swój wybór i swoją opinię.
- ▶ Co pozostało niezmiennie od czasów, które fotografia przedstawia, w przestrzeni, którą przedstawia, do dziś? Co uległo zmianie? Jakie elementy już nie istnieją?

Do Nauczyciela

Celem proponowanej lekcji jest wyrobienie krytycznego podejścia do fotografii. Chodzi nie tylko wyczulenie na potencjalne fałszerstwa i manipulacje, ale wykształcenie nawyku i umiejętności odbioru fotografii nie jako beznamiętnego, maszynowego dokumentu odzwierciedlającego rzeczywistość, lecz jako dzieła fotografa, który za jego pomocą chciał przekazać pewną treść.

W świecie masowego zalewu fotografiami z telefonów komórkowych taka wrażliwość może przydać się zarówno z punktu widzenia fotografującego, fotografowanego, jak i odbiorcy fotografii.

Można polecić, by uczniowie wykonywane przez siebie fotografie klasy z zadania na s. 67 umieścili na wirtualnym dysku, a następnie posortowali według ustalonych kategorii (np. meble, reprodukcje, odniesienia do historii, koledzy i koleżanki, widok z okna itp.). Niektóre pliki zapewne mogą trafić do kilku folderów – należy zwrócić uwagę, by przemieszczali kopie, a nie oryginały, i pokazać, że jedno źródło może być wykorzystane do różnych badań, zależnie od pytań, które się mu zadaje. Można też tworzyć albumy innych zdjęć, np. związanych z lokalną architekturą czy obecnością historii w przestrzeni publicznej (tablic pamiątkowych, pomników). Omawiając je warto zwracać uwagę zarówno na treść, jak i formę wykonania.

Przedstawione zdjęcia kościołów można wykorzystać także do innych analiz. Można w nich na przykład szukać wpływów różnych stylów architektonicznych.

Nacisk położony jest na koroborację i uogólnianie – wyciąganie wniosków na podstawie zestawienia kilku fotografii. Podobnie można pracować z innymi źródłami, zwłaszcza ikonograficznymi.

Dla uczniów zainteresowanych retuszem i związanymi z tym manipulacjami ciekawym zagadnieniem może być fałszowanie zdjęć radzieckich kosmonautów, m.in. Jurija Gagarina. Nie zostały tu zamieszczone, ale dostępne są opracowania książkowe i on-line na ten temat.

Co oznacza jednorożec?
Odczytywanie herbów

6

Oto godło Cesarstwa Rosyjskiego z 1882 roku.

Widać na nim bardzo wiele symboli. Które z nich rozpoznacie?

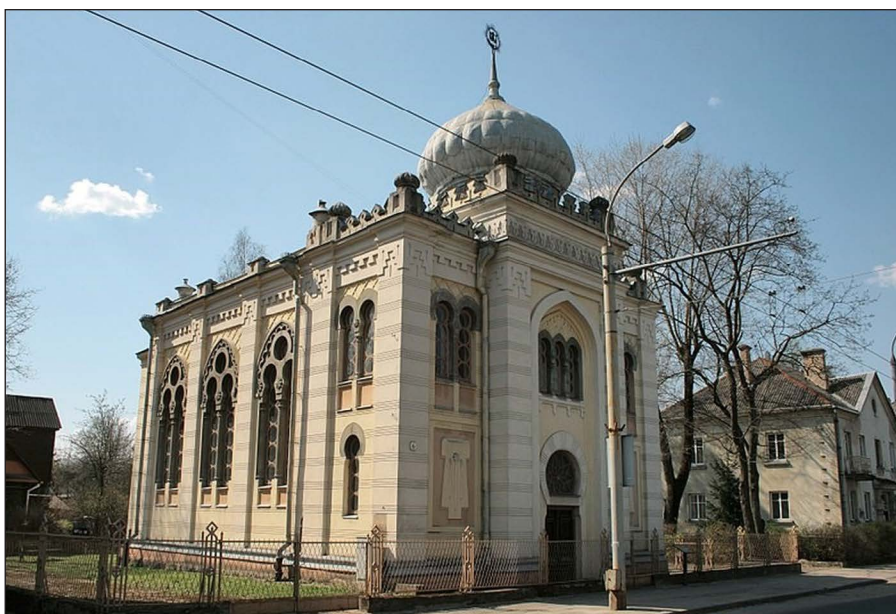
Czy wskazaliście na polskiego Orła Białego? Jeśli nie, to znajdźcie go teraz.

Kto wychował się w Polsce lub chodził do polskiej szkoły, zapewne nie będzie miał kłopotu w wyjaśnieniu, co oznacza Orzeł Biały, z jakiej legendy się wywodzi. Wytłumaczy też symbolikę barw – bieli i czerwieni. Polacy identyfikują się z tym godłem, a przedstawiciele innych krajów – ze swoimi. Można to zaobserwować na przykład przy państwowych uroczystościach czy ceremoniach sportowych. Barwom czy godłom narodowym poświęcone są wiersze i pieśni, a także – czasem mniej poważne – odniesienia w popkulturze (na przykład komiksy z serii Polandball).

Inna historia

Określ funkcję herbu, o której pisze badaczka dr Dovilė Troskovaitė w odniesieniu do Karaimów, grupy etniczno-religijnej, wywodzącej się z judaizmu, zamieszkującej między innymi przedwojenne Wilno.

Dzięki intensywnym działaniom Karaimów Wilno zaczęło być kojarzone z tą grupą etniczną, jako jej centrum administracyjne i kulturalne. Takiego kształtu nadał mu szereg organizacji i pewne „punkty orientacyjne”, które wskazywały na przynależność miasta (także) do Karaimów. Główną rolę odgrywało Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej, czasopismo „Myśl Karaimska” i instytucja polskiego hachama karaimskiego, który był najważniejszą postacią w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym polskich karaimów. Terytorium miasta naznaczone było wzniesieniem kenesy wileńskiej (otwartej w 1923 r.), która była centrum religijnym gminy, ale służyła również jako pomnik współczesnej etnicznej tożsamości karaimskiej – wyraźnym tego przejawem jest godło karaimskie, ustawione jako główny symbol ich tożsamości na szczycie kopuły.

▲ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kenesa_Vilniuje_-_panoramio.jpg

W tej lekcji odczytamy symbole państwowe i narodowe nie oczyma obywatela, sportowca czy artysty, ale badacza-historyka. Spojrzymy więc na nie chłodniejszym wzrokiem, bez emocji i przywiązania. Będziemy w nich szukać wyrazu sytuacji i aspiracji politycznych w momencie, kiedy powstawały, a także wątków historycznych, które zostały na nich odzwierciedlone. Wskażemy elementy trwałe i zmienne, jednostkowe i powszechne, doniosłe i powszednie. Rozważymy, czy symbole państwowe są tożsame z symbolami narodowymi, jak bywa w nich odzwierciedlona wieloetniczność i jakie przesłanie to niesie.

Herb Imperium Rosyjskiego został wprowadzony przez Piotra Wielkiego w 1721 r. Oparty był na dawniejszym herbie Rosji, ale złoty dwugłowy orzeł został teraz zastąpiony czarnym, a tarczę herbową otoczył nowo wprowadzony order św. Andrzeja – najwyższe odznaczenie rosyjskie. Po przyjęciu tytułu cesarza Piotr zamienił korony carskie na imperatorskie. W późniejszym okresie car Mikołaj I wprowadził dwie wersje herbu: prostą i majestatyczną. Na tej drugiej znalazło się sześć herbów umieszczonych na skrzydłach orła: po lewej stronie: Polski, Krymu i Finlandii, a po prawej: Kazania, Astrachania i Syberii.

Jak pisze *Wikipedia*, Aleksander II (1818-1881) powierzył Bernhardowi von Koehne opracowanie nowych herbów, zgodnych z heraldyką zachodnią. Wynikiem jego pracy był zatwierdzony przez cesarza w 8 grudnia 1856 roku mały herb Rosji oraz wprowadzone 11 kwietnia 1857 wersje średnia i wielka. Koehne dokonał zmian, dostosowując herb do zasad heraldyki zachodniej, obracając postać św. Jerzego w prawą stronę heraldyczną, dodając złotą obwódkę czerwonej tarczy sercowej, zmieniając kolejność i liczbę herbów tytułarnych ziem cesarskich na skrzydłach orła. Ostatniej zmiany dokonano za panowania Aleksandra III w 1882 roku, przeprowadzając drobne poprawki oraz w wersji wielkiej dokonując zmian w herbach ziem, umieszczając je po łuku, podczas gdy do tej pory były w linii prostej, łącząc tarcze herbowe ziem litewskich i białoruskich w jedną, a także dodając herb Turkiestanu.

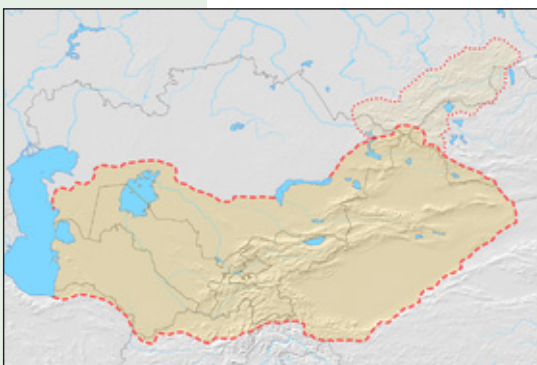
Znajdź jednorożca. To godło Turkiestanu, położonego w Azji Środkowej, którego granice od północy wyznacza Syberia i Tybet, od południa – Indie i Afganistan, od zachodu – Morze Kaspijskie, a od wschodu – Mongolia. Wybierz mapę, która przedstawia Turkiestan. [Pozostałe to Iran, Kazachstan i Tadżykistan]

1

2

3

4

▲ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Greater_coat_of_arms_of_the_Russian_empire.png

Zadajcie pytania, które wywołuje to godło przy bliższym przyjrzeniu się. Zaczniycie je od podanych niżej słów – ale bądźcie kreatywni:

- Kto ?
- Kiedy ?
- Gdzie ?
- Dlaczego ?
- Po co ?
- O czym świadczy ?
- Co znaczy ?
- Ile ?
- Skąd ?
- Jakie ?
- Jaka ?

Wybierzcie te pytania, które

- ▶ najczęściej się powtarzały
- ▶ uważacie za najważniejsze (lub najciekawsze).

Oto opis herbu Rosji z polskiej *Wikipedii*. Wykorzystajcie go do jako pomoc w szukaniu odpowiedzi:

W polu złotym orzeł czarny z orężem złotym i językami czerwonymi, w szponach berło imperatorskie złote z dwugłowym orłem i także jabłko, na piersiach tarcza francuska, czerwona z otokiem złotym, ze świętym Jerzym w zbroi srebrnej i płaszczu błękitnym, koniu srebrnym, wspiętym w uprzęży błękitnej, pasach złotych, siodle czerwonym, przyszywający włócznią złotą takiegoż smoka ze skrzydłami zielonymi, na głowach korony cesarskie. Powyżej korona cesarska większa, ze wstęgą św. Andrzeja na boki rozłożoną. Na tarczy hełm świętego Aleksandra Newskiego, z labrami złoto-czarnymi, za i poniżej tarczy łańcuch orderu św. Aleksandra. Trzymacze: po stronie prawej archanioł Michał w zbroi srebrnej z krzyżem złotym na piersiach i płaszczu błękitnym, w prawicy miecz ognisty wzniesiony ku górze, po stronie lewej archanioł Gabriel w tunice białej, orarionie złotym i chlamidzie czerwonej, w lewicy krzyż. Całość okryta namiotem heraldycznym złotym, usianym czarnymi dwugłowymi orłami, podbitym gronostajem, związanym na rogach, z dewizą herbową na kopule, zwieńczonym koroną cesarską ze wstęgą św. Andrzeja na boki rozłożoną i sztandarem cesarskim, złoty z herbem imperium rosyjskiego. Namiot otoczony po prawej gałęzią laurową z herbami ukoronowanymi Carstwa Kazańskiego, Królestwa Polskiego, Carstwa Taurydzkiego, Zjednoczonych Wielkich Księstw Nowogrodzkiego, Kijowskiego i Włodzimierskiego, po lewej gałęzią dębową z herbami ukoronowanymi Carstwa Astrachańskiego, Carstwa Syberyjskiego, Carstwa Gruzjińskiego i Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, poniżej herb rodowy Romanowów, powyżej tarcze ziemskie po prawej księstwa wielkorusyjskiego, księstw białoruskiego i litewskiego, regionów północno-wschodnich, po lewej księstw południowo-zachodnich, regionów bałtyckich i Turkiestanu, z tyłu promienie wschodzącego słońca.

A oto dokładna analiza poszczególnych herbów, umieszczonych w herbie Rosji:

Herb carstwa kazańskiego – na srebrnej tarczy koronowany zylant (stwór mityczny) z czerwonymi skrzydłami, językiem i ogonem oraz złotym dziobem i pazurami. Czapka kazańska, którą zwieńczony jest herb, została podarowana chanowi Edyglerowi Machmetowi (zm. 1565), gdy został wzięty do niewoli po zdobyciu miasta przez Rosjan (1552 r.), przyjął chrzest i imię Symeona Kasajewicza.

Herb carstwa astrachańskiego – na lazuruwej tarczy złota korona, pod nią srebrny wschodni miecz ze złotą rękojeścią z ostrzem skierowanym w prawo. Herb jest zwieńczony „czapką astrachańską”, wykonaną w Moskwie w 1627 r. dla cara Michała Romanowa.

Herb Królestwa Polskiego – zwieńczony koroną cesarską Anny Iwanowny, wykonaną ok. 1730 r. w St. Petersburgu na potrzeby koronacji Anny Iwanowny Romanow. W 1829 r. car Mikołaj I koronował się nią na króla polskiego w Warszawie.

Herb Syberii – na tarczy z gronostajów dwa czarne sobole, stojące na tylnych łapach i podtrzymujące jedną przednią łapą złotą koronę z pięcioma zębami, a drugą – czerwony leżący łuk i dwie skrzyżowane strzały, skierowane ostrzami w dół. Herb zwieńczony jest koroną cara Iwana V Aleksiejewicza, który do 1696 r. współrządził ze swoim młodszym bratem, Piotrem I, choć nie odgrywał w tych rządach roli.

Herb królestwa Chersonezu – Na złotej tarczy czarny bizantyjski orzeł dwugłowy w złotych koronach, z czerwonymi językami i złotymi dziobami i pazurami. Na piersi na tarczy lazuruwej ze złotymi brzegami złoty krzyż prawosławny. Herb zwieńczony jest koroną Piotra I, stylizowaną na czapkę Monomacha.

Herb Królestwa Gruzji – Tarcza czwórdzielna z dwiema małymi tarczami w środku. Na średniej mniejszej tarczy herb Gruzji: na złotym polu święty Jerzy w błękitnej zbroi ze złotym krzyżem na piersi w czerwonej pelerynie, dosiadający czarnego konia ze złotą grzywą, pokrytego szkarłatem, i pokonujący czerwoną kopia zielonego smoka z czarnymi skrzydłami i czerwonymi oczyma i językiem. W pierwszym polu tarczy – herb Iberii (starożytnego państwa, istniejącego na terach wschodniej Gruzji od V w. p.n.e. do VI w. n.e.): na czerwonej tarczy srebrny skaczący koń, lewym górnym i prawym dolnym rogu srebrne gwiazdy ośmioramienne. W drugim polu – herb Kartlii (królestwa we wschodniej Gruzji, przyłączonego w 1801 r. do Rosji) na złotej tarczy góra zionąca ogniem, przebita dwiema czarnymi strzałami z ostrzami skierowanymi w górę. W trzecim polu – herb ziem kabardyńskich – na błękitnej tarczy, na dwóch srebrnych strzałach, skrzyżowanych ostrzami w górę, mała złota tarcza z czerwonym półksiężycem skierowanym w prawo, w trzech pierwszych ćwiartkach srebrne gwiazdy sześcioramienne. W czwartym polu – herb Armenii – na złotej tarczy czerwony lew w koronie. W złotym zakończeniu – herb książąt czerkaskich i gorskich: czerkies, skaczący na czarnym koniu, w srebrnej zbroi, czerwonej szacie i czarnej futrzanej pelerynie, z czarną włócznią na prawym ramieniu. Herb zwieńczony jest koroną gruzińską cara Jerzego XII, wykonaną w Rosji w 1798 r. W 1801 r. korona została odesłana do Petersburga przez ostatniego cara Gruzji. Weszła wówczas do regaliów cesarskich.

Połączone herby wielkich księstw: Nowogrodzkiego, Kijowskiego i Włodzimierskiego – W pierwszej srebrnej części znajduje się herb Nowogrodu: dwa czarne niedźwiedzie, które podtrzymują złoty tron z czerwoną poduszką, na której postawione są skrzyżowane z prawej strony berło, a z lewej – krzyż, nad tronem złoty świecznik siedmioramienny z płonącymi świecami, w lazurowym otoku tarczy dwie srebrne ryby, ułożone naprzeciw siebie. W drugiej części lazurowej – herb Kijowa: święty archanioł Michał w srebrzystej szacie i zbroi, z płomieniejącym mieczem i srebrną tarczą. W trzeciej czerwonej części – herb Włodzimierza: złoty leopárd w żelaznej koronie, przyozdobionej złotem i kolorowymi kamieniami, trzymający w prawej łapie długi srebrny krzyż. Herb zwieńczony jest czapką Monomacha – główną koroną książąt moskiewskich z czasów przed Piotrem I. Według legendy czapkę tę przysłali cesarze Wasyl i Konstanty wielkiemu księciu kijowskiemu Włodzimierzowi w 988 r. Jest ona wykończona futrem sobola.

Herb Wielkiego Księstwa Finlandii – Na czerwonej tarczy z dziesięcioma srebrnymi różami złoty lew w koronie, trzymający w prawej łapie miecz prosty, a w lewej – miecz wygięty.

Herb rodziny cara Aleksandra III (Romanow-Holstein-Gottorp) – Tarcza podzielona. Po prawej stronie – herb rodu Romanowów: na srebrnym polu czerwony gryf, trzymający złoty miecz i tarczę zwieńczoną czarnym orłem, na czarnym otoku osiem oderwanych lwich głów: cztery złote i cztery srebrne. Po lewej stronie – herb Schleswig-Holstein: tarcza czwórdzielna, w pierwszym polu czerwonym – herb Norwegii: złoty lew w koronie ze srebrną halabardą, w drugim złotym polu – herb Szlezwiku – dwa lazurowe leopardy, w trzecim polu, czerwonym – herb Holsztynu: rozcięta mała tarcza srebrno-czerwona, wokół której znajduje się srebrny, rozcięty na trzy części liść pokrzywy i trzy srebrne gwoździe z końcami skierowanymi ku rogom tarczy; w czwartym polu – herb Sztormarnu (krainy na północ od Łaby, zamieszkaanej w średniowieczu przez Sasów i Obodrytów): srebrny łabędź z czarnymi łapami i złotą koroną na szyi; w klinie

czerwonym – herb Dithmarschen: złoty jeździec z podniesionym mieczem na srebrnym koniu, pokrytym czarną narzutą. Środkowa tarcza mniejsza także rozcięta – w prawej połowie – herb Oldenburga: na złotym polu dwa czerwone pasy; w lewej połowie – złoty krzyż na lazurowym polu, ostro zakończony u dołu. Ta mniejsza tarcza zwieńczona jest koroną wielkoksiężęcą, a cała tarcza – królewską.

Księstwa i obwody Wielkiej Rusi:

- ▶ **herb Niżnego Nowogrodu:** na srebrnym polu czerwony jeleń,
- ▶ **herb Jugry:** na srebrnym polu wychodzące z lazurowych obłoków ręce w czerwonych szatach, trzymające srebrne włócznie,
- ▶ **herb Riazania:** na złotym polu stojący książę z mieczem i nożami,
- ▶ **herb Smoleńska:** na srebrnym polu czarna armata, na armacie czerwony ptak bez nóg,
- ▶ **herb Pskowa:** na lazurowym polu kroczący leopard, od góry wychodząca prawica Pańska,
- ▶ **herb Tweru:** na czerwonym polu złoty tron, na nim korona carska na zielonej poduszce,
- ▶ **herb Jarosławia:** na srebrnym polu czarny niedźwiedź ze złotą halabardą,
- ▶ **herb Rostowa:** na czerwonym polu srebrny jeleń ze złotą obrożą,
- ▶ **herb Biełozierska:** na lazurowym polu dwie skrzyżowane srebrne ryby pod srebrnym, półksiężycem, w prawym górnym rogu złoty krzyż (Księstwo Biełozierskie zostało wasalem Moskwy w 1238 r.),
- ▶ **herb Udory:** na czarnym polu kroczący srebrny lis z czerwonymi oczyma i językiem.

Księstwa i okręgi południowo-zachodnie:

- ▶ **herb Wołynia:** na czerwonym polu srebrny krzyż,
- ▶ **herb Podola:** na lazurowym polu pod złotym krzyżem złote słońce o 16 promieniach,
- ▶ **herb Czernihowa:** na srebrnym polu czarny orzeł w koronie ze złotym dziobem i szponami, trzymający w lewej łapie długi złoty krzyż.

Księstwa i okręgi białoruskie i litewskie:

- ▶ **herb Litwy:** na czerwonym polu srebrny jeździec z mieczem na srebrnym koniu, pokrytym szkarłatną narzutą ze złotą obwódką, na tarczy jeźdźca krzyż ośmioramienny,
- ▶ **herb Białegostoku:** tarcza rozdzielona, w pierwszym polu czerwonym wychodzący srebrny orzeł, na drugim polu złotym lazurowy jeździec z mieczem na czarnym koniu, pokrytym czerwoną narzutą ze złotą obwódką, na okrągłej srebrnej tarczy jeźdźca czerwony krzyż ośmioramienny,
- ▶ **herb Żmudzi:** na złotym polu czarny niedźwiedź, stojący na tylnych łapach, z czerwonymi oczyma i językiem,
- ▶ **herb Połocka:** na srebrnym polu jeździec w czarnej zbroi, na czarnym koniu, pokrytym czerwoną narzutą ze złotą obwódką, dzierżący czerwony miecz ze złotą rękojeścią, na srebrnej tarczy jeźdźca ośmioramienny krzyż,
- ▶ **herb Witebska:** na czerwonym polu srebrny jeździec z mieczem na koniu, na okrągłej tarczy jeźdźca ośmioramienny krzyż,
- ▶ **herb Mścisławia:** na srebrnym polu czerwony wilk z głową skierowaną w lewo.

Ziemie nadbaltyckie:

- ▶ **herb Estonii:** na złotym polu trzy lazurowe leopardy,
- ▶ **herb Inflant:** na czerwonym polu srebrny gryf o czterech nogach, ze skrzydłami i ogonem, w przednich łapach miecz, na piersi imię Jego Wysokości,
- ▶ **herb Kurlandii i Semigalii:** tarcza czwórdzielna. W pierwszym i czwartym polu – herb Kurlandii: na srebrnym polu czerwony lew w czerwonej koronie. Na drugim i trzecim polu – herb Semigalii: na lazurowym polu wychodzący srebrny jeleń, z sześcioma wyrostkami na rogach, zwieńczony koroną książęcą,
- ▶ **herb Karelii:** na czerwonym polu dwie wychodzące ręce w srebrnej zbroi, trzymające srebrne miecze, nad nimi złota korona.

Ziemie północno-wschodnie:

- ▶ **herb Permu:** na czerwonym polu biały niedźwiedź, nad nim złoty Ewangeliarz, a nad nim srebrny krzyż,
- ▶ **herb Wiatki:** na złotym polu ręka w czerwonej szacie, wchodząca w prawo z lazurowego obłoku, dzierżąca czerwony łuk z naciągniętą strzałą, w prawym rogu czerwony krzyż,
- ▶ **herb Bułgarii Wołżańskiej:** na zielonym polu kroczący baranek z czerwoną chorągwią ze złotym krzyżem, na złotym drzewcu,
- ▶ **herb Obdorska** (dziś Salechard, w Jamalsko-Nienieckim Okręgu Autonomicznym): na srebrnym polu czarny kroczący lis z czerwonymi oczyma i językiem,
- ▶ **herb Kondy:** na zielonym polu dziki człowiek z przepaską z liści dębu i wiankiem na głowie, trzymający prawą ręką na ramieniu srebrną buławę.

Turkiestan – na złotym polu czarny kroczący jednorożec z czerwonymi oczyma, językiem i rogiem.

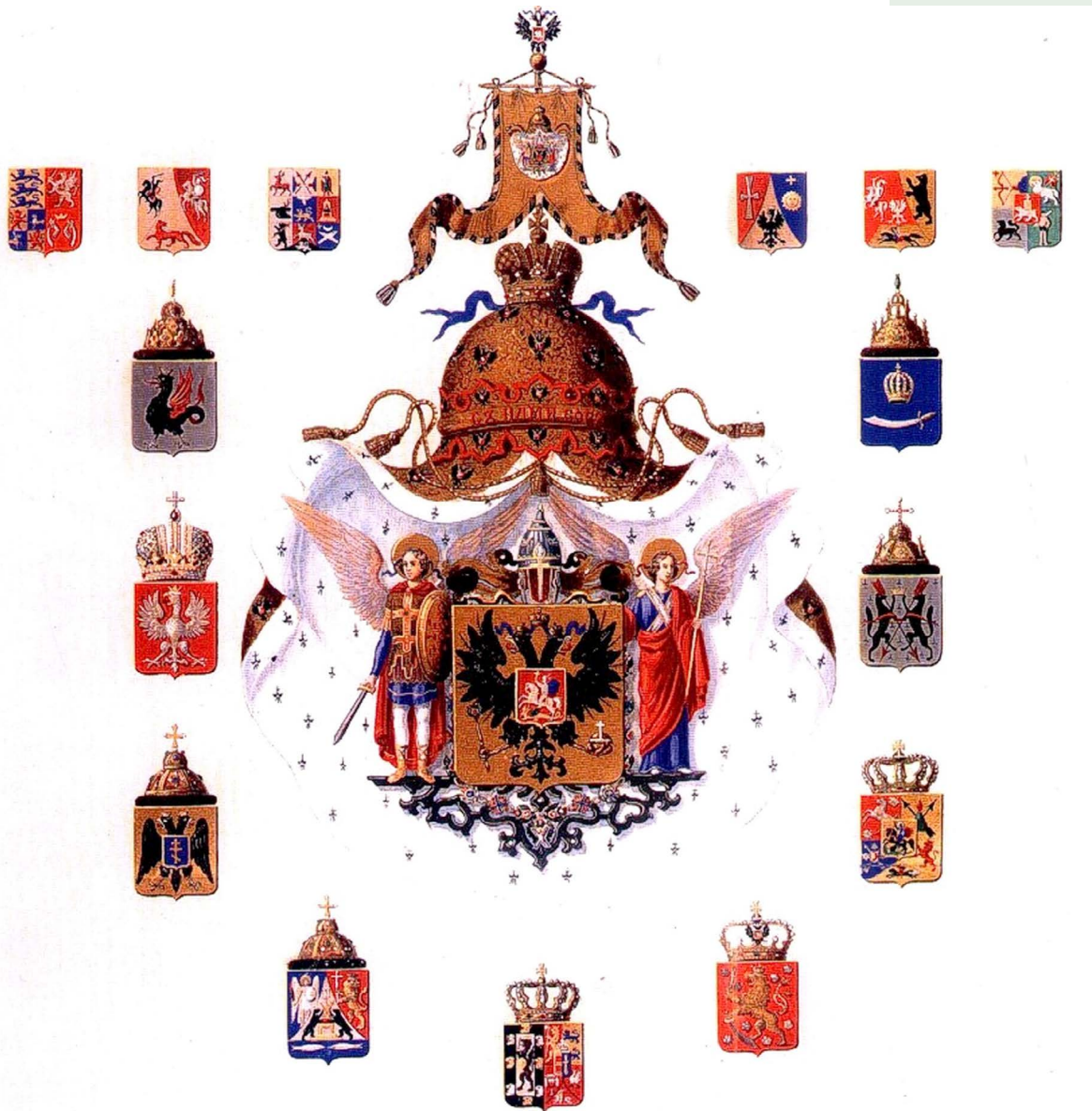
Jeśli jakieś pytania pozostały bez odpowiedzi, poszukajcie ich w tym rozdziale, w Internecie, w książkach, przy pomocy nauczyciela.

Zadanie dodatkowe

Znajdźcie na herbie Rosji i wskaźcie, na której części składowej występują:

1. cztery stwory mityczne,
2. dziesięć różnych gatunków zwierząt,
3. sześć rodzajów broni,
4. dwóch świętych,
5. siedem elementów krajobrazu/przyrody nieożywionej.

Godło imperialne Rosji z 1857 roku.

▲ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d2/Russian_Coat_of_Arms_1857.png

Porównajcie godło imperialne z 1882 r. z poprzednią wersją tego symbolu – z 1857 r.

Wypiszcie różnice

- 1)
- 2)
- 3)

I podobieństwa

- 1)
- 2)
- 3)

Sformułujcie trzy wnioski, które nasuwają się z porównania. Przynajmniej jeden powinien dotyczyć sposobu potraktowania wielonarodowościowego charakteru państwa rosyjskiego.

- 1)
- 2)
- 3)

A oto, co pisze o wprowadzonych zmianach historyk, Endre Sashalmi. Wskaż w przytoczonym fragmencie akapit, który przedstawia kontekst historycznych zmian, ten, w którym widać analizę herbu, i ten, w którym autor dokonuje koroboracji – potwierdzenia swoich obserwacji przez porównanie z innymi przekazami.

Aleksander III objął tron w 1881 r., po tym, jak jego ojciec, Aleksander II, zginął w zamachu. Aleksander III głęboko wierzył, że los jego ojca był rezultatem liberalnej polityki, którą prowadził. Dlatego manifest Aleksandra III z 1881 r. jasno stwierdził, że złotą nicią jego panowania będzie zachowanie „mocy i sprawiedliwości autorytarnej władzy”.

Cel zachowania władzy autokratycznej doprowadził do wyraźnego podkreślenia „rosyjskości”, co częściowo oznaczało zwrot do rosyjskiej historii okresu sprzed panowania Piotra I, a także do rusyfikacji. Można zatem powiedzieć, że zabójstwo okazało się punktem zwrotnym w historii Imperium Rosyjskiego jako wieloetnicznego i wielonarodowego, a zatem wielokulturowego państwa. Dość wspomnieć, że np. w 1885 r. w szkołach podstawowych wprowadzono język rosyjski jako przedmiot obowiązkowy.

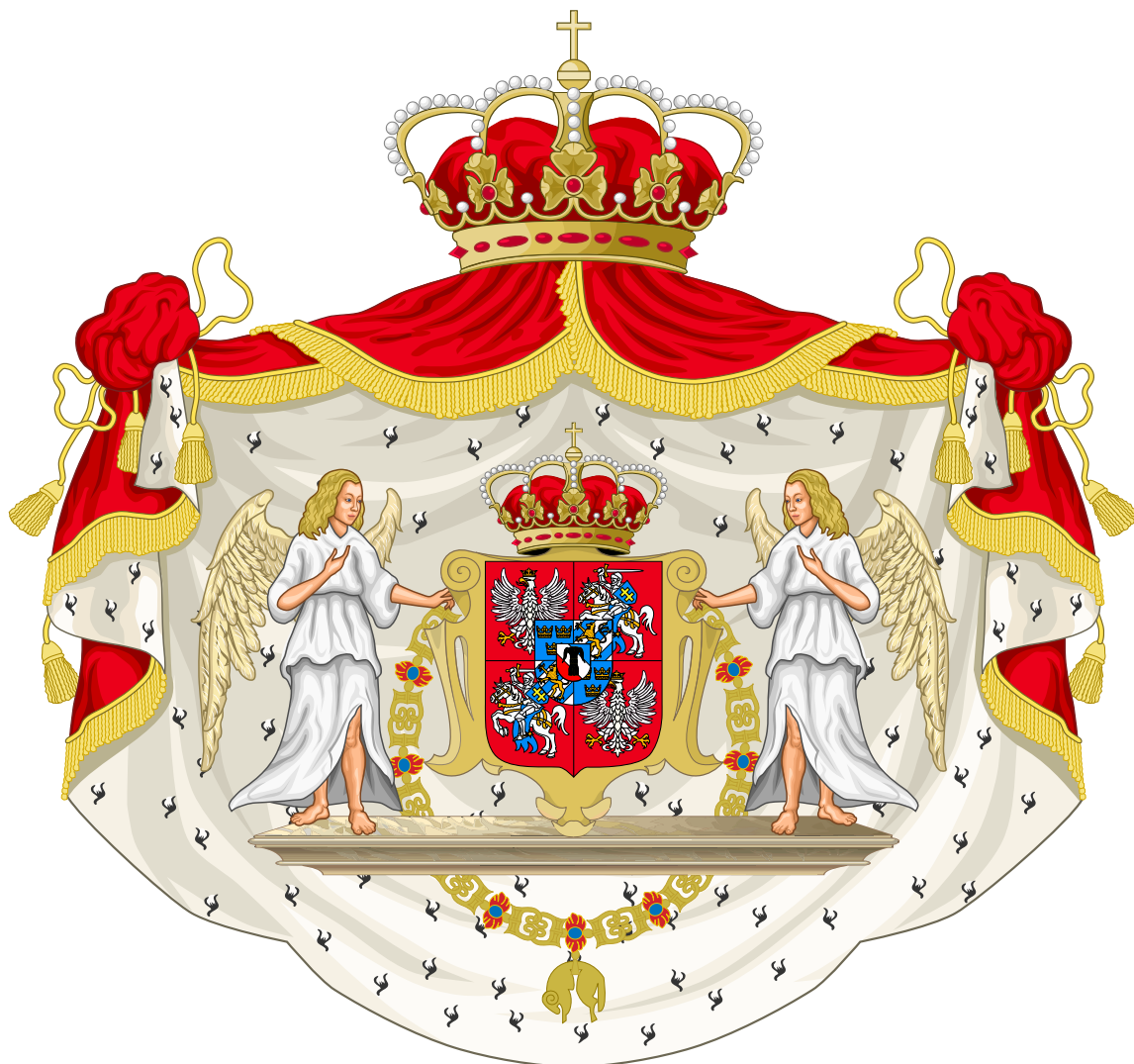
Herb z 1882 r., który był zmodyfikowaną wersją tej wprowadzonej w 1857 r., odzwierciedlał europejski i azjatycki charakter imperium. Jeśli spojrzeć na te dwa herby, uderzające jest równoległe użycie europejskiego typu koron i moskiewskich regaliów głowy zdobitych tarcze – nie tylko czapki Monomacha używanej do inauguracji carów aż do Piotra Wielkiego, ale także wzorowanych na niej innych czapek osobistych XVI-XVII-wiecznych carów. Umieszczenie regaliów głowy i koron wcale nie było przypadkowe: ich kolejność odpowiadała kolejności wielu tytułów, a z wyjątkiem jednego, reprezentującego Wielkie Księstwo Finlandii, regaliami tymi były prawdziwe, istniejące obiekty. Sam fakt, że herb Cesarstwa został zmieniony w 1882 r., tj. przed koronacją, powinien skłonić nas do zastanowienia się nad jego możliwymi przyczynami. Jaki może być powód zmiany ram kompozycyjnych tak ważnego symbolu stanu?

Herb z 1857 r. ma kształt litery „U”, a na środku łuku znajduje się wielki rosyjski herb (jeździec konny). Przypomina sztandar, czyli flagę używaną w kościołach, zaś wersja z 1882 r. ma kształt koła. Kompozycja z wersji z 1882 r. znacznie bardziej podkreśla centralność rosyjskiego herbu majestatycznego, który jest otoczony innymi herbami: stąd kompozycja implikuje centralną rolę narodowości rosyjskiej. Jeśli chodzi o przesłanie ikonograficzne wersji z 1882 r., podzielam opinię Pczetowa, jednego ze specjalistów w tej dziedzinie. Jego zdaniem «kompozycja herbu opierała się na symbolicznym wyrażeniu idei zjednoczenia ziem pod jednym berłem monarchy rosyjskiej, ale herb dynastii cesarskiej stał u podstawy całej kompozycji, podkreślając tym samym, że jedność została wykuta przez dynastię i postać cesarza».

Zadanie dodatkowe

Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

W jaki sposób odnosi się on do idei państwa wielonarodowego? Porównajcie go z herbem Rosji.

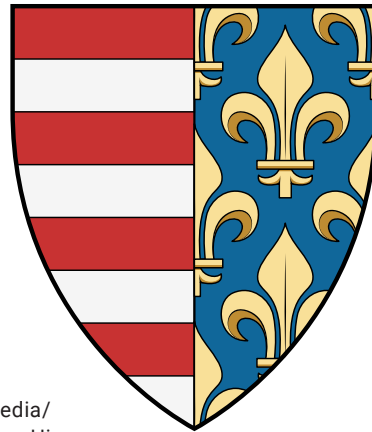
▲ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/19/Coat_of_arms_of_Vasa_kings_of_Poland.svg

Opis: czterodzielny herb o czerwonym tle zawierał symbol Korony – dwa pola przedstawiające białego Orła w koronie oraz dwa pola z wizerunkiem Pogoni – herbu Litwy. Na tarczy sercowej znajdował się herb rodowy aktualnie panującego monarchy.

Na marginesie

Praktyka zmieniania herbów nie jest niczym niezwykłym.

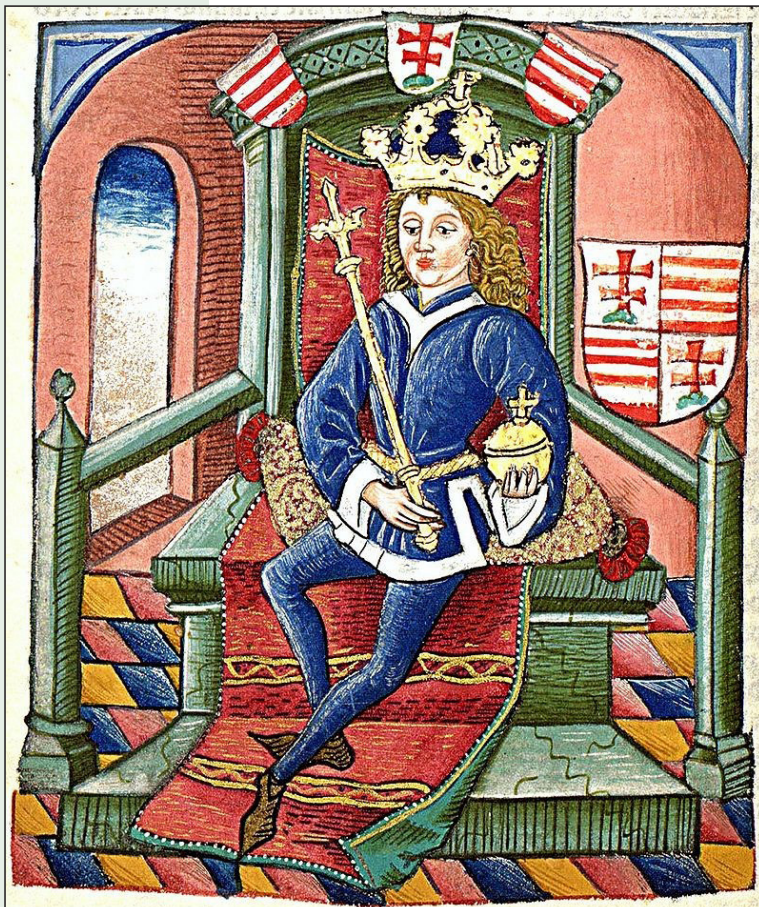
Na podstawie analizowanego herbu rosyjskiego, znanego ci polskiego, a także przedstawionego niżej herbu węgierskiego sformułuj wnioski na temat tego, co wyraża (lub chce wyrazić) godło państwowe, a także w jakich warunkach bywa zmieniane. Porównaj z wnioskami kolegów.

► [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Coa_Hungary_Country_History_Charles_I_\(1310-1342\).svg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Coa_Hungary_Country_History_Charles_I_(1310-1342).svg)

Karol Robert (1288-1342) połączył tradycyjne srebrno-czerwone pasy węgierskiej dynastii Arpadów z andegaweńskimi złotymi liliami na niebieskim tle, które można spotkać na herbach Królestwa Francji jeszcze w XIX wieku.

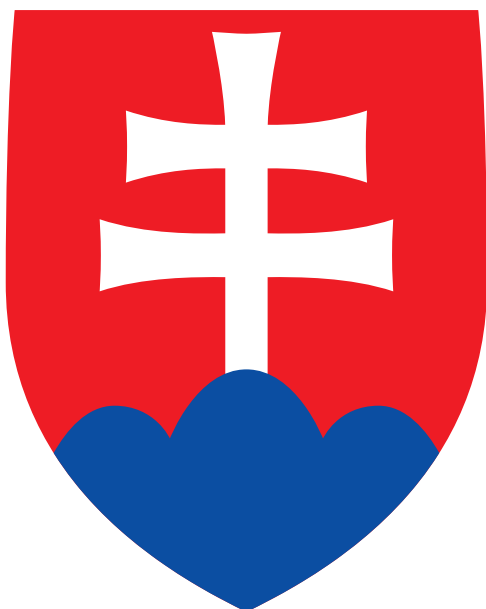
Niektórzy uważają, że cztery pasy (pręgi) reprezentują cztery główne rzeki historycznych Węgier (Dunaj, Cisa, Drawa, Sawa), i nie łączą tego herbu z Arpadami, którzy panowali w czasach przedheraldycznych (tzn. takich, w których nie używano herbów).

Syn Karola Roberta, Ludwik Węgierski (1326-1382), zachował pasy Arpadów, ale dodał do nich podwójny krzyż na trójwzgórzu, symbolizującym trzy główne pasma górskie historycznych Węgier: Tatry, Fatrę i Matrę.

◀ Ludwik Węgierski według *Chronica Hungarorum*. [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_\(Chronica_Hungarorum\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_(Chronica_Hungarorum).jpg)

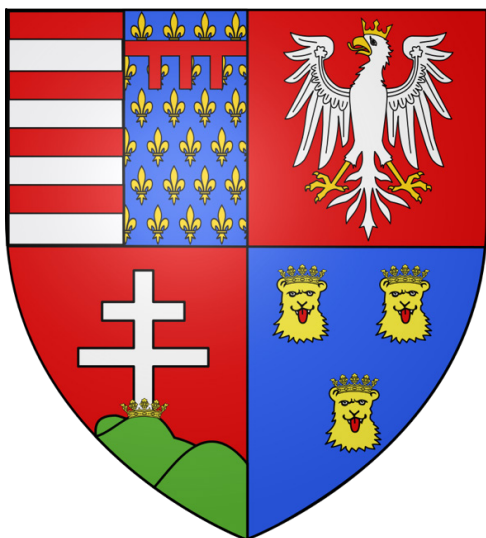
Według jednych interpretacji ów krzyż to krzyż bizantyjski, który za pośrednictwem świętych Cyryla i Metodego dotarł na Słowację. Dlatego występuje też na godle słowackim.

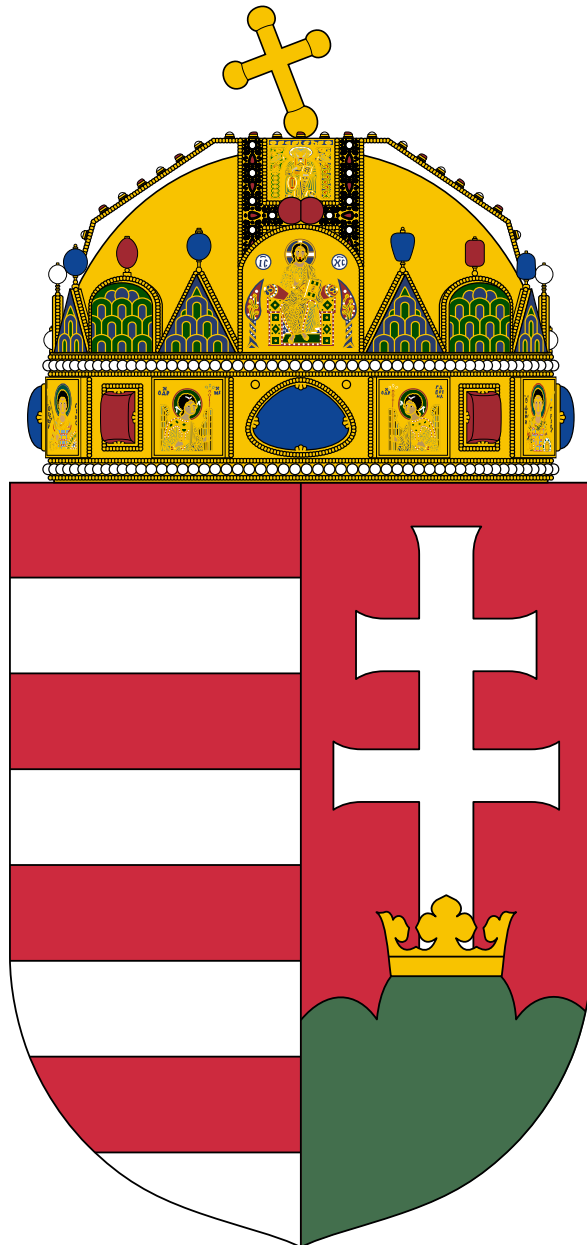
◀ Godło Słowacji: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Coat_of_arms_of_Slovakia.svg

Według innej interpretacji pierwotnie na herbie Węgier przedstawiany był pojedynczy krzyż łaciński i symbolizuje on krzyż, który otrzymał od papieża Sylwestra II pierwszy król Węgier – św. Stefan, aby przypominał mu o misji chrystianizacji Węgier.

Z czasem herb Ludwika jeszcze się rozwinął, co wiązało się z objęciem panowania nad nowymi terenami. Rozpoznaj, jakie to były tereny.

Nietrudno znaleźć motywy z XIV wieku w dzisiejszym godle Węgier.

▲ https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Hungary#/media/File:Coat_of_arms_of_Hungary.svg

Analiza herbu

Informacje o źródle

- ▶ Z jakiego roku/okresu pochodzi herb?
- ▶ Z jakiego miejsca?
- ▶ Kto był jego twórcą?
- ▶ Kto był zleceniodawcą?

Dokładne czytanie

- ▶ Jakie elementy graficzne występują na herbie?
- ▶ Jakie elementy tekstowe?
- ▶ Które z elementów są symbolami?
- ▶ Co te symbole oznaczają?
- ▶ W jaki sposób tekst koresponduje z symbolami? (np. wyjaśnia, uzupełnia, nie ma związku)

Kontekst

- ▶ Wiedza o jakich wydarzeniach historycznych jest przydatna do lepszego zrozumienia jego przekazu?
- ▶ Jakie funkcje pełni to symboliczne przedstawienie?
- ▶ Co działo się na świecie, gdy powstawał ten herb? Czy znalazło to swoje odzwierciedlenie w jego symbolice?

Interpretacja

- ▶ Kto był zamierzonym odbiorcą tego przedstawienia?
- ▶ Gdyby ktoś nic nie wiedział o świecie, w którym powstało analizowane przedstawienie, to czego by się z niej dowiedział?
- ▶ Co chciał pokazać twórca herbu? Jaki cel mu przyświecał? Jakie przesłanie przekazał? Jaki treści zostały przekazane wbrew lub niezależnie od intencji twórcy?

Koroboracja

- ▶ Czego się z tego symbolicznego przedstawienia nie dowiesz, a chciał(a)byś się dowiedzieć?
- ▶ Z jakim innym herbem lub herbami można porównać analizowany przykład? Do jakich wniosków prowadzi to porównanie?
- ▶ Znajdź inne przykłady zastosowania tych samych lub podobnych symboli. W jaki sposób zmieniają one sposób odczytania analizowanego przekazu?

Do Nauczyciela

Trudno uciec od heraldyki w nauczaniu historii, aczkolwiek jest ona wzmiankowana na marginesie, głównie w kontekście polskich symboli narodowych i ich ewolucji, a także przy prezentowaniu przedstawicieli stanu rycerskiego czy rodów szlacheckich Rzeczypospolitej. Niniejszy rozdział nie jest wprowadzeniem do heraldyki. Nie przedstawia zasad heraldycznych ani stosowanej terminologii (choć warto wprowadzić rozróżnienie między godłem-znakiem a herbem – godłem umieszczonym na tarczy). Traktuje herby jako symboliczne komunikaty wizualne, skierowane do odbiorców niekoniecznie obeznanych z zasadami heraldycznymi i zachęca uczniów do dekonstrukcji tych symboli – tak jak większość materiałów w tym tomie: z naciskiem położonym na sposób odzwierciedlenia w nich wieloetniczności. Kontekst historyczny jest tu potrzebny do zrozumienia symbolicznego przekazu poszczególnych elementów graficznych, ale – jak często z symbolami bywa – nie zawsze daje się uzyskać ich jednoznaczną interpretację, a wersja „oficjalna” nie musi być jedyną ani „najprawdziwszą”.

Ponieważ mowa jest głównie o herbach państwowych i herbach władców, można je wykorzystać do dyskusji o polityce historycznej państwa jako zjawisku mającym całkiem długą metrykę – można szukać w niej ciągłości i zmiany.

Można też w nieco lżejszym tonie zaproponować uczniom zabawę w odszukiwanie na niezwykle bogatym herbie Rosji określonych symboli, identyfikowanie herbów poszczególnych ziem na podstawie ich opisu albo rekapitulację w formie konkursu z wykorzystaniem internetowych narzędzi do głosowania (typu KAHOOT) lub podobne aktywności.

Wykaz źródeł

- ▶ Sprawa sądowa dotycząca chłopów ze wsi Ban z 1214 r. Karácsony, János, Samu Borovszky, *Regestrum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550*, (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1903), s. 180 (dokument nr 74 (300)).
- ▶ Przywilej Karola Roberta dla miasta Dej i Ocna Dejului z 1320 r. Zimmermann, Franz, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band: 1191 bis 1342* (Hermannstadt (Sibiu): Franz Michaelis, 1892), t. 1, s. 85-86.
- ▶ Ilustracja próby ognia z *Rytuału Rzymskiego* z biblioteki w Lambach (Austria), Cml LXXIII, f. 64v, 72r, skan z Peter Dinzelbacher, *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Essen: Magnus Verlag, 2006, reprodukcja między s. 128 i 129, dostępna pod adresem https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Ordeal_of_fire.jpg.
- ▶ Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, Warszawa 1987, s. 58.
- ▶ Obraz przedstawiający Mariano IV z Arborei: https://www.albertomassai.it/wp-content/uploads/2018/08/8193830_orig-1.jpg.
- ▶ Drzewo genealogiczne rodu Lacon-Serra i Bas-Serra z serwisu gw.geneanet.org.
- ▶ Miniatura przedstawiająca Alfonsa II z *Liber feudorum* https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Liber_feudorum_maior.jpg.
- ▶ Miniatury z *Chronica Hungarorum (Chronica Picta)*: Pierwsza iluminowana strona https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/Képes_Krónika_1360.jpg; Ludwik I (Węgierski) [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_\(Chronica_Hungarorum\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_(Chronica_Hungarorum).jpg)
- ▶ Fragmenty drzew genealogicznych rodu de Bas-Serra ze strony gw.geanet.org.
- ▶ Dane metrykalne oraz zdjęcia Agnieszki Wisły i jej nagrobka, według pracy A. Maksymowicz, Agnieszka Wiśła, Warszawa 2018, s. 17-27, 36, 347. Fotografie dzięki uprzejmości A. Maksymowicz i SWAP.
- ▶ Mapa: Rozwój gospodarczy ziem polskich ok. 1900 roku, w: Stanisław Szostakowski, *Historia. Dla klasy VII*, Warszawa: PZWS, 1972, s. 166.
- ▶ Mapa: Sieć kolejowa II Rzeczypospolitej, w: Roman Wapiński, *Historia dla klasy 3 liceum ogólnokształcącego, część 2*, Warszawa: WSiP, 1978, s. 177.
- ▶ Panorama Lwowa z 1618 r., Braun i Hogenberg, *Leopolis Russiae Australis Urbs primaria emporiummercium Orientalium celeberrimum*, from: *Theatri praecipuarum Totius Mundi Urbium Liber Sextus Anno MDCXVII*, według https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Lwow_1.jpg.

Portrety władców europejskich:

- ▶ Ludwika Węgierskiego na portrecie autorstwa Marcello Bacciarellego (1768-1771) https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_I_of_Hungary#/media/File:Ludwik_Węgierski_by_Bacciarelli.jpg;
- ▶ Ludwika Węgierskiego na portrecie Jana Matejki (1892) https://www.newworldencyclopedia.org/entry/File:Ludwik_Wegierski.jpg;
- ▶ króla Czech Wacława II na miniaturze z *Codex Manesse* (między 1305 a 1340) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Manesse_Wenzel_II_von_Böhmen.jpg;
- ▶ króla Niemiec Alfonsa X Mądrego z *Libro de los Juegos* z hiszpańskiego Toledo (1283) <https://static.epodreczniki.pl/portal/f/res-minimized/R3peWcNSgSbVQ/1/1600/1rz04nRaBOVlrTvhj0viK-4SublKEkY4P.jpg>;
- ▶ króla Anglii Henryka VIII na portrecie autorstwa Hansa Holbeina Młodszeo (1537-1547) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:After_Hans_Holbein_the_Younger_-_Portrait_of_Henry_VIII_-_Google_Art_Project.jpg;
- ▶ króla Francji Ludwika XIV na portrecie autorstwa Hiacynta Rigaud (1701) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Louis_XIV_of_France.jpg;
- ▶ króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego na portrecie autorstwa Marcello Bacciarellego (1792) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:August_Poniatowski.jpg.
- ▶ Detal z angielskiego *Psałterza Gorleston* z pierwszej połowy XIV wieku <http://s.ciekawostki.historyczne.pl/uploads/2016/05/wystaw.jpg>.
- ▶ Chodząca ryba z XIII-wiecznej angielskiej Biblii https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--y2Jb65Z8--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194xb1staggqjjpg.jpg.

- ▶ Walka rycerzy ze ślimakami, *The Smithsfield Decretals*, Tuluza, ok. 1300. https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--laXxX1MJ--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x70g7d pq4cjpg.jpg.
- ▶ Wojownicze króliki z angielskiego *Psalterza z Gorleston* z XIV wieku: https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--Ak7eT_UD--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x8dzv9iaqjpg.jpg.
- ▶ Stwory z *Livres du roi Modus et de la reine Ratio*, Francja, XV w. https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--bl7rFIP--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/194x8kkn2a8qkjpg.jpg
- ▶ oraz z *Księgi godzin* z Anglii z początku XIV w. <http://www.lazerhorse.org/wp-content/uploads/2015/05/Weird-Medieval-Art-Book-Of-Hours-England-early-14th-century.jpg>
- ▶ Portrety Fryderka Chopina: (1) zdjęcie autorstwa Louisa Augusta Bissona z 1847 r. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e8/Frederic_Chopin_photo.jpeg; (2) akwarela z 1835 r. pędzla Marii Wodzińskiej https://pl.wikimedia.org/wiki/Plik:Chopin,_by_Wodzinska.JPG; (3) grafika Eugène'a Delacroix z 1838 r. <https://evivid.ru/wp-content/uploads/2018/04/YEzhen-Delakrua-SHopen-1838.jpg>.

Kościoty w USA:

- ▶ Kościół świętego Stanisława Biskupa i Męczennika w Nowym Jorku na Manhattanie (widok z 2011 r.) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St._Stanislaus_Bishop_&_Martyr_Church.jpg.
- ▶ Kościół Świętej Trójcy w Chicago (2009 r.) https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/27/Holy_Trinity_Polish_Mission_facade_090321.jpg/577px-Holy_Trinity_Polish_Mission_facade_090321.jpg
- ▶ Kościół świętego Jozafata w Milwaukee (2009 r.): https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a5/Basilica_of_St._Josaphat.jpg, https://4.bp.blogspot.com/-rzzfrz3fv40/WgHiWgoZIXI/AAAAAAAAAsRI/cnzG5NTUHWsOe-VOQAnaA1vxzeKa0E5QACLcBGAs/s1600/23213391_708378559371691_3659183958479289209_o.jpg.
- ▶ Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w New Britain, Connecticut (2007 r.): <https://connecticuthistory.org/wp-content/uploads/sites/6/2016/05/PolishFestival2016.jpg>.
- ▶ Kościół świętego Stanisława w New Haven, Connecticut (2014 r.): https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c8/St_stanislaus_church_new_haven_nave.jpg
- ▶ Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Panna Maria w Teksasie (2018 r.): [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f8/Panna_Maria_\(1_of_1\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f8/Panna_Maria_(1_of_1).jpg).
- ▶ Kościół świętego Jacka w Chicago: https://chicago.simpleviewcrm.com/images/listings/original_AK_Avondale_18921.jpg; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e9/Chicago_IL_Basilica_of_St._Hyacinth.jpg; <https://sthyacinthbasilica.org/wp-content/uploads/2018/07/st-hyacinth-1920x850.jpg>.
- ▶ Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Pittsburghu, w Pensylwanii: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/91/Polishill.JPG>.
- ▶ Kościół św. Marii w Milwaukee: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/21/Old_St_Mary_altarpiece_Sep11.jpg.
- ▶ Kościół św. Rity w Filadelfii: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/19/National_Shrine_of_St._Rita_of_Cascia_from_east.jpg/685px-National_Shrine_of_St._Rita_of_Cascia_from_east.jpg.
- ▶ Misja św. Karola Boromeusza w Carmel-By-The-Sea: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:16_21_0440_carmel_mission.jpg
- ▶ Katedra św. Ludwika w Nowym Orleanie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cathedral_new_orleans.jpg
- ▶ Kościół św. Ludwika w Moskwie: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Saint_Louis_Moscou.jpg.
- ▶ Zdjęcia Józefa Stalina i znikających towarzyszy: http://cdn8.openculture.com/2017/08/20195126/800px-Soviet_censorship_with_Stalin2.jpg.
- ▶ Zdjęcia Baracka Obamy podczas ataku na Osamę bin Ladena (oryginał i przeróbka internetowa): <https://thumbor.forbes.com/thumbor/960x0/https%3A%2F%2Fspecials-images.forbes.com%2Fimageserve%2F0gjo2xt4K4fB%2F400x400.jpg%3Ffit%3Dscale%26background%3D000000>; <https://icdn2.digitaltrends.com/image/obama-osama-bin-laden-situation-room-1024x683.jpg>.

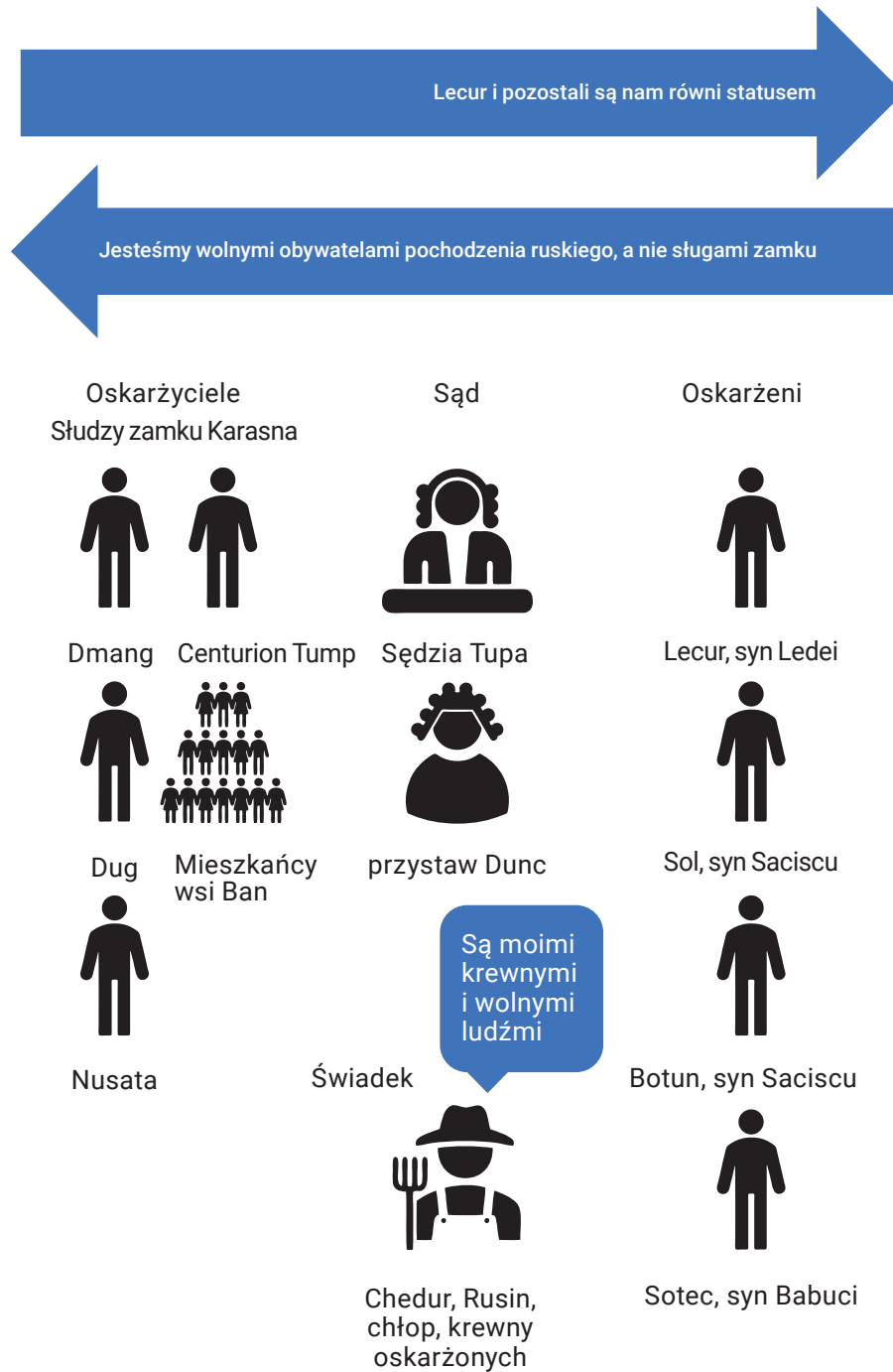
- ▶ Herb Cesarstwa Rosyjskiego z 1857 r.: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d2/Russian_Coat_of_Arms_1857.png.
- ▶ Herb Cesarstwa Rosyjskiego z 1882 r.: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Greater_coat_of_arms_of_the_Russian_empire.png.
- ▶ Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/19/Coat_of_arms_of_Vasa_kings_of_Poland.svg.
- ▶ Herb Karola Roberta: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Coa_Hungary_Country_History_Charles_I_\(1310-1342\).svg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Coa_Hungary_Country_History_Charles_I_(1310-1342).svg).
- ▶ Godło Słowacji: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Coat_of_arms_of_Slovakia.svg.
- ▶ Herby Ludwika Węgierskiego: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_\(Chronica_Hungarorum\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Louis_I_(Chronica_Hungarorum).jpg), https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/52/Blason_Louis_Ier_de_Hongrie.svg/800px-Blason_Louis_Ier_de_Hongrie.svg.png.
- ▶ Współczesne godło Węgier: https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Hungary#/media/File:Coat_of_arms_of_Hungary.svg.
- ▶ Ilustracja na okładce: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Catalan-Estense_World_Map-1.jpg
- ▶ Ilustracja tła spisu treści: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ortelius_-_Maris_Pacifici_1589.jpg
- ▶ Ilustracje tytułowe rozdziałów: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Urval_av_de_bocker_som_har_vunnit_Nordiska_radets_litteraturpris_under_de_50_ar_som_priset_funnits_\(3\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Urval_av_de_bocker_som_har_vunnit_Nordiska_radets_litteraturpris_under_de_50_ar_som_priset_funnits_(3).jpg); https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Austria_-_Admont_Abbey_Library_-_1407.jpg; <https://polona.pl/item/drzewo-genealogiczne-rodu-krasinskih-czesc-lewa-srodkowa,NTY4NzM2Ng/0/#info:metadata>; https://polona.pl/archive?uid=17822810&cid=19033992&name=download_fullJPG; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Képes_Krónika_1360.jpg; <https://www.publicdomainpictures.net/pl/view-image.php?image=54819&picture=old-camera>; <https://polona.pl/item/herb-rodziny-oginskih-inc-wychodz-ksiego-na-swiatlosc-przez-oginskih-brame,MzQ2NTEy/0/#info:metadata>.
- ▶ Pozostałe ilustracje: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Latin_dictionary.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:900-158_Ahnentafel_Herzog_Ludwig.jpg; <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:OrteliusWorldMap1570.jpg>; https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Napoleon_I_of_France_by_Andrea_Appiani.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Djurgårdsbrunnskanalen_1905a.jpg; https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Opatowice_-_mozaika_z_wizerunkiem_św._Jana_Pawła_II_-_herb_Tarnowskich_Gór.jpg.

Bibliografia

- ▶ Andrzej Brożek, *Polonia amerykańska. 1854-1939*, Warszawa: Interpress, 1977.
- ▶ Wacław Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław: Ossolineum, 1983.
- ▶ Anitta Maksymowicz, *Agnieszka Wiśła i działalność Polek w Ameryce na rzecz ochotników i weteranów Błękitnej Armii*, Nowy Jork – Opole: SWAP, 2015.
- ▶ Maria José Pimente Ferro Tavares, *Os Judeus em Portugal no Século XV*, vol. I, Lisboa: Universidade Nova de Lisboa, 1982.
- ▶ Sam Wineburg, *Historical Thinking and Other Unnatural Acts*, Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- ▶ Sam Wineburg, *Why learn history (When it is already on your phone)?*, Chicago: University of Chicago Press, 2018.
- ▶ Sam Wineburg, Daisy Martin, Chauncey Monte-Sano, *Reading Like a Historian. Teaching Literacy in Middle & High School History Classrooms*, New York – London: Teachers College Press, 2013.
- ▶ Stanford History Education Group: <https://sheg.stanford.edu>.
- ▶ Louis Brun's Family Tree: <https://gw.geneanet.org/zardoz>.
- ▶ *Regestrum Varadinense*: <https://archive.org/details/regestrumvaradi00nagy/page/n8/mode/2up>.
- ▶ *Kronika Ilustrowana* (Węgry): https://web.archive.org/web/20120304111134/http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf.

Odpowiedzi

1. Krwawe treści ubrane w gładkie słowa (Czytanie tekstu źródłowego)

Wiarygodność Rejestru z Oradei

Argument 1: To dokumenty sądowe, sądy są instytucjami zaufania społecznego, zatem ich dokumenty cieszą się i dziś, i w przeszłości, dużą wiarygodnością.

Argument 2: Dokument nie był tworzony po to, by kogoś do czegoś przekonać, lecz aby zarejestrować przebieg rozprawy sądowej. Trudno znaleźć zainteresowanych fałszowaniem go lub motyw, który by za tym przemawiał.

Argument 3: A właściwie materiał do dyskusji. Można się zastanawiać nad wyborem sprawy, która została opisana: czy zapisywano wszystkie, czy tylko wyjątkowe, a jeśli wyjątkowe, to dlaczego. Czy sporządzając notatki w XV wieku z zachowanych w archiwum dawnych dokumentów, przeprowadzano jakąś selekcję? Co wówczas przemawiałoby za wyborem tej akurat sprawy do zarchiwizowania? Czy wtedy mogło nastąpić przekłamanie? Zasadniczo przepisując stare dokumenty, starano się to robić wiernie, choć znane są z historii błędy, a nawet fałszerstwa.

Analiza tekstu przywileju dla Dej:

- ▶ o źródle nie ma bliższych informacji,
- ▶ kontekst – drugi i trzeci akapit,
- ▶ koroboracja – drugi akapit,
- ▶ dokładna lektura – pierwszy akapit.

2. O czym szumią drzewa genealogiczne?

Pytania o Mariano

1. Tak, urodził się w Oristano na Sardynii.
2. Tak, jego ojciec zmarł w 1336, a on w 1376, zatem żył co najmniej 40 lat.
3. Raz, z Timborą de Rocaberti.
4. Nie, po bracie.
5. Tak, był hrabią Goceano i La Marmilla, odpowiednio w *judicates* Logudoro i Calari.
6. Tak, Mariano V był wnukiem Mariano IV i sędzią Arborei.
7. Nie, więził brata i złupił jego posiadłości (Met son frère Giovanni en prison et occupe ses biens).
8. Dżuma.
9. Pobożność i rycerskość, widać też skupienie.

Analiza drzewa genealogicznego i tekstu Gallinariego

1. Kuzynką.
2. Dziadkiem.
3. Był jej bratem.
4. Ponieważ wywodził się z rodu władców Aragonii, a poślubił córkę sędziego Arborei z Sardynii.
5. De Lacon-Serra.
6. Kilka osób ma potomków, a drzewo nie pokazuje ich małżonków.

Insignia władzy Alfonsa II: korona, berło, zasiada na tronie;

Ludwik: korona, berło, jabłko, tron.

Pytania do drzewa genealogicznego Hugona II de Bas-Serra

1. Nie. Saluces (Saluzzo, Salusse) leży we włoskim Piemontcie. Ale pozostałe miejsca pochodzenia małżonków leżały w Królestwie Aragonii.
2. Timbora de Rocaberti z Mariano IV oraz Guillem Galceran de Rocaberti z Marią de Bas-Serra. Tak, Rocaberti pochodzili z Barcelony.
3. Mariano IV; jeśli wziąć pod uwagę daty urodzenia, to mogli.

Wnioski z danych o Mariano IV

1. Z tytułatury wynika, że oprócz Arborei był też władcą w dwóch innych sardyńskich okręgach administracyjnych.
2. Tak, był wicehrabią aragońskiego Bas.
3. Nie, jego dzieci poślubiły możnych z innych miejsc: mąż Eleonory pochodził z Castelgenovese, z samej Sardynii, mąż Beatrice, AymERIC VII – z Narbony (dzisiejsza Francja), a o małżeństwach ani dzieciach Hugona III nie wiemy.
4. Nie, dziedziczyły też kobiety i rodzeństwo – córka Eleonora, sam Mariano odziedziczył tytuł po zmarłym bracie; Sardynia uchodziła za kraj o silnej pozycji kobiet, co znalazło potwierdzenie w kodeksie praw, ustanowionych przez Eleonorę.

Zadanie dodatkowe

1. Pomocniczo, na podstawie imion i nazwisk – choć trzeba pamiętać, że w dawnych czasach imiona tłumaczono, a przydomki mogły się zmieniać, np. Ludwik Węgierski może występować jako Ludwik Andegaweński, Louis I, Louis I of Hungary, po słowacku Ľudovít Veľký, po chorwacku Ludovik Veliki, po węgiersku Nagy Lajos, miejsc urodzin i śmierci.
2. Jak wyżej, małżeństwa.
3. Tak, podstawowe – o ile mamy dane i o ile to dotyczy rodzin z wyższych sfer, bo dane genealogiczne są dostępne właściwie tylko dla nich; o warstwach niższych można wnioskować na podstawie ksiąg metrykalnych.
4. Pomocniczo, jeśli odnotowano przyczyny śmierci.
5. Tak, w odniesieniu do wyższych sfer.
6. Nie, dotyczą wyższych sfer.
7. Pomocniczo.
8. Słabo, bo tylko wyższe sfery.
9. Nie.
10. Raczej nie, czasem pomocniczo, np. na podstawie imion.

3. Kiedy świat stoi do góry nogami?

Specyfika poszczególnych map świata: można zwrócić uwagę zarówno na czynniki polityczne, chęć budowania poczucia dumy narodowej, znajdowania się „w centrum świata”, potrzeby i oczekiwania odbiorców, ich przyzwyczajenia.

Żydzi w Portugalii w XV wieku

1. Ok. 140.
2. Osiedla żydowskie znajdowały się w całej Portugalii (co będzie kontrastowało z mapą osiedli muzułmańskich), z koncentracją w okolicy Lizbony i wzdłuż północnej części wschodniej granicy, wzdłuż rzeki Douro.
3. Częściowo na pewno geograficznymi, o innych nie wiadomo z mapy.
4. Różne, w tym dzielnice (getta) w dużych miastach.
5. Ponieważ temu poświęcone było opracowanie, w którym mapa była wykorzystana.
6. W 1391 r. nastąpiły prześladowania Żydów w Aragonii, które sprowadziły ich m.in. na tereny Portugalii. Zaowocowało to wzrostem liczby osiedli żydowskich w Portugalii: z ok. 30 pod koniec XIV w. do ok. 150 pod koniec XV wieku. Natomiast w 1496 r. Żydzi (i muzułmanie) zostali zmuszeni do przyjęcia chrześcijaństwa lub opuszczenia Portugalii (w 1492 r. podobną regulację wprowadzono w Kastylii i Aragonii).
7. Z mapy to nie wynika, jednak do 1496 r. Portugalia przyjmowała Żydów prześladowanych i wypędzanych z sąsiedniej Aragonii.
8. Była większa niż w przypadku ludności muzułmańskiej.
9. To nie zostało podane, autorka odwołuje się do opracowania M.J. Tavares.
10. Nie, bo tę samą mapę przytacza w rozdziale, przygotowanym do druku w 2019 r.
11. Tak.

Mapa współczesna pomaga odpowiedzieć na pytania 2-4.

Przykładowe pytania do mapy dotyczącej ludności muzułmańskiej

- ▶ Jakiego dokładnie okresu dotyczy każda mapa? XIII-XIV-XV wiek to 100 lat. Czy między 1399 a 1400 rokiem zaszły tak daleko idące zmiany, jak wynikałoby z mapy?
- ▶ Dlaczego na mapie dotyczącej XIV wieku nie zaznaczono grup ludności muzułmańskiej?
- ▶ Czym były spowodowane zmiany w rozmieszczeniu ludności?

Zadanie dodatkowe do map Portugalii

1. przez nałożenie mapy z osiedlami żydowskimi oraz z osiedlami muzułmańskimi w XV w.
2. przez nałożenie trzech map z osiedlami muzułmańskimi na jedną i zróżnicowaniem (np. kolorystycznym lub przez dające się nałożyć symbole) osiedli funkcjonujących w różnych wiekach.
3. mapa pusta, w XVI wieku nie było takich osiedli.

Zadanie do map sieci kolejowej

Uwzględnienie wszystkich linii pokazuje znacznie gęstszy sieć na ziemiach zaboru niemieckiego, a bardzo słabo rozwiniętą – na ziemiach zaboru rosyjskiego, co mogłoby rodzić wnioski o zacofaniu gospodarczym Rosji,

a wszelkie krytyczne uwagi pod adresem Rosji i ZSRR wymagały specjalnego uzasadnienia. Wybór „ważniejszych” linii dawał obraz mniej więcej równomiernego pokrycia ziem polskich. Przyczyniał się więc do zacierania różnic między dawnymi zaborami i wymazywania niemieckiego dziedzictwa z historii Polski, co było częścią polityki historycznej PRL.

Zadanie do *Panoramy Lwowa* (za interpretacją dziękuję prof. Leszkowi Ziątkowskiemu)

Na grafice wyraźnie widać zasięg miasta w murach miejskich, a po kształcie tzw. dominant architektonicznych można stwierdzić, że:

- ▶ w murach miejskich mamy kościoły katolickie (czyli najczęściej o kształtach przypominających gotyk i z łacińskim krzyżem),
- ▶ a także kościół katedralny ormiański.

Natomiast poza murami (na przedmieściach bliższych i dalszych widzimy raczej kościoły prawosławne i unickie – tego w tym momencie nie daje się rozróżnić, bo większość hierarchii prawosławnej uznała unię brzeską i przeszła pod obediencję papieską – razem ze swoimi kościołami/cerkwiami; byli Rusini (czyli dziś byśmy powiedzieli: Ukraińcy).

Te cerkwie mają kopułę dużą i wianek małych kopulek – co pokazuje styl, w jakim budowano cerkwie.

Warto zwrócić uwagę, że:

- ▶ miasto lokowane (czyli wydzielone prawnie) było początkowo jednorodnie religijnie: katolickie; do tego dołączono we Lwowie Ormian (jako uznających prymat papieża). Zatem w murach dominują te kościoły. Natomiast na przedmieściach tolerowano Rusinów i ich cerkwie. Jednak prawa obywatelskie zbliżone do katolików zdobyli oni znacznie później. To też widać na rycinie.
- ▶ nie widać synagog. Synagogą był prawdopodobnie budynek u podnóża wzgórza „Mons Caluus”, na przedmieściu nieopodal jednej z bram. Na *Panoramie* nie ma wieży – bo synagogi ich nie mogły mieć i ich nie miały, ale wydaje się nieco zbyt wielki.

4. Obcy w średniowieczu

Analiza iluminacji

1. Dwanaście: jedna centralnie, sześć po jej prawej ręce i pięć po lewej.
2. Tron, podnóżki, broń, stroje.
3. Król siedzi na tronie na środku, sześciu rycerzy stoi po jego prawej stronie, a pięć osób w długich szatach – po lewej.
4. Króla można poznać po tym, że:
 - ▶ zajmuje centralne miejsce,
 - ▶ zasiada na tronie,
 - ▶ jest większy niż pozostałe postaci,
 - ▶ ma takie atrybuty, jak korona, berło, jabłko, purpurowy płaszcz z gronostajów.

Osoby po lewej stronie patrzącego na miniaturę (a prawej ręce króla) wyglądają jak rycerze. Widać ich zbroje i miecze.

Osoby po przeciwnej stronie mają wschodni wygląd: noszą długie szaty i nakrycia głowy, prawie wszyscy mają zarost, ich broń jest inna niż rycerzy.

- Osoby po obu stronach są mu podporządkowane, oddają cześć, uznają i podtrzymują władzę.

Wyraźnie podzielone są na dwie grupy: jedna w strojach rycerskich, a druga – w długich wschodnich szatach. Różnią się też uzbrojeniem i zarostem. Również liczebnością.

Królowie na ilustracjach

(A) Ludwik XIV; (B) Alfons X; (C) Ludwik według Bacciarellego; (D) Henryk VIII; (E) Ludwik Węgierski z *Kroniki Ilustrowanej*; (F) Ludwik według Matejki; (G) Wacław II; (H) Stanisław August Poniatowski.

Za wskazówki może posłużyć: forma miniatury, elementy heraldyczne (np. lew czeski), można uczniom pozwolić, by odwołali się do *Wikipedii* i sprawdzili kanoniczne portrety wybranych władców.

Na marginesie

- Ciągłość: postać króla centralna albo jedyna, najczęściej w koronie lub z innymi insygniami (berło, jabłko), z elementami heraldycznymi, w królewskich szatach, w raczej nienaturalnej pozie, odzwierciedlającej majestat władzy. W portrecie S.A. Poniatowskiego widać wprost stylizację na klasyczny portret Ludwika XIV. **Zmiana:** portrety zależą od zastosowanych technik malarskich i sztuki malarzy, są dostosowane do obowiązujących kanonów urody i ubioru (np. Ludwik Węgierski w wersji Bacciarellego).
- Z natury: Henryk VIII, Ludwik XIV, Stanisław August Poniatowski.
- Warto zwrócić uwagę na schematyzm miniatur (czyli umiejętności twórców, dość skromne jeśli chodzi o realizm postaci), na barokowe ujęcie Bacciarellego (jako wpływ konwencji).

Interpretacja miniatury przez badaczy

Dla każdego z interpretatorów „obcość” wyrażana przez inny od uznawanego za „nasz” (czyli zachodnioeuropejski, rycerski) wygląd ma inne znaczenie. Opis z biblioteki przyjmuje, że to elity nowo podbitych ludów, a opis historyka – że dawne elity węgierskie. Ciekawe, jak ilustracje odbieraliby badacze rosyjscy lub inni, utożsamiający się z dziedzictwem Bizancjum.

5. Co i jak zdejmuje fotograf?

Wybór zdjęć – do decyzji uczniów i nauczyciela

Przytłoczone otaczającą zabudową są kościoły św. Stanisława B. i M. w Nowym Jorku oraz św. Jacka w Chicago, dominuje nad lokalnym krajobrazem kościół św. Jozafata w Milwaukee, na kościele św. Trójcy w Chicago wyraźnie widać złote litery z polskojęzycznym napisem pod tympanonem, kościół Narodzenia NMP w Panna Maria w Teksasie jest położony na dużym placu, natomiast jego wnętrze jest raczej niewielkie; o żywotności parafii mogą świadczyć liczni uczestnicy nabożeństw.

Polski styl katedralny charakteryzuje się monumentalizmem i przepychem. W wyposażeniu kościołów znajdują się czasem repliki lub nawiązania do tradycyjnych polskich dzieł sztuki sakralnej. Na zamieszczonych fotografiach kościoła w New Haven i św. Jozafata (z chórem) w zbliżeniu powinno dać się dostrzec replikę ikony Matki Boskiej Częstochowskiej. O przynależności świątyń do grup etnicznych świadczą też często (choć nie zawsze) ich wezwania.

Przynależność do grupy francuskiej można łączyć z wezwaniem (św. Ludwika), ewentualnie ze stylem klasycystycznym. Można także dostrzec, że kościół w Moskwie jest wciśnięty w ulicę (na zdjęciu widać ściany sąsiednich budynków).

Absyda św. Rufusa w Lleidzie

Intencją autorki zdjęć było zwrócenie uwagi na muzułmańskie i żydowskie kamienie nagrobne, leżące u podstawy katolickiej świątyni, podobnie jak w przypadku Szpitala, o którym mowa w tekście.

6. Co oznacza jednorożec?

Turkiestan – mapa nr 3.

Znajdź na herbie Rosji i wskaż, na której części składowej występują

1. Cztery stwory mityczne:
 - zylant – Kazań
 - smok – Gruzja
 - gryf – Inflanty, herb rodowy Aleksandra
 - jednorożec – Turkiestan
2. Dziesięć różnych gatunków zwierząt:
 - orzeł (biały – Polska, Białystok; czarny – Chersonesz, Czernihów, Aleksander)
 - leopard – Włodzimierz, Psków, Estonia, Aleksander
 - soból – Syberia
 - wilk – Mścisław
 - koń – Gruzja, Litwa i sąsiedzi
 - lew – Gruzja (Armenia), Finlandia, Aleksander, Kurlandia
 - baranek – Bułgaria
 - niedźwiedź – Nowogród, Jarosław, Żmudź, Perm
 - ryby – Nowogród, Biełoziersk
 - jeleń – Niżny Nowogród, Rostow, Semigalia
 - lis – Udora, Obdorsk
 - ptak – Smoleńsk

3. Pięć rodzajów broni:
 - miecz – Astrachań, Finlandia, Litwa, Białystok, Połock, Witebsk, Inflanty, Karelia i in., Kijów (płomieniejący)
 - łuk – Syberia
 - strzały – Syberia, Gruzja
 - włócznia – Gruzja, Jugra
 - armata – Smoleńsk

4. Dwóch świętych:
 - święty Jerzy – Gruzja
 - święty Michał Archanioł – Kijów
 - Prawica Boża – Psków

5. Pięć elementów krajobrazu/przyrody nieożywionej:
 - wulkan (góra) – Kartlia
 - półksiężyc – Gruzja, Biełoziersk
 - gwiazdy – Gruzja
 - słońce – Podole
 - pokrzywa – Aleksander (Holsztyn)

Inne:

 - gwoździe – Aleksander (Holsztyn)
 - świecznik – Nowogród
 - Liczne regalia i dewocjonaia

Herb Ludwika: Polska i Chorwacja/Dalmacja

Autorka — Prof. Joanna Wojdon — umiejętnie i ze znanstwem korzysta z własnych umiejętności badawczych oraz wiedzy i doświadczenia z zakresu dydaktyki historii. W przystępny sposób odsłania tajemnice źródeł historycznych, prezentując odbiorcom nieoczywiste tropy historycznych badań nad wielokulturowością. Dzięki lekturze książki czytelnicy, wcielając się w rolę historycznych detektywów, mogą krok po kroku dociekać, jak odczytywać ślady pozostawione przez twórców tekstów, drzew genealogicznych, map, miniatur, fotografii czy herbów. Dla ukazania, że historia to nie suchy zestaw dat, nazwisk i wydarzeń, a mieszanie się kultur nie zaczęło się wraz z XXI-wiecznymi procesami migracyjnymi, lektura tej pozycji wydaje się bezcenna.

dr hab. Maciej Fic, prof. UŚ,
prezes Górnośląskiego Towarzystwa Historycznego

Prof. Joanna Wojdon apeluje do uczniów „Sapere aude”, a do nauczycieli, aby odważyli się pozwolić myśleć swoim uczniom samodzielnie. To nie są proste scenariusze lekcji historii. To scenariusze, w których ważniejsze jest samo działanie — analiza — niż jej efekt. Wymagają od ucznia porównywania, wątplenia, szukania argumentów, formułowania odpowiedzi z uzasadnieniem swojego zdania. To inspirujący materiał dydaktyczny do wykorzystania przez nauczycieli w różnych miejscach procesu edukacji. Koncentruje się na materiale badawczym historyka, dostarcza narzędzi do anatomii najczęściej używanych przez historyka źródeł: źródeł pisanych (kronika, dokumenty sądowe), map, herbów, drzewa genealogicznego, źródeł ikonograficznych (rycina, portret, fotografia). Pod względem dydaktycznym propozycja Prof. Wojdon jest nowatorska i w każdym aspekcie pożądana. Autorka zestawia i konfrontuje źródła odległe czasowo i wykonane różnymi metodami, czasem te zestawienia są zaskakujące i zupełnie nieoczywiste, ale dzięki temu mają szansę zainteresować współczesnego ucznia. Jest coraz więcej materiałów dydaktycznych i egzaminacyjnych, które ćwiczą krytyczne myślenie, ale to pierwsza praca, która analizuje procedurę pracy, zostawia instruktaż, jak pracować.

Ewa Piwnik,
nauczyciel historii w X LO we Wrocławiu,
egzaminator maturalny

ISBN 978-83-955113-1-8 (druk)
ISBN 978-83-955113-2-5 (online)

